

De nieuwe Molenwereld

Wat is dat, het
molenaarsambacht?
Pagina 4

De Otter
draait
Pagina 9

juni
2018

Het landschap rond
onze watermolens
Pagina 19

De molen van
Keldonk herbouwd
Pagina 42

Adeldom verplicht

Het Nederlandse molenaarsambacht is een half jaar geleden bijgeschreven op de Representatieve Lijst van Immaterieel Cultureel Erfgoed van de Mensheid. Verderop leest u over die belangrijke gebeurtenis meer. Opname op deze lijst is een erkenning van het traditionele gehalte van het beroep van molenaar. Een beroep waarvoor bijzondere kennis van de natuur en ambachtelijke vaardigheden nodig zijn om in ons polderland, maar ook daarbuiten, molens in bedrijf te houden. Mooi die erkenning, maar ook een hele uitdaging om mensen over voldoende kennis van het vak te laten beschikken. Molenwereld wil brede kennis van het molenaarsvak stimuleren door ervaringen en verhalen te publiceren, ter lering en vermaak.

Het is alweer twee jaar terug dat we als bestuur van de Stichting Molenwereld na rijp beraad besloten om

digitaal verder te gaan. De tijd verandert en papier wordt steeds meer een uitzondering. Het digitaal monument molenwereld.com werd opgericht. De reden van het verdwijnen van de papieren versie was vooral dat er te weinig goede schrijvers zijn die zich maandelijks willen binden om een blad met de gewenste kwaliteit te kunnen uitbrengen.

In de afgelopen tijd zijn er regelmatig verzoeken geweest om weer een papieren Molenwereld uit te brengen. Het bestuur ziet geen kans om een maandblad het licht te doen zien, maar wil zich wel met enthousiasme storten op een halfjaarlijkse editie. Achter de schermen is er de afgelopen maanden hard gewerkt aan een nieuwe papieren opzet. Het initiatief is genomen door Jan Scheirs en Ton Meesters. Zij hebben het bestuur overtuigd dat het mogelijk is om voldoende hoogwaardige kopij beschik-

baar te hebben om voor twee (dubbel-dikke) nummers Molenwereld per jaar garant te staan.

Voor een prijs van een tientje per stuk moet het mogelijk zijn om in Nederland op termijn duizend jaarabonnementen (voor € 20,-) te realiseren.

Het belang van kennis over de vele facetten van molens kan moeilijk overschat worden. De traditionele molen is meer dan een beeldbepalend element in het landschap en kan alleen blijven functioneren als het bedienen en onderhouden met kennis van zaken gebeurt. Daarvoor blijven we ons inzetten, zowel digitaal als nu ook weer op papier.

Wij wensen u veel leesplezier toe!

*Sjoerd Veerman,
voorzitter Stichting Molenwereld*

De nieuwe Molenwereld

Halfjaarlijks tijdschrift
voor molensliefhebbers en molenkenners
(en voor hen die dat willen worden)

Redactie:

Jan Scheirs
Loostraat 2
5081 VB Hilvarenbeek
E-mail: redactie@molenwereld.com

Ton Meesters
Zandooogjes 6
4814 SB Breda
E-mail: redactie@molenwereld.com

Verschijning:

juni en december

Uitgave:

Stichting Molenwereld
Benedenrijweg 521
2987 VA Ridderkerk
Tel.: 0180 411018
www.molenwereld.com

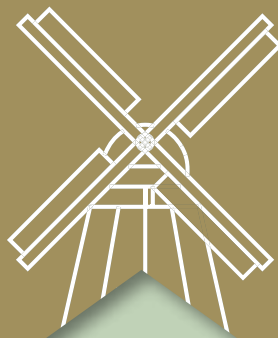
Uitgever:

Sjoerd Veerman
Zwanebloem 51
2954 NH Alblasserdam
Tel.: 06 23974997

Administratie:

Stichting Molenwereld
Gerard Barendse
Beatrixstraat 79
2685 BH Poeldijk
Tel.: 0174 245580
E-mail: adm@molenwereld.com

Colofon

Advertenties:

Johan Ottevanger
Molenviergang 2
2761 BK Zevenhuizen
E-mail: adv@molenwereld.com

Abonnementen:

Stichting Molenwereld
Benedenrijweg 521
2987 VA Ridderkerk
Tel.: 0180 411018
E-mail: adm@molenwereld.com
www.molenwereld.com

De abonnementsprijs bedraagt € 20,- per jaar en dient bij vooruitbetaling te worden voldaan. Abonnementen kunnen op ieder gewenst mo-

ment ingaan en worden automatisch verlengd, tenzij een abonnement uiterlijk op 31 oktober van het lopende abonnementsjaar schriftelijk wordt opgezegd.

De in het lopende abonnementsjaar (van januari t/m december) reeds verschenen nummers worden na ontvangst van het abonnementsgeld direct toegezonden, indien nog voorradig.

Prijs losse nummers: € 12,00 in Nederland
Overig Europa: € 13,00
(De prijzen zijn exclusief verzendkosten)

Donateurs van de Stichting Molenwereld ontvangen het blad gratis bij minimale donatie van € 62,50

Website:

www.molenwereld.com

Bankrelatie:

NL 16 RABO 0375 0308 67

KvK: 41174466, Rotterdam

Layout en druk:

Twigt Grafimedia, Moordrecht
www.twigt.nl

Realisatie website:

Red Vitamine, Rotterdam
www.redvitamine.nl

ISSN 2589 5451

©COPYRIGHT: Stichting Molenwereld.

Niets van deze uitgave mag worden veeveelvoudigd en/of openbaar gemaakt op welke wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

**Wat is dat eigenlijk...,
het ambacht van molenaar?** **4**
Jan Scheirs

**Hoe het tot stand kwam,
en hoe je ook anders over het
ambacht kunt denken** **7**
Leo Endedijk

**Chronisch hoofdpijndossier:
Molen De Otter** **9**
Willem Roose

Speuren in de Zijpe **17**
Erwin Esselink

**Een introductie tot de
Nederlandse watermolen-
landschappen** **19**
Hans de Mars

**Een nieuwe directeur van
"De Hollandsche Molen"** **25**
Interview Nicole Bakker
Erik Stoop

Inhoud

**Hennepklopper De Paauw in
Nauerna, een uniek object** **29**
Ron Sman

**Onderdelen van Deense
molen vonden een nieuwe
toepassing in Nederland** **33**
Gerard Sturkenboom

**In memoriam
Jan den Besten** **38**
Erik Stoop

Boekbespreking **40**
Ton Meesters

**De droom van Nico Jurgens
Keldonk liet zijn molen
herrijzen** **42**
Jan Scheirs

**Molen aan de Dorpsstraat
in Pesse afgebroken** **52**
Jerry N.J. Vondeling

**Ouderdom molens blijkt
door jaarringenonderzoek
anders dan gedacht** **55**
Jan Hofstra

**De molenfoto's van
Joop Vendrig** **61**
Dick Kenbeek

De molen(s) van Terwolde **65**
Dick Zweers

Column **73**
WvdL

**De Goede Hoop
gerestaureerd** **74**
Jesse in 't Veld

**Molen Buitenweg
in Oud-Zuilen hersteld** **80**
Een fotoreportage van Dick Kenbeek

**De belasting op het gemaal
Een eeuwenlange last van
in het bijzonder de
Groninger molenaars** **82**
B.D. Poppen

**Omslag voor en achter:
Molen De Hoop in Keldonk tijdens de
opening op 14 april 2018 (foto's Ton
Meesters).**

Wat is dat eigenlijk..., het ambacht van molenaar?

Jan Scheirs

Op 7 december 2017 heeft de UNESCO het molenaarsambacht bijgeschreven op de Internationale Representatieve Lijst van Immaterieel Erfgoed. Daarbij kan men zich diverse vragen stellen, bijvoorbeeld over hoe zo'n besluit eigenlijk tot stand komt en wat voor (molen)organisaties bij de voorbereiding zoal betrokken zijn geweest. Redactielid Jan Scheirs vroeg zich om te beginnen af wat er onder dat molenaarsambacht nu eigenlijk verstaan moet worden. Leo Endedijk schreef, deels als reactie daarop, een tweede artikel waarin hij niet alleen aangeeft hoe de nominatie tot stand kwam en wat voor werk daarvoor verzet werd, maar ook dat je over de betekenis van het begrip "ambacht" verschillend kunt denken.

Het besluit van de Unesco heeft veel verheugde reacties teweeggebracht in de Nederlandse molenwereld. De bijschrijving op de lijst houdt behalve een waardering van de internationale gemeenschap voor het ambacht ook een verplichting voor de indieners van het voorstel in om het ambacht te beschermen, dat wil zeggen om het levend te houden en om de erbij behorende kennis en vaardigheden door te geven. Als men iets wil beschermen moet men wel weten wat. Bij het besluit dient zich dan ook onvermijdelijk de vraag aan wat er onder de term, "het ambacht van molenaar", verstaan moet worden. En als dat al duidelijk is, kan men zich afvragen of datgene wat er beschermd dient te worden nog wel in de huidige molenwereld te vinden is.

De woordenboekbetekenis van "ambacht" is dat het "handwerk betreft dat aangeleerd moet worden om er een beroep mee uit te oefenen". Op Wikipedia vinden we dan nog de volgende nadere omschrijving: "Het am-

bacht heeft met de industrie gemeen dat beide zich richten op de productie of verwerking van goederen" (maar de industrie wordt in tegenstelling tot het ambacht gekenmerkt door grootschaligheid en werkt fabrieksmatig).

Als we deze omschrijvingen van wat het ambacht is samennemen, dan zitten daar vier betekenselementen in. Om te beginnen moet het handwerk betreffen, op de tweede plaats moet dat handwerk aangeleerd worden, op de derde plaats moet het werk als beroep worden uitgeoefend, en tenslotte moeten er goederen worden geproduceerd of verwerkt.

Dat de vroegere beroepsmolenaar, van laten we zeggen honderd jaar geleden, een ambachtsman was, dat zal zonder meer duidelijk zijn. Hoogstens kan men de vraag stellen of de poldermolenaar van toen, die slechts water opvoerde en geen product vervaardigde, aan alle elementen van de omschrijving voldeed. Op die poldermolenaar van vroeger en nu, en op zijn werkzaamheden komen we verderop terug.

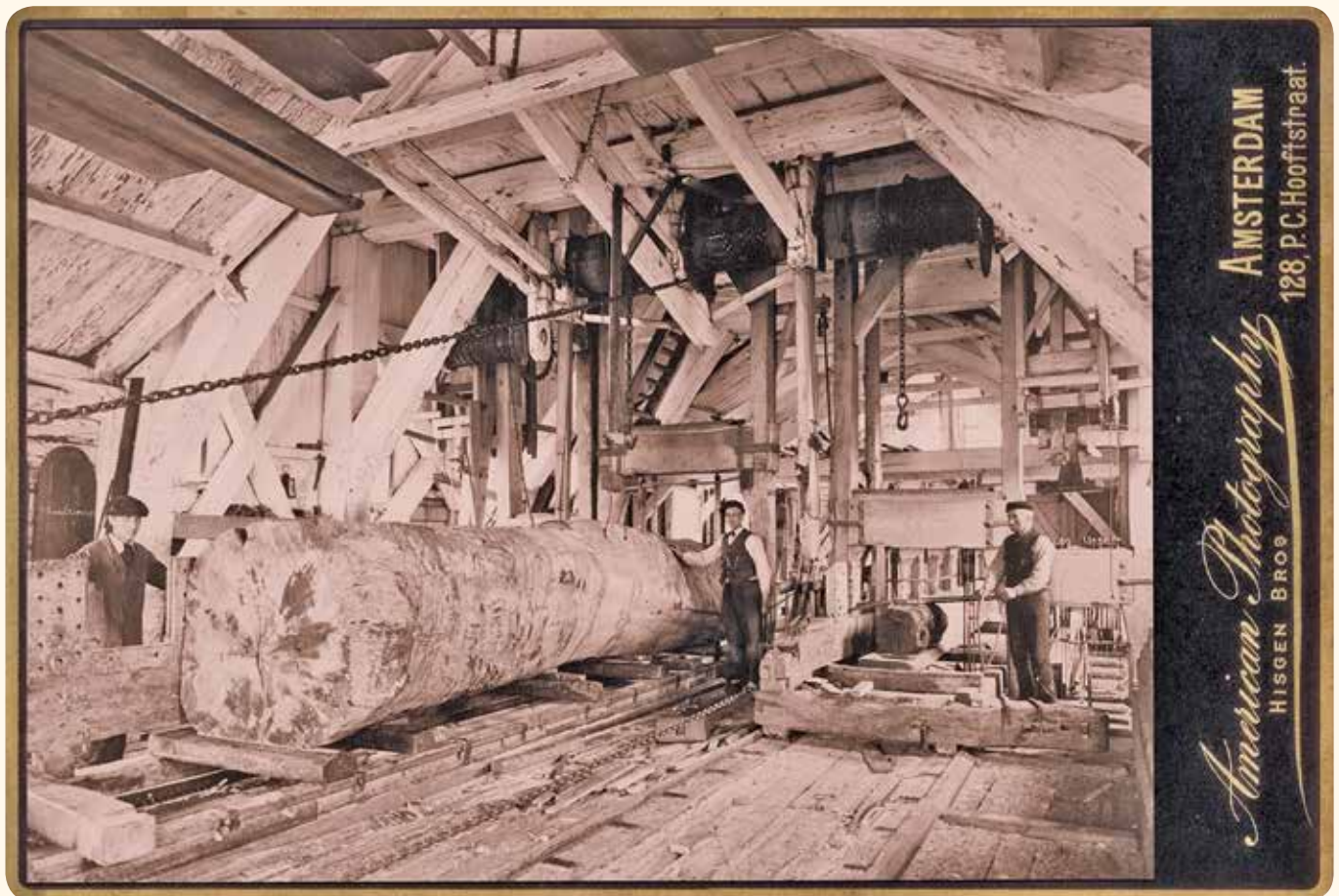
Laten we eerst de hedendaagse molenaar en het werk dat hij met en op de molen verricht eens nader beschouwen en nagaan of daar (nog) van een ambacht sprake is. Ook daarbij is het zinvol om een onderscheid te maken tussen enerzijds de molenaars die goederen produceren (dat wil zeggen de korenmolenaars, pelmolenaars, de olieslagers en de molenaars die hout zagen, papier maken et cetera), en anderzijds de poldermolenaars. Omwille van de eenvoud van de discussie zullen we ons hier beperken tot een onderscheid tussen de twee groepen die qua aantal het talrijkst zijn, dat wil zeggen de korenmolenaars en de poldermolenaars.

We beginnen met de grootste groep. Van de 1200 molens die er nog zijn in

Nederland, de kleintjes inbegrepen, is ongeveer 60% korenmolen. Soms is de korenmolenfunctie gecombineerd met een andere functie. Dat de korenmolenaar van vroeger een ambacht beoefende, hoeft niet betwist te worden. Het malen betrof immers handwerk, ook al maakte de molenaar daarbij gebruik van een grote en voor die tijd complexe machine. De bediening van die machine vereiste continu toezicht en ingrijpen. Zonder dat ingrijpen kon het met het eindproduct, meel, niets worden. De korenmolen was een machine die niet autonoom kon werken. Ook had de korenmolenaar om met de machine te kunnen omgaan een opleiding nodig. De beginnening in het vak kon onmo-

Poldermolenaar Dirk van Harten van de Droog-gemaakte Polder aan de Westzijde van Aarlander-veen hangt met zijn volle gewicht aan het vang-touw om zo de vang te kunnen lichten (foto G. van der Mark, 1943).

AMSTERDAM
128, P.C. Hooffstraat

American Photographs
HISGEN BROU

Tot ongeveer 1600 werden bomen uitsluitend met handkracht tot planken gezaagd. Toen er houtzaagmolens kwamen, verminderde dat wel de fysieke inspanning maar niet de ambachtelijke vakkennis die nodig was. Deze foto van omstreeks 1900 toont het interieur van molen De Heesterboom in Leiden.

gelijk een goed product afleveren. Die opleiding kon informeel zijn, bijvoorbeeld door overdracht van kennis van de ene generatie op de andere in de eigen molen, of doordat de jonge molenaar gedurende langere tijd leerervaringen ging opdoen als knecht op een molen elders. Dat laatste was in molenaarskringen heel gebruikelijk. In de 20^e eeuw werd de korenmolenaarsopleiding zelfs tot op zekere hoogte geformaliseerd, doordat er een molenaarschool werd opgericht in Wageningen.

Altijd ook waren de vroegere korenmolenaars beroepsmatig actief, dat wil zeggen dat zij zich met hun activiteiten een inkomen verwierven. En vanzelfsprekend draaide het in hun werk om het product dat zij afleverden: meel. Echte ambachtslieden dus. Zetten we daar de korenmolenaars anno 2018 in Nederland tegenover, dan zien we een wereld van verschil. Het vak van korenmolenaar is binnen de molenwereld het enige vak dat, een enkeling in een andere molensector niet te na gesproken, nog

professioneel beoefend wordt. Het is ook het enige vakgebied waarvoor een beroepsvereniging bestaat: het Ambachtelijk Korenmolenaarsgilde (AKG). Bij het AKG zijn er naast de molens die met vrijwilligers werken zo'n 28 professionele molenaarsbedrijven aangesloten. Bij een klein aantal van die bedrijfjes werkt meer dan één molenaar. Buiten het AKG is er dan volgens een ruwe schatting nog een tiental molenaars extra dat met de molen een inkomen verwerft.

Behalve het aantal beoefenaars van het vak is het bij de korenmolenaars ook de aard van het werk die ingrijpend veranderd is. De korenmolenaar van nu maalt nog wel, maar het is niet meer zijn hoofdtaak. Hij koopt grondstoffen in en mengt die, hij is wederverkoper van een breed scala aan producten, en hij is daarbij ook winkelmanager geworden en vraagbaak voor vele particuliere klanten. Als er al gemalen moet worden, is hij niet meer afhankelijk van de wind maar kan hij ook een motor als aandrijfkracht gebruiken. Dat was

omstreeks 1900 wel anders, getuige de volgende passage uit een interview met een oud-molenaar over de gang van zaken op de molen 's winters: *"Eens waren de zeilen, nat uitgespannen, vastgevroren. De hekstocken waren zó glad, dat je er alleen maar op de kousen in kon klimmen. Dan maar op de kousen. Mijn vader begon 's morgens om zes uur, steeds maar met warm water en dan de zeilen los trekken. Laat in de middag draaide hij. Een andere molenaar in de buurt begon eraan om acht uur 's morgens en toen hij de zeilen er voor had was het avond."* En, in tegenstelling tot nu werd er ook 's nachts gewerkt, zolang er wind stond: *"Mijn vader ontzag zich in niets; als er gewerkt moest worden dan was er geen eind. Hij is eens 's nachts, staande naast de lichtboom, bevroren geraakt. Ze hebben hem van de molen gedragen en hij is in huis weer bijgekomen."* Het vak van korenmolenaar is dus radicaal veranderd. En het aantal beroepsmatige beoefenaars is, alles opgeteld, nog ongeveer vijftig. Die vijftig beoefenen echter wel het ambacht. Het verhaal van de andere

Theo Franken uit Westervoort kocht in 1951 de Heimolen in het Brabantse Rucphen (voorheen aangeduid als de molen te Bosschenhoofd). De molen toonde aanvankelijk echter allerlei gebreken. Pas na een restauratie in 1972 kon er goed mee gewerkt worden, en vanaf die datum maalde Theo er volop consumptiemeel, tot aan zijn dood in 1992. Het vakmanschap van Theo Franken was boven alle twijfel verheven (foto Ton Meesters, 12 maart 1983).

categorie, de poldermolenaars, is snel verteld. Hoewel er over het malen met de poldermolen tal van romantische beschrijvingen zijn gegeven, was ook die activiteit een veeleisend en, meer nog dan het vak van korenmolenaar, een ongeregeld en armoedig bestaan. *"Soms hebben de watermolens een of meer maanden niets te doen, dan weer moeten zij enige weken dag en nacht malen, ten einde zo spoedig mogelijk den polder droog te maken"*, zo schreef Bicker Caarten in zijn boek *Molenleven in Rijnland* in 1946. En al die tijd, dag en nacht, moest de poldermolenaar zijn wakend oog gericht houden op de malende molen en op het weer, en al die tijd was er weinig gelegenheid tot rusten.

Hier moet wel de vraag gesteld worden of het vak van poldermolenaar in het licht van onze omschrijving als

een ambacht beschouwd kan worden. Dat is een serieuze kwestie. Immers, er worden door de poldermolenaar geen goederen geproduceerd. Verder moet het vak natuurlijk worden aangeleerd, maar de noodzakelijke kennis beperkt zich voornamelijk tot een elementair begrip van de aandrijvende machine, de molen. Daarnaast heeft de poldermolenaar natuurlijk kennis van het weer nodig, kennis die echter grotendeels door ervaring verkregen wordt. Van een opleiding of scholing voor poldermolenaars is vroeger nooit sprake geweest.

Toch volgen wij met instemming weer Bicker Caarten als hij, eerst nog vanuit zijn het gemoed sprekend, opmerkt: *"Er is in de loop der jaren een gilde van molenaars ontstaan, die hun vak verstaan, met liefde het ongeregelde werk volbrengen, die leven met en voelen voor het oude maalbedrijf en veelal met kundigheid het gewone onderhoudswerk aan de windmolens verrichten."*

En dan: *"Voor het goed bemalen van een windmolen (Bicker Caarten bedoelt hier de poldermolen, JS) komt heel wat vakmanschap kijken. Met recht kan men dan ook zeggen, dat de glorie van het oude ambacht bij den windmolenaar nog steeds hoogtij viert."* Inzet, en door ervaring verkregen kennis en kundigheid kenmerkten de poldermolenaar van vroeger. Daarom rekenen we ook hem graag tot de categorie der ambachtsslui.

De situatie is echter ook voor de poldermolenaars in de laatste driekwart eeuw ingrijpend veranderd. Niet zo zeer qua inhoud van het werk, behalve dan dat de molenaar heden ten dage zou kunnen genieten van meer levenscomfort dan vroeger, maar simpelweg omdat er nauwelijks nog beroepspoldermolenaars bestaan in Nederland. Geen enkele polder op één na wordt nog uitsluitend op windkracht bemalen. De windbemaling is ook bijna nergens hoofdbemaling meer, en op enkele uitzonderingen na ontleent niemand er nog een inkomen aan. Het vak van poldermolenaar is anno 2018 vrijwel uitgestorven.

Hoe zit het dan met de vrijwillige molenaars, die groep van nieuwe molenaars die zich vanaf 1970 uit fascinatie tot de molens heeft gericht met

de bedoeling om ze in de vrije tijd te laten draaien? Er zijn inmiddels meer dan 2000 vrijwillige molenaars die ooit het gelijknamige diploma behaalden. Een aantal van hen is inmiddels overleden of niet meer actief. Het lijkt echter niet overdreven te stellen dat de helft tot driekwart van degenen die ooit voor het examen slaagden nu nog met enige regelmaat een molen laat draaien of met de molen maalt. Beoefenen die 1000 tot 1500 nieuwe molenaars het ambacht?

Volgens de criteria die boven zijn genoemd, zijn dat er van deze groep maar heel weinig. Een groot aantal werkt immers helemaal niet met de molen, maar laat slechts het wiekenkruis draaien, een activiteit die vroeger niet voorkwam. Anderen die wel af en toe meehelpen om een polder te bemalen of die een zakje meel produceren (sommige vrijwillige korenmolenaars overigens nog heel wat) doen dat met een beperkte inzet van arbeidsuren. Daardoor bereiken zij een te laag niveau van kennis en vaardigheden in het vak en kunnen zij bezwaarlijk ambachtsslui genoemd worden. Het voornamelijk actief zijn op zaterdagen, met het primaire doel om aan die activiteit persoonlijk genoeg te beleven, het gericht zijn op bezoekers van de molen, niet als klant maar als mensen die geïnformeerd (en soms hoofdzakelijk vermaakt) wensen te worden, de introductie van begrippen als "toeristenseizoen" en "maaldemonstraties" en allerlei andere ontwikkelingen meer, het wijst erop dat de hedendaagse vrijwillige molenaar een andere weg is ingeslagen en dat hij daarbij ver verwijderd is geraakt van het ambacht. De molen zelf en het landschap daaromheen dragen van die veranderde benadering dan ook vaak de sporen, maar dat is een afzonderlijke kwestie. De conclusie moet zijn dat de molens in Nederland succesvol zijn behouden, maar dat het molenaarsambacht op sterven na dood is: het wordt nog slechts door enkele tientallen mensen gedragen. Het levend houden van het ambacht, zoals de UNESCO-kwalificatie wil, kan alleen slagen als een veel groter aantal molenaars dan nu dat ambacht daadwerkelijk gaat beoefenen. Het korenmolenaarsvak biedt daartoe misschien nog de beste kansen. ○

Hoe het tot stand kwam, en hoe je ook anders over het ambacht kunt denken

Leo Endedijk

Nationale inventaris

Het is Ingeborg Pouwels, die in 2013 het fundament legt voor de uiteindelijke erkenning van het molenaarsambacht vier jaar later. Als projectmanager bij De Hollandsche Molen attendeert ze verschillende mensen en organisaties op de Nationale Inventaris Immaterieel Erfgoed in Nederland. Immaterieel erfgoed is dan een nieuw fenomeen; met behoud van materieel erfgoed is al vele decennia ervaring. Voor dit artikel is het essentieel goed te definiëren wat onder immaterieel erfgoed wordt verstaan. Het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland (KIEN) hanteert de volgende omschrijving:

Immaterieel erfgoed zijn sociale gewoonten, tradities, rituelen, voorstellingen, uitdrukkingen, bijzondere kennis van de natuur en ambachtelijke vaardigheden die gemeenschappen en groepen erkennen als een vorm van cultureel erfgoed (afgeleid van de omschrijving in het UNESCO-verdrag). (...) Anders dan materieel erfgoed (gebouwen, objecten, documenten en monumenten) is immaterieel erfgoed een levende en dynamische vorm van erfgoed, die zich aanpast aan en mee verandert met de tijd. Het verbindt de gemeenschap die het beoefent en zich er mee identificeert. Immaterieel erfgoed vormt het hart van die groep mensen, die het vaak met passie en op vrijwillige basis beoefenen.

Samenwerking

De aanvraag voor plaatsing op de nationale inventaris wordt gedaan door vier organisaties: drie gildes (het Gilde van Vrijwillige Molenaars, Gild Fryske Mounders en Ambachtelijk Korenmolenaarsgilde) en De Hollandsche Molen. De vier organisaties trekken in het gehele traject van Nationale Inventaris naar UNESCO-lijst

gezamenlijk op. Dat zorgt ook voor een verdere verbetering van de onderlinge relaties.

Als derde traditie in Nederland wordt het molenaarschap op de Nationale Inventaris geplaatst. Directeur Ineke Strouken van het Nederlands Centrum voor Volkscultuur en Immaterieel Erfgoed (de voorloper van KIEN) reikt op Nationale Molendag op de Zaanse Schans het bijbehorend vignet uit aan Eric Zwijnenberg, de eerste geslaagde vrijwillige molenaar in Nederland. De uitreiking zorgt voor veel publiciteit.

Unesco

De Nationale Inventaris is eigenlijk een soort groslijst voor immaterieel erfgoed. Er vindt ook niet echt een inhoudelijke toetsing plaats. Een bonte verzameling van tradities, ambachten en andere zaken is het gevolg. Zaken als het Brabantse worstenbroodje trekken veel aandacht in de media. Plaatsing op de Nationale inventaris is wel een voorwaarde om voorgedragen te worden voor de UNESCO-lijst voor immaterieel erfgoed. Die voordracht kan alleen door de minister van OC&W gedaan worden. Medio 2015 besluit minister Bussemaker

Veel vreugde in en rond krijtmolen D'Admiraal in Amsterdam-Buiksloot bij de bekendmaking van het besluit van de UNESCO (foto Wim Giebels, 7 december 2017).

dat het nu toch wel tijd wordt. Ze heeft een vijftal tradities op het oog, maar de Raad van Cultuur geeft aan dat er slechts één zover ontwikkeld is dat er serieus kans is op erkenning: het molenaarsambacht. De minister onderkent het belang van een succesvolle eerste aanvraag en vraagt de vier molenorganisaties onder auspiciën van het ministerie een nominatiedossier samen te stellen. Albert van der Zeijden van KIEN fungeert hierbij als adviseur. Op 25 november maakt Bussemaker in de krijtmolen d'Admiraal de nominatie bekend. Ook hier is de pers weer goed vertegenwoordigd.

De betrokken organisaties en personen moeten wel als de wiedeweerga aan de slag, want in maart 2016 moet de voordracht door de Ministerraad en na goedkeuring naar het UNESCO-kantoor in Parijs gestuurd worden. Gezamenlijk wordt het dossier gevuld en geperfectioneerd. En er komt een speciale film om de nominatie te ondersteunen. De Hollandsche Molen wil deze graag vertonen op de ledenvergadering, maar het advies is de broedende kip niet te storen. Dat is dan overigens wel een langdurig broedseizoen, want pas anderhalf jaar later komt het verlossende woord. Het ambacht van molenaar is erkend door UNESCO en wordt bijgeschreven op de representatieve lijst. De voordracht is zelfs van uitzonderlijk niveau en de vertegenwoordigers uit Nederland die in Korea aanwezig zijn – van elke organisatie één plus een vertegenwoordiger van het ministerie – nemen glunderend de felicitaties in ontvangst. In Nederland wordt wederom in de krijtmolen d'Admiraal in Amsterdam-noord ook feest gevierd.

Vervolg

Om het ambacht van wind- en watermolenaar te beschermen en te behouden voor de toekomst ("safeguarding") zijn in het nominatiedossier maatregelen voorgesteld. Al tijdens de aanvraag bij UNESCO werken de vier molenorganisaties dit verder uit. De drie Gildes concentreren zich vooral op de werving van molenaars en instructeurs. Op dit moment zijn er nog wel voldoende molenaars, maar door vergrijzing ontstaat bij ongewijzigd beleid over tien jaar een tekort. Vernieuwen van promotiemateriaal, websites en inzet sociale media zijn de middelen. Ook moet de opleiding op het ge-

Is de vrijwillige molenaar iemand die het ambacht echt beoefent, of speelt hij slechts af en toe die rol en moet hij eerder beschouwd worden als de onbezoldigd beheerder van een mini-openluchtmuseum? (foto Kees van Kemenade, 28 februari 2017).

wenste niveau blijven. Een financiële meerjarige ondersteuning van de kant van het ministerie wordt in dit verband nadrukkelijk genoemd. De Hollandsche Molen is dan al druk bezig met educatie. Met het project 'Ieder kind naar de molen' wil de vereniging bereiken dat ieder kind in de basisschoolleeftijd, ongeacht waar hij of zij woont, minimaal één keer een molen heeft bezocht en meer weet van de geschiedenis van molens en hoe ze werken. Nationale Molendag is hét moment om het publiek ook te informeren over het ambacht en dit jaar staat de dag ook in het teken van de molenaar. Aan de opleiding van molengidsen wordt verder gewerkt. Een nieuw project is Via Molina, een internationaal netwerk van molens en molenorganisaties. En tenslotte bestaat het voornemen om een internationaal congres te organiseren voor de kennisuitwisseling over molens en molenaarschap tussen verschillende landen. Met al deze initiatieven kunnen de molenorganisaties de erkenning ook in stand houden, een voorwaarde van UNESCO.

Ambacht in welke vorm?

Met enige regelmaat zijn vraagtekens gezet bij de erkenning van het Nederlandse molenaarsambacht. Jan Scheirs doet dat ook en baseert zich daarbij op met name het ambacht als beroep, een statische benadering in mijn ogen. Het is dan ook logisch dat zijn conclusie is dat het ambacht op sterven na dood is. Er zijn immers nog maar weinig molenaars die met de molen hun brood verdienen. Bij de UNESCO-erkenning wordt juist uitgegaan van een dynamische insteek, van de ontwikkeling van het ambacht. En daarin is de situatie in

Nederland toch bijzonder, het molenaarschap is er blijven bestaan, nooit echt verdwenen, het aantal molenaars is ook opmerkelijk groot. Het zijn alleen nu met name vrijwilligers die het ambacht vorm geven. Ook de huidige beroepskorenmolenaars komen vrijwel allemaal voort uit de groep vrijwillige molenaars. Het ambacht in al zijn vormen en facetten is in Nederland derhalve juist springlevend! Kunnen we daarom dan achteroverleunen en op onze lauweren rusten? Geenszins. Opleiding en examen zijn van voldoende niveau om verantwoord met molens te kunnen draaien. Het malen met molens wordt vooral in de praktijk geleerd. En daar kan nog een verdieping plaats vinden. Niet voor niets wordt nu ook nagedacht over vormen van vervolgoopleiding. Het ambacht van molenaar beperkt zich immers niet tot draaivaardige molens. Juist het feit dat we in Nederland rond de 80 procent van alle molens maalvaardig hebben weten te krijgen c.q. houden, vraagt om ambachtelijk vakmanschap van de molenaar. We kunnen niet zonder. ◻

We kunnen ons voorstellen dat de lezer behoefte heeft om op een van bovenstaande stukken, of op andere stukken die in De nieuwe Molenwereld worden geplaatst, te reageren. De redactie biedt u daartoe de mogelijkheid, want zij zoekt graag de verbinding met haar lezers. Wilt u reageren? Laat ons dan in een kort en bondig geschreven stuk (maximaal 300 woorden) en voorzien van argumenten uw mening weten. Stuur het aan het in het colofon vermelde redactie-adres. Wij horen graag van u!

Chronisch hoofdpijndossier: Molen De Otter *

"maar de molen zelf kan er niks aan doen"

Willem Roose

Het is onderhand alweer een jaar geleden, maar op vrijdag 19 mei 2017 vond iets gedenkwaardigs plaats: voor het eerst sinds vele jaren draaide paltrokmolen De Otter in Amsterdam weer. Het waren de eerste zonnestralen sinds jaren in wat onderhand wel het grootste 'hoofdpijndossier' van de 21e eeuw op molengebied zou kunnen worden genoemd. Helaas is de lucht inmiddels weer betrokken. 'Molenwereld' reconstrueert...

Geschiedenis

Er is al veel geschreven over de geschiedenis van de molen. Een korte samenvatting: De Otter is een in 1631 gebouwde paltrokmolen en als zodanig de eerste en tevens laatste zaagmolen van de hoofdstad. Tot begin 20^e eeuw blijft hij in bedrijf en in 1925 worden wickenkruis en bovenas verwijderd. Als een wonder blijft de verder geheel intacte molen 70 jaar lang staan. Ook het molenerf, met bijbehorende houtloodsen, (knechts)woningen en balkengat blijft onaangeroerd. In 1994-1996 wordt de molen geheel gerestaureerd. Voor dit doel wordt de Stichting Houtzaagmolen De Otter opgericht die de molen in eigendom verwerft. Na de restauratie wordt er aanvankelijk weer regelmatig op vrijwillige basis met de molen gezaagd.

De biotoopkwestie

Van een relatief kleine molen in hartje Amsterdam mag vermoed worden dat de biotoop niet geheel optimaal is. Dat is een understatement: op oude foto's van rond de voorlaatste eeuwwisseling – toen de Otter en naastgelegen molens nog in vol bedrijf waren – is al te zien dat er veel windbelemmering van omringende bebouwing moet zijn geweest. Bijna een eeuw later, tijdens de restauratie in de jaren '90, is het

er allemaal niet beter op geworden. Toch is de windvang uit de westelijke richtingen nog redelijk en kan er dus met enige regelmaat worden gezaagd. Grootschalige nieuwbouwplannen in de directe omgeving van de molen vormen aan het begin van de 21^e eeuw nieuwe bedreigingen voor de

molenbiotoop. Direct ten zuiden van de molen is hoogbouw gepland en aan de overzijde van de Kostverlorenvaart bedreigt een hoog appartementencomplex de windvang tussen west en noordwest. Molenaar Paul Rijkers start in 2004, met grote steun vanuit de molenwereld, een actie tegen deze

De definitie van de molenbiotoop:

Over de molenbiotoop en het belang hiervan is inmiddels heel veel geschreven. Het begrip kwam in zwang begin jaren '70 en werd aanvankelijk hoofdzakelijk gedefinieerd op basis van de windvang van de molens. Technische formules bepaalden in hoeverre obstakels (bebouwing, begroeiing etc.) een nadelige invloed hadden op de windvang en daarmee het functioneren van de molen. Het leidde tot een heldere definitie van de molenbiotoop. In de meest ideale situatie wordt de zogenaamde 1:100 maatregel gehanteerd: vanaf een straal van 100 meter rond de molen mogen obstakels niet hoger zijn dan 1 meter en iedere 100 meter verder van de molen mogen deze 1 meter hoger worden. Voor molens binnen de bebouwde kom wordt vaak volstaan met de 1:30 maatregel. Beide zijn zeer helder en – in ieder geval theoretisch – makkelijk hanteerbaar.

De laatste jaren wordt de molenbiotoop echter ook gedefinieerd op basis van minder heldere begrippen als 'landschappelijke waarde' en 'historische context'. Gaat die eerste definitie nog – min of meer – gelijk op met de windvang, bij die tweede definitie wordt het een stuk lastiger. In het geval van De Otter leidt dit tot een discrepantie: louter op basis van de windvangformules zou de molen wel verplaatst moeten worden, op basis van de historische context (laatste van de circa 80 Amsterdamse houtzaagmolens, inclusief historisch erf met houtloodsen etc.) zou de molen juist niet verplaatst mogen worden...

Op deze opname zien we twee onttakelde paltrokmolens, te weten De Otter (links) en Het Luipaard (rechts). De foto is genomen vanaf de Buiskade. Aan de kap van De Otter hangt een bord van Houthandel G. van der Bijl. Het is een wonder dat De Otter in stand bleef in een drukke stad als Amsterdam. De zeldzaamheidswaarde is zeer groot! (collectie vereniging De Hollandsche Molen).

bouwplannen. Al snel is duidelijk dat de plannen echter onafwendbaar zijn: als doekje voor het bloeden gaat er één bouwlaag af van de flat direct ten zuiden van de molen, maar voor het optimaal functioneren van de molen is de windvang inmiddels dermate verstoord, dat handhaving van de molen op zijn huidige plaats onhoudbaar lijkt. Er volgt een rechtszaak met als inzet een verplaatsing van de molen naar het dan in opbouw zijnde industrieel erfgoedpark De Hoop bij Uitgeest. Tegenspeler hierbij is de gemeente Amsterdam (Stadsdeel West) die – niet geheel onbegrijpelijk – de molen voor de stad wil behouden. Wanneer een rechter in de zomer van 2006 beslist dat de Otter op zijn huidige plaats moet blijven, is dit voor Rijkers aanleiding om de molen stil te zetten: de zeilen worden afgenomen, de borden uitgenomen en de molen gaat wachten op wat komen gaat... In 2009 is er een korte opleving als de molen weer draaivaardig wordt gemaakt in het kader van een 'windonderzoek' met betrekking tot de molenbiotoop (lees: windvang) maar al snel keert de status quo terug.

Onbevredigende situatie

Tot zover de (recente) geschiedenis in een notendop. Als we de korte opleving in 2009 even buiten beschouwing laten, staat De Otter dus al ruim 10 jaar stil vanwege een biotoopconflict en bijbehorende rechtszaak. Ondertussen speelt er veel meer, maar meer daarover verderop. Het is zondermeer een zeer onbevredigende situatie. Natuurlijk valt er wat voor het biotoopargument te zeggen, maar heeft het Stadsdeel, dat de molen ter plekke wil behouden, ook niet een beetje gelijk? (zie kadertekst '*de definitie van de molenbiotoop*') Wordt hier de boel niet heel erg op de spits gedreven? Leven beide partijen – om het populair te formuleren – niet teveel in hun eigen bubbel? Met andere woorden: kunnen de strijdende partijen niet iets dichterbij elkaar komen om in ieder geval het beste te bewerkstelligen voor de molen zelf? Die kan er zelf immers toch ook niets aan kan doen?...

Een nieuw initiatief

Het is Koningsdag 2015 als de Amsterdamse molenaar Robert-Jan Prins op de brug over de Kostverlorenvaart

Molen "De Otter" in Amsterdam. Hoe we de molen aantreffen: overwoekerd molenerf, gebroken kruitouwen... (foto Robert-Jan Prins, voorjaar 2017).

Het opgeruimde molenerf na de eerste klusdag van 14 april 2017. V.l.n.r. Maarten van Scheppingen, Fiona Fano, Monica Kwakkelstein, Edward Kwakkelstein, Maureen Brand Flu, Willem Roose en Roel Gremmer. Onder: Robert-Jan Prins.

Om onbelast te kunnen draaien neemt Roel de schietstaven uit het rondsel (foto Robert-Jan Prins, 19 mei 2017).

Koningsdag 2017. De vlag in top (foto Robert-Jan Prins).

Voor het eerst sinds vele jaren worden de windborden weer geplaatst (foto Robert-Jan Prins, 19 mei 2017).

naar De Otter staat de staren. Vooruit, de biotoop is niet best, maar met een stevige zuidwesten wind zoals nu zou de molen toch best kunnen draaien? Waarom staat die historisch zo waardevolle molen er überhaupt zo troosteloos bij? Een stil staande molen kun je toch ook onderhouden? En waarom groeien gras, riet en boompjes ongestoord op het molenerf? Zwervers blijken het molenerf al te hebben ontdekt en als één van hen achteloos een peuk in het opgaande riet rond de molen gooit? De desastreuze gevolgen zouden niet te overzien zijn!

Tijd voor actie. Robert-Jan plaatst een berichtje op Facebook met ongeveer bovenstaande strekking en vraagt om respons. Roel Gremmer – molenaar op de Amsterdamse poldermolen de 1100 Roe – en schrijver dezes melden zich in de zomer van 2015 bij Robert-Jan. Al snel blijkt er veel meer aan de hand te zijn dan een "eenvoudig" conflict tussen een molenaar (min of meer gesteund door de molenstichting) enerzijds en het Stadsdeel West anderzijds over een al dan niet wenselijke verplaatsing van een molen. Wijselijk besluiten we om ons onafhankelijk op te stellen: wij willen louter opkomen voor de belangen van de molen als monument, en willen ons verre houden van allerlei rechtszaken over verplaatsing en al dies meer. Dat blijkt allemaal wat ingewikkelder in elkaar te steken dan we aanvankelijk dachten...

Experimenteren?

De eerste gesprekspartner lijkt ons de molenstichting. Ondanks verschillende verzoeken vangen we keer op keer bot: men wil zogezegd niet met de molen 'experimenteren'. Wat men daarmee bedoelt, blijft een raadsel. We willen de molen graag gaan beheeren, een beetje onderhoud plegen en als de wind meezit ook af en toe met de molen draaien. Meer niet. In feite streven we hiermee het zelfde doel na als de stichting. Toch?...

Er dient overigens voor de volledigheid vermeld te worden dat er in het najaar van 2015 daadwerkelijk enig onderhoud aan de molen plaatsvindt: er vinden reparaties aan de windpe-

... en snel de zeilen ervoor, want er staat een mooie wind! (foto Robert-Jan Prins, 19 mei 2017).

luw en het voorkeuvelins plaats en het molenlijf wordt een keer geteerd. Inmiddels is de romp overigens zodanig verveloos dat hier na enige weken al niets meer van zichtbaar is. Ook blijkt het initiatief voor dit herstel grotendeels bij molenmaker Ron Blonk (molenmakerij Saendijck) te liggen. Hij weet met enige drammerige diplomatie wél tot het bestuur door te dringen...

Gesprek Stadsdeel West

Het is duidelijk: dat laatste lukt ons overduidelijk niet, dus melden wij ons maar eens bij – laten we zeggen – de tegenpartij. Stadsdeel West is een warm pleitbezorger van het behoud van de molen op z'n oorspronkelijke plaats en staat daarmee lijnrecht tegenover het stichtingsbestuur. Er is net een speciale ambtenaar op het project De Otter gezet teneinde het muurvast gelopen proces weer wat vlot te trekken. Om te zeggen dat we als groepen komen is wellicht iets te veel eer, wel worden we in het najaar van 2015 met alle egards ontvangen op het Stadskantoor West. Men is vooral blij molenaars te treffen die een wat rekkelijke kijk op de zaak hebben: "ja, de biotoop is slecht, maar er kan best af en toe gedraaid worden", zo luidt onze stelling. Men heeft contact met de stichting, maar dit verloopt uitermate stroef. Tussen ons en de gemeente vindt er hier opvolgend met enige regelmaat contact plaats, maar veel verder komen we niet.

Inmiddels hebben zich ook een paar

ondernemers met grootse plannen voor de molen en het -erf bij ons gemeld: de molen moet weer gaan zagen (ter demonstratie) en er komt een bescheiden horeca- en souvenirzaak met een terras aan het water. Verder komen er informatiecentra over de zaagmolengeschiedenis van Amsterdam en over het hedendaagse gebruik van windenergie. Aldus één van de plannen; het klinkt ons allemaal niet onaardig in de oren. Eén van de ondernemers zegt nog op zoek te zijn naar financiers, maar dat moet naar eigen zeggen geen problemen opleveren. Daarnaast zegt hij goede contacten te onderhouden met de (voor ons onbereikbare) voorzitter van de molenstichting. Al met al sluiten we 2015 voorzichtig positief af.

Labyrint

Helaas kunnen wij dit niet stellen over het daarop volgende jaar. Ondanks de vele uren die wij steken in de vele gesprekken met de diverse betrokkenen komt er maar geen schot in de zaak. Wat steeds duidelijker wordt: de zaak rond de Otter is veel ingewikkelder dan wij in eerste instantie denken. De molen is weliswaar eigendom van de molenstichting, maar qua landoppervlak geldt dit alleen voor de cirkel binnen de kruipalen. De

Stadshout Amsterdam schenkt een doos vol vers gezaagde wiggetjes waarmee we de heklatten kunnen vastzetten (foto Robert-Jan Prins, zomer 2017).

rest van het molenterrein is eigendom van de gemeente Amsterdam met een eeuwigdurende erfpacht ("opstalrecht") aan een 'houtnering'. Dit was tot voor enkele jaren de fa. Van der Bijl maar wanneer deze na een faillissement in handen valt van een projectontwikkelaar/vastgoed-speculant komen de huurrechten van alle panden op het erf – min of meer abusievelijk – in diens handen. Voor het betreden van de molen moeten wij (en feitelijk iedereen) over het erf van deze projectontwikkelaar. (zie kader tekst 'Wie is wie rond de Otter?'). Het is voor ons dus van groot belang om met hem *on speaking terms* te komen en te blijven. Ook met hem gaan we dus in gesprek, maar tot resultaat leidt dit in eerste instantie niet.

Het is aannemelijk om te stellen dat de problemen rond de molen lang niet zo groot en gecompliceerd waren als deze zich in een willekeurig Nederlands dorp had bevonden. Nu staat De Otter in hartje Amsterdam en daarmee op één van de duurste stukjes grond van Nederland. Men kan makkelijk een politiek correct praatje houden over het belang van een goede windvang voor een windmolen en – hieruit concluderend – de wenselijkheid van de verplaatsing van de molen. In feite kan dit verhaal misbruikt worden om iets anders te verhullen. Heel kort door de bocht: molen weg, terrein helemaal vol bouwen met appartementen en kassa!

We zijn er nog niet. Wat ook meespeelt is het verhaal van de houtloodsen. Deze zeer in het oog springende droogschuren zijn onlosmakelijk met de molen verbonden en staan als aparte objecten vermeld op de monumen-

tenlijst. Deze verkeren echter in zeer slechte staat, zeg maar gerust dat ze op instorten staan. Nu zou de gemeente hier in principe kunnen handhaven op basis van de monumentenwet (dit geldt ook voor de molen zelf) maar uitgerekend hier is dat niet mogelijk. Dit heeft namelijk alles te maken met de kademuur langs de Kostverlorenvaart die eigendom is van de gemeente. Al vele jaren geleden is deze vervangen door een stalen damwand en herstel/herbouw van de kademuur kan alleen plaatsvinden als eerst de houtloodsen worden gedemonteerd. Dit kan echter alleen indien er overeenstemming is bereikt tussen de gemeente en de eigenaar van de houtloodsen en die is er niet. De eigenaar van de loodsen, Ambagtsheer Beleggingen B.V. (een onderneming van de voorzitter van de molenstichting!), wil dat de gemeente geld in de restauratie van de droogloodsen steekt. Hij is zijn gebouwen al kwijt omdat de huur voor eeuwig bij een concurrerende projectontwikkelaar is terecht gekomen (zie kadertekst 'Wie is wie rond De Otter') en wil er dus zelf geen geld in steken.

Ter indicatie: het conflict rond het al dan niet verplaatsen van de molen sleept zich al 15 jaar voort; deze kwestie sleept zich al minstens zo lang voort...

Kraken?

Het is november 2016 als de maat bij ons vol is: we zijn nu al bijna anderhalf jaar met de molen (of beter: het hoofpijndossier omtrent de molen) bezig en we zijn feitelijk nog geen stap verder gekomen. We zijn er van overtuigd dat de molen bij gunstige wind best kan draaien en we vinden dat het tijd is om de daad bij het woord te voegen. Conform de roemruchte geschiedenis van de hoofdstad besluiten we om de molen te gaan kraken. We prikken twee data die we met veel vertrouwen en genoeg tegemoet zien: een paltrok is heel makkelijk binnen te komen, schrijver dezes klierdert alvast twee "molen-actiezeilen" vol en alleen het weer kan nog roet in het eten gooien. Prompt gebeurt echter dat laatste: op de eerste geplande dag staat een zwakke oosten wind, op de tweede een zuiderstorm.... Tweemaal blazen we onze actie dus noodgedwongen af, hetgeen een maandje later nog niet zo ongunstig blijkt..

Ondanks de slechte biotoop draait De Otter opvallend licht; zelfs bij een zwakke noordoosten wind komt hij rond! (foto Robert-Jan Prins, zomer 2017).

Contact met de stichting

Het is dinsdagavond 7 december 2016 als het stadsdeel West een druk bezochte inspraakavond omtrent De Otter organiseert. Doel is om enerzijds het publiek te informeren over wat men tot dan toe heeft bereikt (eigenlijk heel weinig) en anderzijds input van het publiek te vragen over wat men met de molen en het terrein wil en wat niet. Tot onze verbazing blijken er twee bestuursleden van de molenstichting aanwezig te zijn en we besluiten om na afloop van de bijeenkomst contact met hen te zoeken. Het leidt zowaar tot een vriendelijk gesprek en met name één bestuurslid, een jurist, lijkt niet onwelwillend ons te helpen bij de verwezenlijking van onze plannen met de molen. Over onze kraakplannen houden we uiteraard wijselijk onze mond...

De 010-connectie

Het is opvallend dat de vier molenaars die zich inzetten voor de Amsterdamse zaagmolen allemaal voor lange of kortere tijd met molen De Distilleerketel in Rotterdam-Delfshaven hebben gemalen. Peter Paul schreef over de molenwinkel en diens zeer gemêleerde klandizie het boek "Uit alle windstreken"

zijn enthousiast en komen in grote getale een kijkje nemen. Inmiddels is er ook een facebookpagina aangemaakt ('de Kleine Otter') waar vrijwilligers zich kunnen aanmelden voor een eventuele volgende klusdag, want wat we vandaag gedaan hebben voelt goed en smaakt naar meer. Van de projectontwikkelaar krijgen we nieuwe krui-touwen waardoor we in staat zijn om de molen – mocht de gelegenheid zich voordoen – te kunnen kruien.

De vang los!

Van de stichting (lees: onze contactpersoon aldaar) krijgen we toestemming om een tweede klusdag te organiseren met de veelzeggende toevoeging 'dat wij dan maar moeten doen wat volgens ons goed is voor de molen'. En zo breekt vrijdag 19 mei aan: een dag waarop sowieso voldoende te klussen valt voor de molen en diens directe omgeving, maar vooral een dag waarop een hele mooie zuidwesten wind staat, windkracht 4 à 5. Tsjja, we leiden aan een zekere voor-spelbaarheid, maar na een aarzelend begin wordt de verleiding wel erg groot: draaien met dat ding! Niet geheel toevallig is ook molenmaker Ron Blonk aanwezig. We nemen 4 schietstaven uit het rondsel op de krukas waardoor de molen vrij kan lopen en

na het kruien en de nodige voorzorgsmaatregelen kunnen we voor het eerst sinds vele jaren de vang lichten. Het verbaast ons, maar de molen – die zo'n 10 jaar heeft stil gestaan en (dus) een hele slechte vang heeft – lijkt er, na een flinke lik reuzel, zowaar zonder borden en zeilen al zin in te krijgen! Al snel gaan de borden er in, hangen we de zeilen ervoor (die al die jaren keurig in de molen opgeslagen hebben gelegen) en met 2 halve loopt de molen een mooie gang. Het blijft niet onopgemerkt: op het molenerf is het een gaan en komen van buurtbewoners die bijzonder aangenaam ver-rast zijn door de draaiende molen! We pakken door. In de zomer organiseren we meerdere klusdagen waarvoor zich steeds meer enthousiaste molenliefhebbers melden. Peter Paul Klapwijk van de Hoge Molen in Kinderdijk komt ons team versterken. Ook krijgen we hulp van enige zaagmolenaars uit de Zaanstreek die ons zeer goed op weg helpen richting een zaagvaardige Otter. In Het Parool verschijnt een optimistisch gestemd artikel en als op 4 augustus de rechterlijke uitspraak komt dat de molen niet mag worden verplaatst, lijken we af te koersen op een "eind goed, al goed". Lijken, want dit is niet voor niets hoofdpijndossier De Otter...

Klusdag

Nu is het natuurlijk niet zo dat wij plots met de stichting – die tot dus-ver uitsluitend bezig was met het dichtsmijten van deuren – een sfeer van glasnost en perestrojka hebben. Weer gaan er maanden voorbij waarin er ogenschijnlijk niets gebeurt. Het blijkt nog niet zo gemakkelijk voor onze contactpersoon om de andere bestuursleden van onze goede bedoelingen te overtuigen. In een vlaag van misplaatste nederigheid vragen wij onze contactpersoon of we dan tenminste toestemming mogen krijgen om het gras te maaien en het terrein wat op te ruimen. Na veel vijven en zessen komt die toestemming er uiteindelijk en op vrijdag 14 april 2017 is het dan eindelijk zover: de eerste "Otter-klusdag" is een feit! Met behulp van een aantal vrijwilligers maaien we het gras, verwijderen we riet, onkruid en opgaande boompjes en geven het molenerf zo weer een geheel nieuwe aanblik. Buurtbewoners

Veel belangstelling voor een "Otter-klusdag". V.l.n.r Marcel Koop, Willem Roose, Roel Gremmer, Monica Kwakkelstein, Maarten van Scheppingen en Maureen Brand Flu (foto Robert-Jan Prins, zomer 2017)

PR-stop

Op 12 september vindt een inspraakavond plaats over het visiedocument van de gemeente op het molenterrein van De Otter. Dit is een soort bestemmingsplan waarin de gemeente – kort door de bocht – stelt dat er op het molenterrein geen gebouwen mogen verschijnen die hoger zijn dan de huidige bebouwing. We onderschrijven deze visie en maken van de inspraakgelegenheid gebruik om dit te benadrukken. Dit valt echter volledig verkeerd bij de projectontwikkelaar: we worden gesommeerd zelf geen publiciteit meer te zoeken en – mocht de media onverhoopt zelf contact met ons opnemen – dan eerst te overleggen over wat er wel en niet gezegd mag worden. Gezellig.

Inmiddels wel wat tegenslagen gewend, gaan we onverdroten verder. Met de winter in zicht plannen we geen verdere klusdagen. Dat heeft ook een praktische oorzaak: er valt niet zoveel meer te klussen en nu is het eigenlijk tijd voor het echte molenmakerswerk.

Verrassend zet de stichting hiervoor een opvallende en positieve stap: men geeft de monumentenwacht opdracht tot een inspectie. Op basis van het rapport naar aanleiding van deze inspectie – betaald door de stichting – maakt molenmaker Ron Blonk een offerte waaruit blijkt dat hij voor een kleine € 40.000 al het achterstallige onderhoud kan wegwerken; dat valt eigenlijk heel erg mee.

Omdat we graag actief betrokken willen zijn bij de plannen voor de toekomst van de molen en zijn erf, leggen we contact met Stadshout. Dat is een organisatie die gekapte Amsterdamse bomen verwerkt en zo een tweede bestemming geeft. Dit in combinatie met de laatste Amsterdamse zaagmolen biedt natuurlijk de nodige perspectieven. Men staat hier in beginsel welwillend tegenover.

Geld beschikbaar

Terwijl we nog steeds regelmatig de molen laten draaien, en zelfs de zaagramen weer meebewegen, weten we op 20 oktober een contact te arrangeren tussen onze contactpersoon bij de molenstichting en de RCE. Er blijkt in 2013 geld te zijn aangevraagd in het kader van een meerjarenonderhoudsplan en dat geld is gehonoreerd! Hier moeten we Paul Rijkers de cre-

Belangstelling van krant Het Parool. V.l.n.r. Patrick Meershoek (journalist), Roel Gremmer, Willem Roose en Robert-Jan Prins (foto Peter Paul Klapwijk, zomer 2017).

dits voor geven. Zoals gebruikelijk dekt deze subsidie de helft van de kosten, waarbij men de andere helft uit eigen middelen dient te financieren. Gezien de vele (potentiële) sponsors die zich al spontaan bij ons

hebben gemeld en het relatief lage benodigde bedrag, moet dit allemaal geen enkel probleem gaan opleveren. Helaas geldt ook hier: we juichen weer te vroeg.

Eind oktober vindt de goedkeuring plaats van het voornoemde visiedocument waarin dus nogal wat restricties zijn opgenomen met betrekking tot bestaande en nieuwe bebouwing op het molenterrein. Zowel de projectontwikkelaar als de voorzitter van de molenstichting zijn hier niet blij mee, al was het alleen al omdat zij zich te weinig gehoord voelen bij de ontwikkeling van het plan. De stichting gaat hierop in hoger beroep tegen de uitspraak dat de molen niet verplaatst mag worden. Zou één van hen ook maar enige waarde hechten aan het

Robert-Jan Prins genomineerd als "Amsterdammer van het jaar" (Roel Gremmer, januari 2018)

argument molenbiotoop? De vraag stellen is hem beantwoorden. Feit is dat alle potentiële ontwikkelingen met en rond De Otter door deze gang van zaken weer ernstig vertraagd worden. Om zelf, als molenaars, een stem te hebben in deze soap ontwikkelen we met onze contactpersoon van de stichting een plan om tot een aparte beheersstichting te komen; wij zouden hiervan het bestuur gaan vormen. Onze contactpersoon gaat hiervoor statuten formuleren.

Begin 2018 wordt Robert Jan, als blijk van waardering voor zijn werk voor De Otter, genomineerd voor "Amsterdammer van het jaar" door Het Parool; dit op basis van het feit dat hij het initiatief heeft genomen voor deze "Otter-actie", de meeste contacten onderhoudt met de betrokkenen en beheerder is van de facebookpagina "De Kleine Otter". Uiteindelijk wint hij niet, maar het zorgt wel voor veel goede PR rond De Otter. Dit zou voorlopig het laatste goede nieuws blijken in het eeuwig slepende hoofd-pijndossier.

Donkere wolken

Het is op dat moment al bekend dat onze contactpersoon bij de stichting ernstig ziek is. De plannen voor een beheersstichting gaan hierdoor in de ijskast, of zijn wellicht volledig van de baan. De stichting volhardt in hun rechtszaak en trekken De Otter daarmee wederom in een lange ongewisse toekomst. Hoewel wij van mening zijn dat de molen bij een forse zuidwesten wind best kan zagen, wordt ons dat verboden: er speelt immers een rechtszaak over de verplaatsing van de molen en die is nodig omdat de molen op zijn huidige locatie niet kan zagen vanwege de molenbiotoop. Met andere woorden: om aan te tonen dat de molen niet kán zagen, mógen we niet zagen. Noem het gerust Kafkaësk. Ogenschijnlijk uit pure frustratie weigert de stichting om ook maar één cent in het onderhoud van de molen te steken, terwijl dit juist haar kerntaak zou moeten zijn! Naast het voornoemde PR-verbod wordt ons eveneens verboden om voortaan nog bezoekers op de molen te ontvangen en ondertussen slepen allerlei conflicten over het bestemmingsplan, de houtschuren en de kademuur maar voort. Dat bezoekersverbod is het gevolg van de zeer deplorabele

staat waarin de houtloodsen zich intussen verkeren. Het zou de projectontwikkelaar zeker niet slecht uitkomen als ze instorten: kan het overgebleven hout opgeslagen worden in een container om een jaar later te concluderen dat er niets meer van bruikbaar is. Exit monument en vrij baan om ter plekke iets neer te zetten dat er hoogstens nog een beetje op lijkt.

Worden we cynisch? Ja, onderhand een beetje wel. Het begint moeite te kosten om maar vrolijk met de molen

te blijven draaien als drie onbezoldigde gekke Henkies ten midden van een megasoap waarop we zelf niet of nauwelijks enige invloed op kunnen uitoefenen. Als we geen molenaars maar juristen waren, konden we onderhand waarschijnlijk met succes de molenstichting voor de rechter slepen wegens het opzettelijk verwaarlozen van een monument. Maar we zijn geen juristen en bovendien: zijn er onderhand niet genoeg rechtszaken over De Otter gevoerd?

Wie is wie rond De Otter?

Rond De Otter zijn er feitelijk drie partijen die elkaar in een soort van wurggreep houden, met de molenstichting als middelpunt waar alle draadjes bij elkaar komen. De drie partijen zijn: de gemeente Amsterdam (stadsdeel West), Ambagtsheer Beleggingen en projectontwikkelaar/vastgoedspeculant Van der Bijl. Ambagtsheer Beleggingen is een vastgoedonderneming van de voorzitter van de molenstichting. Hij is boos op de gemeente/het stadsdeel omdat deze de verplaatsingsplannen van de molen heeft verhinderd én omdat ze geen geld hebben gegeven voor de restauratie van de molen (en er schijnt nog wat ander oud zeer te zitten). De gemeente/het stadsdeel is eigenaar van de grond en heeft deze sinds 1631 uitgegeven in opstalrecht aan een houtnering. De opstallen (exclusief de molen: die is van de stichting) zijn eigendom van Ambagtsheer en uitgegeven in eeuwigdurende huur aan Van der Bijl. Dit was van oorsprong de houthandel en -zagerij in en rond de molen, maar is na een recentelijk faillissement in eigendom gekomen van een andere vastgoedonderneming. Deze projectontwikkelaar/vastgoedspeculant mag vanaf medio 2018 weer gaan opereren onder de naam Van der Bijl.

Statutair heeft (de voormalige houthandel) Van der Bijl recht op een plaats in het bestuur van de molenstichting, wat in de praktijk betekent dat twee gebroeiëerde projectontwikkelaars de belangrijkste bestuursleden van de molenstichting vormen. Omdat de gemeente/het stadsdeel door de molenstichting wordt gezien als vijand, komt ook het kadeherstel niet van de grond. De gemeente handhaaft niet op de monumentenwet (houtloodsen op instorten) omdat ze niet nóg een rechtszaak willen. Ondertussen loopt de rechtszaak over het verplaatsen van de molen (in hoger beroep) nog steeds voort.

Doordat men dus in het molenbestuur zelf een conflict heeft en daarnaast een conflict met het stadsdeel zit de boel muurvast.

Op de voorgrond zien we palktrok De Otter, onttakeld in november 1925. Rechts zijn nog juist de wieden van de palktrok Het Luipaard zichtbaar. Op de achtergrond palktrok De Eenhoorn, gesloopt 1929. Beide molens stonden aan de Kostverlorenvaart in het zogenaamde Buitensingelgebied tussen de Haarlemmer-, de Zaagmolen- en de Raampoort. Molen De Otter is de laatst overgeblevene van alle zaagmolens in Amsterdam (collectie vereniging De Hollandsche Molen).

De (tijdelijke) stalen damwand sluit het balkengat af van de Kostverlorenvaart (foto Willem Roose, maart 2018)

Doorkijkje naar de molen door een zwaar vervallen houtloods (Willem Roose, maart 2018)

Om het allemaal nog wat erger en ingewikkelder te maken heeft Am-bagtsheer bij het stadsdeel geklaagd over de huidige stalen damwand. Deze zou onderloops zijn waardoor zowel de loodsen als de molen verzakken. Hoewel ons dit pertinente onzin lijkt, speelt het stadsdeel op safe en zal uitvoerige metingen gaan uitvoeren naar de vermeende verzakkingen. Dit proces zal een half tot twee jaar (!) gaan duren. Klein lichtpuntje: begin 2018 wordt bekend dat de gemeente een persoon heeft aange-

trokken die specifiek het voornoemde probleem met de kademuur moet 'los-trekken'. Wij putten enige hoop uit de voortvarendheid waarmee deze persoon zijn opdracht heeft aangepakt. Ondertussen gebeurt er niets en is onze invloed op de gang van zaken vrijwel nihil. De verleiding is soms groot om wederom de zeilen en windborden af te nemen en de molen de rug toe te keren, maar dan creëren we een situatie die we met onze – inmiddels best wel lang lopende – actie juist probeerden te voorkomen. Geen optie

dus. Dan maar even oogkleppen op en onze mantra van drie jaar geleden herhalen: "Wij zijn onafhankelijk, we kiezen geen partij en doen dit puur en alleen voor het behoud van de molen". Soms voegen we er met een schraal lachje aan toe: "Tsjja, de molen zelf kan er ook niks aan doen" . Wordt vervolgd....

* Vanwege het delicate karakter van dit hoofdpijndossier zijn betrokken personen veelal niet bij naam genoemd in dit artikel. ◻

Een fraaie foto van een draaiende Otter (foto Peter Paul Klapwijk, zomer 2017)

Speuren in de Zijpe

Erwin Esselink

Twee jaar geleden mailde Ton Meesters mij een foto met een onbekende molen. Het geheel doet Noord-Hollands aan en op de openstaande deur in het midden is duidelijk Zijpe te lezen. Dat moet wel slaan op de polder Zijpe, vaak in één adem genoemd met de Hazepolder en gelegen ten westen van Schagen. Met zoveel aanwijzingen zou de molen niet moeilijk op te sporen moeten zijn, maar dat viel tegen.

In de database van verdwenen molens kon ik geen molen vinden die in aanmerking zou kunnen komen. Ook het doorspitten van beeldarchieven van o.a. het Noord-Hollands archief en het Zijper Museum leverde niets op. Het bleef dus een raadsel, waar deze molen precies stond. Begin dit

jaar ben ik opnieuw gaan zoeken naar de locatie. De molen, waarschijnlijk een wipstellingmolen, is typisch zo'n molentje dat je op timmerwerkplaatsten tegenkwam, zoals bijvoorbeeld in Julianadorp, Breezand en Oudorp, en gebruikt werd voor de aandrijving van houtbewerkingsmachines. Verder was er in het pand voor de molen een rijwielhandel gevestigd. Ik ben in oude kranten die via de website van het Regionaal Archief Alkmaar beschikbaar zijn gesteld, gaan zoeken naar alle rijwielhandelaren die in de eerste helft van de twintigste eeuw in de Zijpe gevestigd waren. Vervolgens heb ik gezocht op timmerlieden en molenmakers in hetzelfde gebied en dat leverde een interessant resultaat op. In de krant 'Ons Blad' van 20 december 1911 biedt timmerman en

Advertentie uit 'Ons Blad' van 20 december 1911.

molenmaker Johan Wester uit Stolpen bij Schagerbrug een windzaagmolen te koop aan. De beschrijving van de molen in de advertentie past bij de molen op de foto. Dezelfde Johan Wester biedt in 'Ons Blad' van 10 september 1912 ter opruiming drie "heerenrijwielen" aan. Hij heeft dus ook een rijwielhandel! Die bijzondere

Onbekend dorpsgezicht met molen (collectie Ton Meesters, Breda).

combinatie past precies bij het zoekplaatje.

Vervolgens heb ik via Google Street View gezocht naar een locatie die overeenkomt met de situatie op de foto. (De Stolpen is een klein dorp, eigenlijk niet meer dan een groep huizen bij een kruising, en ik vond al snel een plek die precies bij de foto paste: we kijken vanaf de kruising Stolperweg-Belkmerweg via de Belkmerweg in zuidwestelijke richting. De stolpboerderij links bestaat nog steeds en ook het pand waarin de rijwielandhandel was gevestigd, is nog goed herkenbaar. Om zekerheid te krijgen heb ik de Historische Vereniging "De Zijpe" gevraagd of zij kon bevestigen dat het timmerbedrijf van Johan Wester daar voorheen gevestigd was. Ik kreeg een artikel toegestuurd uit de Zijper Historie Bladen van juni 2015, waarin een denkbeeldige wandeling door Stolpen en Stolpervlotbrug gemaakt wordt, in de jaren voor de Tweede Wereldoorlog. De wandeling loopt via de Stolperweg. Ik citeer: "We gaan nu de Belkmerweg in richting St. Maartensvlotbrug en komen dan bij het timmerbedrijf van N. Wester. Dit bedrijf is in 1945 gestopt." Dat is precies de plek die ik voor ogen had.

Dezelfde situatie als op het zoekplaatje, maar dan een eeuw later (Google Street View).

De onbekende molen lag dus naast de huidige woning Belkmerweg 120 te Stolpen. Daarmee is niet alleen dit zoekplaatje gelokaliseerd, maar tevens een molen ontdekt waarvan het bestaan niet (meer) bekend was.

Van de molen zelf weet ik niet meer, dan dat deze in 1911 nog bestond. Johan Wester had 'huis, timmerij en

erf' in 1910 overgenomen van timmerman Jacob Jansz. Dekker en was dus zeer waarschijnlijk niet de bouwer van de molen. De foto zou gemaakt kunnen zijn tijdens de Eerste Wereldoorlog (mobilisatie?). In dat geval was er geen gegadigde voor de molen en heeft de molen het nog een paar jaar uitgehouden. Wie weet meer bijzonderheden over deze molen en/of de foto? ◻

De plek van de molen is aangegeven met een rode pijl, de kijkrichting van de fotograaf met een zwarte pijl

Een introductie tot de Nederlandse watermolenlandschappen

Hans de Mars

Afgezien van de handmolens gelden molens aangedreven door de kracht van stromend water, waterradmolens of kortweg watermolens, als het oudste molentype dat bekend is. Door dieren aangedreven molens zijn ook heel oud, maar de geschiedenis daarvan is grotendeels nog in nevelen gehuld. De oorsprong van de watermolen gaat zeker 2500 jaar terug en ligt ergens in Eurazië. Vanaf de eerste eeuw voor onze jaartelling zijn watermolens door de Romeinen in West-Europa geïntroduceerd. De hoogtijdagen van de watermolens lagen in de middeleeuwen en duurden voort tot circa 1850. Sindsdien vertoont het aantal watermolens in Europa een enorme teruggang. Tot op de dag van vandaag worden nog steeds eeuwenoude stuwsituaties die bij een watermolen hoorden gesloopt. Gelukkig is er, zeker in Nederland, sprake van een beleidsmatige herwaardering aangaande dit bijzondere erfgoed.

Meer en meer wordt duidelijk dat watermolens van een veel grotere betekenis zijn geweest voor de ontwikkeling van onze beekdalen dan lange tijd werd gedacht. Niet alleen de molen als object is daarmee als erfgoed van bijzondere waarde, ook de naaste omgeving hoort daar nadrukkelijk bij. Sinds het begin van de 21^e eeuw is hiervoor het concept van het Watermolenlandschap in zwang geraakt. Het verenigt zowel erfgoed, water, maar ook landschap en natuur in zich. De laatste jaren is het concept ook door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), provincies en waterschappen opgepakt omdat het aanknopingspunten biedt voor ruimtelijke planvorming en het waterbeheer. Dit artikel is het eerste in een serie dat in *De nieuwe Molenwereld* zal verschijnen met als centraal thema het Watermolenlandschap. In dit eerste artikel staan we stil bij wat het Watermolen-

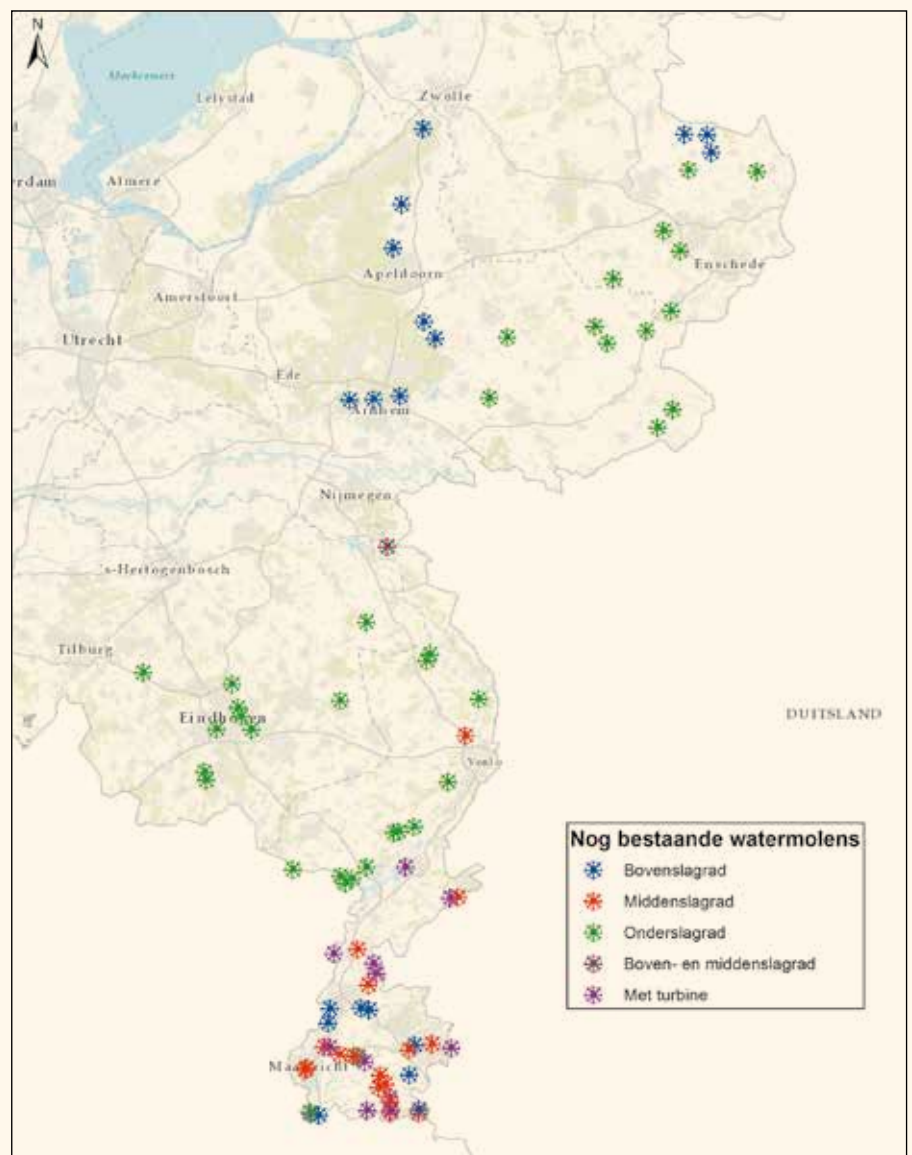
landschap inhoudt en wordt ingegaan op een aantal aspecten dat daarmee verbonden is.

Wat is een watermolenlandschap?

Een *watermolenlandschap* is een landschappelijk samenhangend, vaak cultuurhistorisch waardevol gebied bestaande uit de watermolen, bijbehorende stuwen, de bijgebouwen evenals de opgestuwde beek en andere watergangen, evenals eeuwenoude

wegen- en nederzettingspatronen die bij die molen horen, maar ook het door de opgestuwde beek direct dan wel indirect beïnvloede gebied in het beekdal bovenstrooms van de molen, aangeduid als de *stuwschaduw* of de *hydrologische invloedssfeer*.

Tot de molenbiotoop, een begrip dat al veel langer circuleert in de molenwereld, rekent men alleen de molen en zijn directe omgeving. Die biotoop maakt dus deel uit van het watermo-

1. De overgebleven watermolens in Nederland (bron: Cultuurhistorische atlas van Nederland, gewijzigd).

2. De Collse watermolen in Eindhoven in 1966. Dat de cultuurhistorische en landschappelijke waarden van een watermolen veel verder reiken dan het gebouw zelf, en niet alleen boven de molen waar de opstuwing van het water plaatsvindt maar ook beneden de molen, dat maakt deze foto op indrukwekkende wijze duidelijk (foto G. J. Dukker, collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, objectnummer 107.127).

lenlandschap. Het molenlandschap is echter vaak een ruimer begrensde gebied omdat het ook het gebied van de stuwschaduw omvat. Zeker in gebieden met relatief weinig reliëfverschillen kan de omvang van het molenlandschap oplopen tot tientallen hectaren. De omvang hangt dus af van de geomorfologische kenmerken van het landschap waarin de molen is gelegen, maar ook met de opstuwing bij de molen.

Waar zijn ze te vinden?

Om de watermolenlandschappen te vinden moeten we natuurlijk eerst kijken waar watermolens voorkwamen. In Nederland was dit type molens vooral in Noord-Brabant, Limburg en in bepaalde delen van Gelderland (Veluwe, Achterhoek) en Overijssel (Twente) een algemeen verschijnsel. Hoewel het aantal watermolens flink is afgenomen, zijn in deze streken nog altijd molens of restanten daarvan aanwezig. Tegenwoordig ligt het zwaar-

tepunt ontegenzeggelijk in Limburg. Van de iets meer dan 100 watermolens die ons land nog rijk is, liggen er ruim 60 in deze provincie (Afbeelding 1). Hoewel minder bekend, waren ook in de provincies Drenthe en Utrecht ooit wel degelijk watermolens aanwezig. De oudst bekende archeologische vondst van een watermolen in Nederland komt zelfs uit Drenthe. Bij het gehucht Bronneger zijn restanten van een molen gevonden die dateren uit het eind van de 10^e, begin 11^e eeuw. De oudste vermeldingen in archiefstukken gaan nog verder terug en komen uit de 8^e tot 10^e eeuw. Die meldingen zijn opvallend genoeg niet afkomstig van tegenwoordig grote plaatsen, maar blijken vrijwel zonder uitzondering afkomstig van kleinere dorpen en gehuchten zoals Waalre, Kaarschot (Noord-Brabant), Obbicht (Limburg), Middachten (Gelderland) of het net ten zuiden van Weert, in de Belgische Kempen gelegen Reppel.

Ook de eerdergenoemde archeologische vondst bij het Drentse Bronneger past in dat beeld. Dat wekt de indruk dat in menig gehucht langs een beek in die tijd al watermolens stonden. Feit is dat uit die zelfde periode al speciale wetteksten beschikbaar zijn, gericht op de bescherming van watermolens (*Lex Salica*). De moedwillige beschadiging van een watermolen wordt hierin beschouwd als een zwaar misdrijf met vergaande consequenties voor de dader. Dat laat zien dat al heel vroeg in onze geschiedenis molens een belangrijke maatschappelijke functie hadden. Zoals eerder vermeld nam vooral in de middeleeuwen het aantal molens een grote vlucht. Veel van de nu nog bestaande molens zijn uit die periode bekend. Maar omdat de exacte stichtingsdata vaak ontbreken, is er een gerede kans dat die molens al veel langer bestonden. Hoe dan ook, het laat wel zien dat watermolens al min-

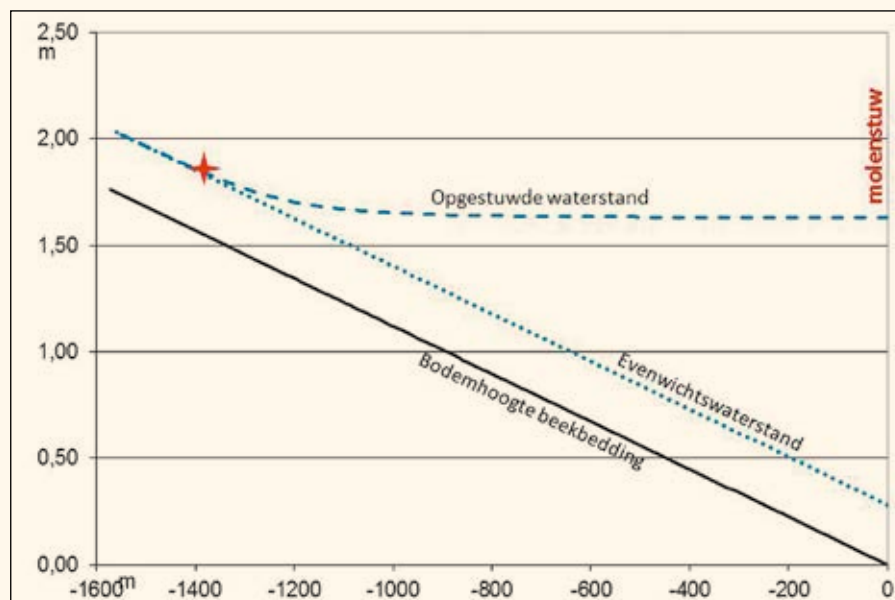
stens 750 tot ruim 1000 jaar in onze beekdalen aanwezig zijn. Dankzij hun hoge ouderdom hebben ze een stempel gedrukt op de ontwikkeling van onze beekdalen. Het hoge stuwpeil bovenstrooms van de molens heeft vaak eeuwenlang het landgebruik op de dalvlakte in meer of mindere mate bepaald. De gronden waren daardoor vaak hooguit geschikt als nat hooiland of voor drassig hakhout. Soms ontwikkelden zich zelfs veenmoerasen. Misschien wel het best bewaarde, eeuwenoude voorbeeld in ons land van een door een watermolen bepaald beekdallandschap is te vinden ten oosten van Eindhoven bij de Collse watermolen, waarvan de oudste vermelding in ieder geval teruggaat tot 1337 (Afbeelding 2).

Hoe bepaal je een watermolenlandschap?

Het watermolenlandschap bestaat uit de integratie van de molenbiotoop en de stuwschaduw, die gewoonlijk een gedeeltelijke overlap laten zien.

Molenbiotoop

De molenbiotoop omvat om te beginnen al het gebouwde, water- en bedrijfsgebonden erfgoed zoals de hoofd- en bijgebouwen van de molen en stuwwerken, maar ook de molenbeek, afslagtakken en eventueel aanwezige stuwvijvers of vloeiveiden. Echter, ook bepaalde vormen van land-

3. Waterstandsverloop met en zonder opstuwing bovenstrooms van een watermolen. In dit voorbeeld is op een afstand meer dan 1400 meter bovenstrooms de opstuwende werking van de molen niet meer merkbaar; dit is het nulpunt (zie tekst).

gebruik (boomgaarden, weilanden) en infrastructuur (beekovergangen, toegangswegen) die duidelijk zijn gekoppeld aan de molen worden hiertoe gerekend. Het zijn vooral deze landschappelijke elementen en vormen van grondgebruik die ook buiten de hydrologische invloedssfeer van de molen kunnen liggen.

Stuwschaduw

De stuwschaduw heeft betrekking op de hydrologische invloed die de mo-

len met zijn stuwen uitoefent op het oppervlaktewater- en grondwatersysteem. De invloed op het beekpeil is zonder meer zichtbaar. Het verhoogde beekpeil werkt in de aangrenzende oeverlanden (dalvlakte) echter ook door in een verhoging van de grondwaterstanden daar. Dat is gewoonlijk veel minder opvallend, maar wel zeer relevant voor het grondgebruik.

Om de stuwschaduw te kunnen bepalen moet allereerst de mate van de opstuwing op het beektraject bovenstrooms van de molenstuw worden bepaald, ook wel aangeduid als stuwkromme. Hiervoor moet om te beginnen natuurlijk de opstuwing bij de molen (verschil tussen onder- en bovenwaterpeil) bekend zijn. Verder zijn dan het verhang van de beekbedding, de gemiddelde afvoer en de zogenaamde ruwheid van de beek van belang. Hiervan is het verhang van de beek het meest bepalend. In een heuvel-landschap dooft het opstuwende effect van een molen stroomopwaarts nu eenmaal sneller uit dan in het vlakke laagland. Voor het bepalen van het verhang wordt hierbij uitgegaan van de hoogteligging van de beekbodem ver bovenstrooms van de molenstuw en een beekbodemoogte op enige afstand benedenstrooms van de molen. Om het punt te bepalen tot waar de opstuwende werking van de molen onder gemiddelde afvoerstandigheden merkbaar is, moet ook het verloop van het waterpeil in de beek in

Watermolentypen

Er kunnen verschillende typen watermolens worden onderscheiden op basis van het verschil in aandrijving van het waterrad en de ligging in het landschap. Boven-slagmolens zijn te vinden in sterk hellende gebieden langs bovenlopen van beken. Het weinige water dat hier beschikbaar is wordt van boven op het rad gebracht, zodat ook het gewicht van het vallende water een bijdrage levert aan het draaien van het rad. Valhoogten van 3 tot 5 m zijn geen uitzondering. Middenslagmolens zijn vooral te vinden in reliëfrijkere landschappen op de grotere beken met voldoende en een vrij constante waterafvoer. Voor de aandrijving van het waterrad wordt de beek vaak tot 1,5 à 2,5 m opgestuwd, waarna het water ongeveer halfhoog op het rad wordt geleid. Van sommige molens van dit type werd het waterrad eind 19e begin 20e eeuw vervangen door een turbine. Onderslagmolens zijn vooral te vinden in het zwak golvende laagland op de grotere beken en kleine rivieren. Het langsstromende, vaak overvloedig beschikbare water wordt hooguit tot 1 à 1,5 m hoog opgestuwd en wordt voor de aandrijving onder op het rad geleid.

Van de onderslagmolens zijn ooit twee bijzondere varianten in gebruik geweest, de zogenaamde schipmolens en de minder bekende getijdemolens. Schipmolens waren molens die op boten waren gebouwd die lagen afgemeerd in de grote rivieren (Maas, Rijn, IJssel). Ze waren een aanpassing aan de grote afvoeren en grote waterstandfluctuaties die deze rivieren kenmerken. Getijdemolens maakten gebruik van de grote peilverschillen tussen eb en vloed in de Zuidwestelijke Deltagebieden. Bij vloed stroomde het zeewater een groot bassin binnen en draaide de molen. Bij eb stroomde het water vanuit het gevulde bassin weer in omgekeerde richting andermaal langs de molen.

een niet gestuwde toestand (ook wel aangeduid als evenwichtswaterstand) worden berekend. Het nulpunt is dan het punt bovenstrooms van de molenstuw waar beide berekende lijnen samenkomen (Afbeelding 3). Let wel, de getoonde mate van opstuwning in die afbeelding zegt niets over de feitelijke waterdiepte achter de stuw. Die kan minder zijn, als gevolg van (eeuwenlange) aanzanding en opvulling van de beek en het beekdal.

Er is echter nog één aspect dat mede bepalend is voor de positie van dat nulpunt en wel de ruwheid van de betreffende beek. Die 'ruwheid' is een afspiegeling van de aard van de beek. Sommige beken zijn gekanaliseerd met een uniforme bedding en oevers. Andere hebben een veel wilder karakter. De grilligheid van de oevers, de aanwezigheid van bochten en aanzandingen et cetera, maar ook begroeiing of zelfs boomstammen in de beek zijn van invloed op de doorvoer van water

in de bedding. Hoe grilliger de beek, des te meer weerstand (ruwheid) het beekwater ondervindt en dat zorgt er uiteindelijk ook voor dat het effect van de opstuwning verder bovenstrooms doorwerkt (Afbeelding 4).

De laatste stap is het daadwerkelijk begrenzen van de omvang van de stuwschaduw (hydrologische invloedssfeer), op basis van het eerder berekende verloop van de stuwkromme tot aan het nulpunt. Deze waterstand wordt gerelateerd aan de maaiveldhoogteligging in het beekdal, waarna de zogenaamde drooglegging kan worden bepaald. Met *drooglegging* wordt hier bedoeld een waterstand onder het maaiveld in de oeverlanden, vaak weiden of bossen, die overeenkomt met de (verhoogde) waterstand in de beek. In de praktijk staat het grondwater in deze aangrenzende zone vaak wat hoger, doordat er vrijwel altijd sprake is van een zekere opbolling van het grondwater (er kunnen ronduit moe-

rassige condities voorkomen). Echter, de hoogte van die meer of minder verhoogde opbolling wordt mede bepaald door het verhoogde beekpeil, maar dat effect op de waterstand neemt stroomopwaarts dus geleidelijk af (zie ook Afbeelding 4).

Voor het bepalen van de omvang van de stuwschaduw is standaard een drooglegging gehanteerd van maximaal 1,5 m onder maaiveld. De keuze hiervan is pragmatisch en ingegeven door het feit dat in verreweg de meeste beekdalen lemige, kleiige en/of venige bodems aanwezig zijn. Die hebben het vermogen tot een substantiële nalevering van grondwater vanuit de ondergrond naar het maaiveld.

Wanneer de drooglegging groter is dan 1,5 m onder maaiveld, wordt het grondwater geacht dusdanig diep onder het maaiveld te staan dat dit geen noemenswaardig effect meer uitoefent op de oeverlanden (dalvlakte). Daarmee is de invloed van een verhoogde

4. Voorbeeld van het effect van de stuwschaduw bij de Spoordonkse molen (NB). Tijdens restauratiewerkzaamheden in 2008 werd het molenpeil tijdelijk met 1.4 m verlaagd. Ongeveer 1 kilometer stroomopwaarts van de molen (foto inzet) was als gevolg daarvan nog altijd sprake van een verlaging van het beekpeil met ongeveer een meter.

5. De toestand van de St. Elisabethmolen bij het Limburgse Haalen in 2006 (foto Pierre Vossen), en na renovatie in 2015.

grondwaterstand op de standplaatscondities en daarmee het grondgebruik, verwaarloosbaar.

Watermolenlandschap als referentie

Omdat de stuwhoogte zo belangrijk is voor het vaststellen van de stuwshaduw, moet voor de bepaling van het watermolenlandschap bij voorkeur worden uitgegaan van historische molenpeilen. Alleen dan komt het historische watermolenlandschap goed in beeld en kan het ook dienen als een referentiesituatie voor ruimtelijke planvorming. Illustratief in dit verband

is het voorbeeld van de tot voor kort zwaar afgetakelde St. Elisabethmolen bij het Limburgse Haalen (Afbeelding 5). De eerste vermelding van deze molen dateert uit 1278. De molen raakte in 1944 zwaar beschadigd (Afbeelding 6). Doordat bij het molenrestant het resterende verval zeer beperkt was, reikte de stuwkromme nog maar een paar honderd meter stroomopwaarts en besloeg het watermolenlandschap amper tien hectare. Dankzij de restauratie en het herstel van de stuwsituatie strekt de stuwkromme zich nu weer uit tot bijna drie kilometer bovenstrooms van

de molen en is het oppervlak van het molenlandschap meer dan verdrievoudigd. Het komt daarmee weer vrijwel overeen met de historische situatie (Afbeelding 7). Het laat zien dat met de vernietiging van deze eeuwenoude molen in 1944 een sterke verdroging van het beekdal zal zijn opgetreden met grote gevolgen voor natuur en landschap. Belangrijker nog, dit voorbeeld maakt tevens duidelijk dat men bij ruimtelijke ontwikkelingen in een beekdal bovenstrooms van een molen terdege rekening moet houden met de aanwezigheid van een potentieel water-

Watermolenpaspoort als een beoordelingsinstrument

Voor de uitwerking van het watermolenlandschap wordt veel informatie bij elkaar gebracht. Al die informatie kan worden samengevat in een zogenaamd 'watermolenpaspoort'. Hierin worden voor elke molen behalve algemene informatie over locatie en eigendomssituatie, op een beknopte en uniforme wijze allerlei relevante gegevens over het molencomplex en het watermolenlandschap evenals de bijbehorende technische kenmerken opgenomen. Daardoor kan aan de hand van de actuele toestand op basis van vastgelegde criteria voor elk van de onderscheiden deelaspecten ook een beoordeling worden gegeven. Hiermee is voor elke molen de toestand relatief snel inzichtelijk te maken maar wordt ook direct duidelijk wat de knelpunten zijn. Bovendien kunnen de molens op basis van die beoordelingen ook onderling worden vergeleken.

Voor de beoordeling van de molengebouwen, aandrijvingssysteem, stuwwerken en het watermolenlandschap spelen compleetheid, authenticiteit, functionele samenhang en de mate van herkenbaarheid een hoofdrol. Voor het landschap gaat het om de intensiteit van het landgebruik en historische verkavelings- en wegepatronen. Daarnaast gaat het ook om de structuurkwaliteit van de waterlopen en de morfologische kwaliteit van de beekdalvlakke. Zijn hier bijvoorbeeld nog oude geulrestanten en andere reliëfvormen te herkennen, of is alles verregaand geëgaliseerd en geïntensiveerd? Hiervoor wordt veelal teruggegrepen op veldkennis, digitale hoogtemetingen, maar ook historische kaartbeelden.

Tot slot wordt ook een aantal technische aspecten van de molen nog onder de loep genomen, zoals het minimale functionele debiet voor een werkende molen. Dit minimale debiet wordt bij de beoordeling vergeleken met het daadwerkelijk beschikbare debiet ter plaatse.

6. De St. Elisabethmolen bij Haalen op 17 juni 1961. Ook zonder rad of turbine en met het molengebouw als ruïne, kan de monumentale waarde van een watermolen groot zijn (foto Hans Frieke, collectie vereniging De Hollandsche Molen).

molenlandschap, zeker als een toekomstig herstel van die molen niet valt uit te sluiten. Er zijn op dat vlak de laatste jaren op tal van plaatsen initiatieven in die richting.

Tot besluit

De hiervoor geschetste uitwerking van het watermolenlandschap is vooral afgestemd op middenslag- en onder-slagmolens. Voor bovenslagmolens die op de bovenloop van een beek liggen en werken met opgeleide beken of voorraadvijvers (weijers) verschilt de uitwerking op onderdelen. Vaak is de stuwschaduw hier als gevolg van het sterker hellende terrein minder groot dan in het laagland. Daar staat tegenover dat de molenbiotoop aanzienlijk groter kan zijn, bijvoorbeeld in het geval van de aanwezigheid van spren-gen. Daarnaast geldt voor bovenslagmolens die volledig afhankelijk zijn van wateraanvoer uit molenvijvers dat het minimale debiet moet worden gedefinieerd als de hoeveelheid water die nodig is om de molenvijvers in de nachtelijke uren weer bij te vullen. Het debiet dat daar voor nodig is moet worden veiliggesteld. Aan de hand van dat (gemiddelde) debiet kan dan ook de globale omvang van het daarvoor benodigde infiltratiegebied worden berekend en op kaart worden afgebakend. Het infiltratiegebied is het gebied waar de benodigde hoeveelheid regenwater in de grond wegzakt ter aanvulling van het grondwater dat afstroomt naar de betreffende beek.

In de volgende edities van dit tijdschrift zal aan de hand van een aantal voorbeelden uit Zuid- en Oost-Nederland de verscheidenheid aan watermolenlandschappen die ons land nog altijd rijk is de revue passeren. Daarbij zullen zowel betrekkelijk gave watermolenlandschappen aan bod komen, als situaties die in aanmerking komen voor (landschaps)herstel. Daarnaast worden ook enkele situaties beschreven waar de watermolens zijn verdwenen. Dergelijke voormalige molenlocaties staan namelijk in een toenemende belangstelling bij verschillende provincies en regionale waterbeheerders. Dat biedt mogelijk perspectieven, maar daarover dus een volgende keer meer.

Bronnen:

Egelie, G. C. M. (1978). *Molens en hun milieu*. Delftse Universitaire Pers.

7. De omvang van het watermolenlandschap voor (boven) en na (onder) restauratie van de stuwsituatie bij de St. Elisabethmolen in Haelen (LB).

De Mars, H. en Vermulst, H. (2005). Een eeuw verdroging in het Jekerdal; de betekenis van watermolens voor een nat beekdallandschap. *Natuurhistorisch Maandblad*, 94(11), 227-231.

De Mars, H. (2011). Wassermühlen, Mühlenlandschaften und Kleinwasserkraftnutzung: Einige Beispiele aus den südlichen Niederlanden und Flandern, pp. 61-76. In: *Band III, Symposium zu Historische Wasserbauten in Kontext der Europäischen Wasserrahmenrichtlinie in Bereich der Region Köln/Bonn, Pulheim 15-5-2009*. RMDZ/Mühlenverband Rhein-Erft.

De Mars, H. en Van Rijsselt, E. (2013). *Watermolenlandschappen; bepaling en waardering van de invloedssfeer van watermolens in beekdalen (Pilot)*. Royal HaskoningDHV.

Reynolds, T. S. (1983). *Stronger than a hundred*

men. A history of the vertical water wheel.

Johns Hopkins University Press.

RCE (2011). *Een toekomst voor molens; uitgangspunten voor omgang met monumentale molens*. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Walter, R. C. en Merritts, D. J. (2008). Natural streams and the legacy of water powered mills. *Science*, 319(5861), 299-304.

De foto's en figuren zonder bronvermelding zijn van de hand van de auteur.

Contactgegevens auteur:

Hans de Mars
Royal HaskoningDHV
Postbus 302
6199 ZN Maastricht-Airport
hans.de.mars@rhdhv.com

Een nieuwe directeur van "De Hollandsche Molen"

Interview Nicole Bakker

Erik Stoop

Dit jaar bestaat Vereniging De Hollandsche Molen 95 jaar. Vorig jaar september trad Nicole Bakker aan als nieuwe directeur van de Vereniging. Een mooie gelegenheid om Nicole iets meer over haar zelf te laten vertellen en, vooral, over de toekomst van de vereniging.

Op een mooie dinsdagmorgen vertelt Nicole dat ze is geboren in het West-Friese Bovenkarspel, waar zij ook de middelbare school bezoekt. De volgende stap is de HTS in Alkmaar waar ze met plezier een studie bedrijfskunde volgt. Deze keuze is ingegeven door de breedte van de studie waar naast de te verwachte niet alleen economische vakken ook praktische vakken worden gevolgd. Zij leert daar werken met een draaibank en lassen. "Erg handig als directeur van een molenvereniging!" Nicole komt uit een ondernemersgezin, haar ouders hadden een aantal winkels zoals een supermarkt en een drogist. Met twee zussen en een broer was het in huize Bakker dus altijd druk en leerde je vanzelf aanpakken. Na afronding van de studie wil Nicole haar horizon verbreden door te gaan reizen. Anderhalf jaar trekt ze door Azië en Afrika wat als zeer vormend ervaren wordt. Vooral India en Nepal hebben veel indruk gemaakt. Niet alleen door de enorme verschillen tussen rijk en arm, maar juist ook door spirituele zaken. Een tweede reis volgt, dit keer naar Zuid-Amerika waar ze met rugzak op door de Andes trekt. Bijzonder is dat ze als vrijwilliger betrokken raakt bij het determineren van vlinders in de jungle van Ecuador. Wat overigens niet betekent dat ze nu expert op dit gebied genoemd wil worden. Door het reizen in deze streken komt het besef dat er in de wereld veel mis is en dat ze toch vanuit Nederland het

meest effectief aan verbetering kan werken. Ze heeft zich toen als vrijwilliger aangemeld bij Greenpeace, Milieudefensie en Amnesty. Geld wordt verdiend via uitzendbureaus, maar het actiewerk staat in die tijd toch voorop. "Ik heb menig spandoek gemaakt en aan gebouwen gehangen en heb vastgeketend gezeten aan benzinestations. Dat zullen de mensen van mij niet verwacht hebben!" Vanuit deze acties is Nicole gaan werken bij Milieudefensie waar ze opklimt tot adjunct-directeur. Na tien jaar wordt het tijd uit te zien naar iets nieuws en is ze als zelfstandige gaan werken. Meest als interim bij non-profit organisaties als Alzheimer Nederland en bij kinderdagverblijven. Na

een aantal jaren vindt ze dit alleen werken toch wat eenzaam en zoekt ze naar een plek waar in een team wordt gewerkt en waar je ook wat meer aan lange(re) termijnplanning kunt doen. Dat is het moment waarop ze een advertentie onder ogen krijgt van De Hollandsche Molen. Op de vraag of ze toen al wist wat een molen was, reageerde ze positief, ja, ze wist al wat een molen is, maar niet meer dan wat de gemiddelde Nederlander ervan weet. Wat haar aanspreekt is dat het een vereniging is, omdat mensen daar met ziel voor de zaak werken. Inmiddels werkt ze al ruim zes jaar met veel plezier bij de vereniging, waarbij het werken met zulke

Nicole Bakker, de nieuwe directeur van "De Hollandsche Molen", gefotografeerd door Wim Giebels op één van de molens aan de Zaanse Schans (29 augustus 2017).

gemotiveerde mensen binnen de vereniging en de mensen in het veld haar veel voldoening geeft. Wat het ook leuk maakt, is dat niemand "tegen" molens is en dat is in de milieuwereld wel eens anders. Dat weet ze al te goed als voorzitter van Milieudefensie.

De Molens

Nu naar de molens! Eén van de belangrijkste doelen is om er voor te zorgen dat de molen weer in het middelpunt van de samenleving komt te staan. In het verleden was dat het geval, de molen had automatisch een soort centrale rol in de gemeenschap. Nu moeten we herontdekken wat die functie is en dat een molen meer is dan een prachtig mooi en historisch werktuig; dat er werkelijk leven in zit. Leuk voorbeeld: als je op oude molenfoto's kijkt zie je er heel vaak drommen mensen omheen staan, halverwege de vorige eeuw veranderde dat drastisch en was het juist gebruikelijk dat er geen mens bij te zien is. We gaan echter de goede kant op, want er mogen weer mensen bij de molen op de foto staan. De molen is meer dan een prachtig monument, het is de verbinding tussen verleden, heden en toe-

komst. De molen is onderdeel van onze identiteit, maar ook is de molen een inspirerend technisch werktuig, ambachtelijk en puur en ook gewoon leuk en stoer. De molen is emotie en aan ons om die emotie in ieder mens los te maken. Dit in de belangstelling plaatsen is een van de doelen die Nicole zich stelt.

Kortom draagvlakverbreding is een heel essentieel punt, want er zijn nog veel mensen van "om de hoek" die nooit in de molen zijn geweest. Dat lijkt onbegrijpelijk, maar het hangt ook af van zaken als hoe vaak de molen open is, worden er dingen georganiseerd en dergelijke. Dat zal niet overal kunnen, maar er zijn 1.200 molens en daarmee evenveel unieke ervaringen. Zo kunnen de mensen in de omgeving de molen tot hún molen maken. En dat is nodig, want subsidies worden afgebouwd en dus zullen er meer fondsen in de omgeving gewonnen moeten worden. Er zijn ook steeds meer vrijwilligers nodig en die moeten wel uit de buurt komen.

Een mooie stimulans is crowd funding waardoor mensen inventiever worden fondsen bij elkaar te brengen.

"Gisteravond was ik toevallig bij de Wieringermolens en heb ik meegelopen met de collecte die zij doen voor het nieuwe wiekenkruis voor De Onderneming. Niet dat je daar het gehele bedrag mee ophaalt, maar het creëert draagvlak." Zeker als van te voren zoiets via de media bekend is gemaakt. Nicole loopt niet alleen mee om geld in te zamelen, maar ook om de vrijwilligers een hart onder de riem te steken. Je laat hiermee ook zien dat De Hollandsche Molen (DHM) de deuren open gooit en zijn directe belangstelling naar de mensen in het veld laat zien. Het is goed je op meer momenten te laten zien dan alleen bij de opening van een molen. Het meer naar buiten treden van Vereniging De Hollandsche Molen laten we ook zien door de opknabbeurt van het pand waarin we zitten. Daarbij willen we juist naar de toekomst kijken, vandaar dat de oude schilderijen nog wel worden getoond, maar we willen juist nieuwe foto's tonen met mensen er op. Dat heeft allemaal invloed op de werksfeer, waardoor het ook makkelijker is de deuren open te zetten en meer naar buiten te treden. Dat doen we ook met de social media waar we steeds actiever op worden,

Kerkbuurt.

Ter Aar 1871.

Uitg. W. v. de Sregge en A. Meuleman.

Een oude prentbriefkaart van de wipmolen in de Kerkbuurt te Aardam. In die tijd stond de windmolen nog midden in de samenleving, een doel dat de vereniging nastreeft (collectie vereniging "De Hollandsche Molen").

maar waar nog wel de nodige stappen zijn te zetten.

Draagvlakverbreding is dus een uitdaging die we de komende jaren moeten aangaan en dat veel meer mensen gaan denken: dit is mijn molen. En de molen nog toegankelijker wordt. Een mooi voorbeeld is dat mensen zeggen dat ze bij en in de molen geweest zijn en dus niet iedere keer de kap in hoeven. Door iets rond de molen te organiseren, denk aan midwintermalen waar die mensen toch weer naar toe gaan zonder dat ze opnieuw de molen in moeten. Het is dus goed dingen te organiseren zodat mensen terugkomen bij de molen. Een winkeltje bij de molen is dan natuurlijk gemakkelijk, maar je kan het ook op andere manieren organiseren. Dat kan ook bij een poldermolen, denk aan het dauwtrappen bij de Cabauwse molen dat ieder jaar met Hemelvaart wordt georganiseerd.

Belangenbehartiging

Naast die belangstelling kweken is belangenbehartiging heel belangrijk. Dat heeft immers alles te maken met verwerven van financiën, restauratie en onderhoud. Ook een uitgebreid netwerk op allerlei vlakken is hierbij van belang, denk daarbij onder meer aan de molenbiotoop. Onze vereniging biedt een thuis voor al die molenvrijwilligers. Ze is als het ware de 'branche vereniging' voor iedereen die zich inzet voor de molens. Voor de overheid en andere spelers in het erfgoedveld is De Hollandsche Molen de landelijke spreekbuis. Juist door het sterke netwerk, kunnen we als molenveld met één mond blijven spreken. De Molenadviesraad is een onmisbaar platform om de neuzen dezelfde kant op te houden. Dit resulteert in goede (subsidie) regelingen voor het behoud van molens, dus zowel voor onderhoud en restauratie als ook projecten om het draagvlak te versterken.

We hebben de laatste tijd een aantal nieuwe medewerkers gekregen, waardoor ook weer frisse ideeën binnen komen. We staan natuurlijk op de schouders van onze voorgangers en dat is heel veel waard, want er staat een heel stevige organisatie, maar we gaan verder en dan is dat nieuwe bloed noodzakelijk. Dat proberen we ook door de medewerkers cursussen en lezingen te laten volgen.

Een activiteit bij een molen die veel deelnemers trekt, is bijvoorbeeld het dauwtrappen in Cabauw (foto Erik Stoop, 5 mei 2016).

Samenwerking

Samenwerken met andere instellingen als Het Gilde van Vrijwillige Molenaars, het Gild Fryske Mounders en het AKG is van groot belang. Gelukkig verloopt dat steeds beter en dat is een noodzaak want we kunnen niet zonder elkaar. Daarbij speelt de aanvraag voor het plaatsen van het molenaarsambacht op de lijst van immaterieel erfgoed van Unesco een stimulerende rol. Daardoor moest het een en ander op papier worden gezet wat je samen wilt doen en dat heeft goed gewerkt.

Samenwerking is essentieel en wat het molenveld zo sterk maakt, is dat we een goed georganiseerd netwerk hebben, zelfs beter dan andere erfgoedinstellingen. Dat merk je bij de lobby en belangenbehartiging waar we met één mond kunnen spreken. Ook weet je veel beter wat er hier en daar speelt en je inspireert elkaar daarbij. Daar zijn de molenadviesraad en de molencontactdag goede gelegenheden voor, maar ik zou dat willen verbreden.

Mijn wens is een dag te organiseren waarop alle vrijwilligers elkaar kunnen ontmoeten. En daar bedoel ik dus mee zowel de molenaars als de molenveldbestuurders en wie er zoal meer in het

molenveld rondloopt. Dus ook de molengids, de klusjesman en de mensen in de winkel. En natuurlijk is het de bedoeling dat je ervaringen uitwisselt, maar belangrijk is dat je er gewoon een leuke dag van maakt met gelijkgestemden. En het is een goede gelegenheid om alle vrijwilligers eens in het zonnetje te zetten. Uiteindelijk zijn we zonder al die vrijwilligers nergens. En het aantal vrijwilligers zal moeten groeien, om de steeds uitgebreidere taken rondom de molen te kunnen behappen.

Waar staat de vereniging over 5 of 10 jaar?

Als we het over de komende jaren hebben zijn er twee punten die extra van belang zijn, en wel draagvlakverbreding en de al genoemde belangenbehartiging.

'De molen midden in de samenleving', dat is wat mij betreft het centrale doel de komende jaren. De mensen vinden het heel normaal en vanzelfsprekend dat de molen er staat en draait, maar verder wordt er niet bij stilgestaan dat hij ook onderhouden moet worden en dat daar geld en vrijwilligers voor nodig zijn. Dat vanzelfsprekende mag

van Nicole wel wat minder worden, maar er juist bij stilstaan dat de molen sfeer aan de buurt geeft. Ik heb hier twee foto's staan, een met en een zonder molens. Allebei Nederland, maar je mist de molen wel. Het gevoel in je hart is toch wel anders, het ziet er niet uit zonder molens. Mijn doel is, waar in 2015 25% van de mensen een molen in de buurt kende, dit in 2020 verdubbeld is naar 50%. Dat mag je toch wel een concreet doel noemen! Dat er nu al een flink draagvlak bestaat blijkt uit het Molenfonds. Er komt nu jaarlijks € 260.000 in het Molenfonds en dat moet groeien tot een miljoen. Nu richten we ons specifiek op groot onderhoud, omdat er een groot gat zit tussen het bedrag dat voor "normaal" onderhoud beschikbaar is en voor restauratie. Wat dit betreft weet de molenwereld ons goed te vinden en we proberen ze goed te accommoderen. We proberen de pot zo goed mogelijk gevuld te krijgen en dat lukt aardig. Daarnaast heb je het crowdfunding deel waarbinnen een 7-8 projecten met succes zijn afgerond.

Dat vind ik heel mooi en niet eens zo zeer vanwege het geld, want als je € 5.000 ophaalt en je een ton nodig hebt is dat niet zo heel substantieel. Om te crowdfunden is het wel een flink bedrag, maar het heeft zoveel extra waarde als je dit doet, doordat je dicht bij de mensen komt en de mensen meer betrokken raken bij hun molen. Voor de toekomst heb ik daar alle vertrouwen in dat het zal werken. Hiermee lopen we ook weer voor op de andere erfgoedinstellingen en dat kan nooit kwaad.

Ieder kind naar de molen

Een ander project is om ieder kind van de basisschool minstens een keer naar de molen te krijgen. In de educatieve hoek kijken we wat de leerkrachten nodig hebben om dit te kunnen verwezenlijken. Binnenkort wordt er naar alle molens een mailing gestuurd om met tips en een pakket naar scholen te gaan met het aanbod de molen eens te bezoeken. Voor de school komen er digibord-opdracht zodat ook in de klas zelf door de leerlingen een molen

virtueel in elkaar kan worden gezet. Zo krijgen ze inzicht hoe al die raden draaien en functioneren.

Watermolens

Molenaars van watermolens hebben vaak het idee dat zij het ondergeschoven kindje zijn. Om hier verandering in te brengen is Vereniging De Nederlandsche Molen met ze in gesprek wat we eventueel gezamenlijk willen. We hebben nu een bijeenkomst gehad om te bespreken waar we nu staan en waar we naartoe willen. Uiteraard wordt daarbij ook bekeken wat daar voor nodig is en wat de vereniging daar aan kan bijdragen. Kortom de watermolen staat flink op de agenda en daar is ook tijd voor vrij gemaakt om daar aan te kunnen werken.

Hoe kijk je tegen het molenveld aan en de vele vertegenwoordigers daarin?

Ik kijk naar het hele veld door de bril van samenwerking. Je kan niet zonder elkaar en die samenwerking is onze kracht. En dit gaat tussen alle gelegingen, van molenaar tot molenmaker en van winkelmedewerker tot bestuurder. Het bindt ons dat je het beste wilt voor die molen en dat is zo'n sterke motivator om wel met elkaar te willen samenwerken.

Zijn er nog specifieke zaken die je verwacht van het nieuwe blad De Nieuwe Molenwereld.

De nieuwe Molenwereld komt voort uit de Molenwereld en dat weer uit De Molenaar en zo is er dus al een geschiedenis van meer dan honderd jaar. Wat ik hoop is dat De nieuwe Molenwereld het gat kan opvullen dat is ontstaan door het wegvallen van Molenwereld. Als Nederlandsche Molens hebben we het blad Molens, maar daarmee richten we ons op het grote publiek. De artikelen daarin zijn wat lichter en dat is een bewuste keuze en daardoor mist de molenkenner pur sang de gewenste diepgang en dan is het mooi als De nieuwe Molenwereld dat kan vullen. De artikelen daarin kunnen wat meer de diepte ingaan en het is te hopen dat in dit tijdschrift naast de technische aspecten juist ook de meer maatschappelijke kanten naar voren zullen komen. Het is een uitdaging om juist de molen in de samenleving over het voetlicht te brengen en daar artikelen op te richten. Ik kijk uit naar het eerste nummer!

- Advertentie -

MOLENSTEENMAKERIJ

HANS
TITULAER

voorheen
HEINRICH VAN HEES

Alle soorten molenstenen, scherpdienst, afstellen, maaltechnisch advies.
Onderhoud aan oliestenen en pelstenen.
Restauratie van stenen en maalstoelen.
Kweernen, wrijfstenen, demo-steentjes.
Kneus- en scherphamers.

www.molenstenen.nl

Werkplaats: Eendenpoelseweg 6a, 6581 AB Malden, Nederland
Tel.: 0031 (0)24 696 36 54 / 0031 (0)6 53 66 76 86
E-mail: molensteenmakerij@planet.nl

Hennepklopper De Paauw in Nauerna, een uniek object

Ron Sman

Momenteel vindt de inbouw plaats van het gaande werk in de vorig jaar herbouwde molen De Paauw te Nauerna (Zaanstad). Met dit gaande werk zal hennep (de stengels ervan) worden gebeukt. Hennepmolens bestaan al lang niet meer in Nederland. De laatste, althans laatste Zaanse, hennepklopper was al vanaf het jaar 1909 niet meer in gebruik en werd in het jaar 1928 gesloopt. Dit was molen De Blauwe Arend in Krommenie. De Paauw zal dus (voorlopig) de enige hennepklopper in Nederland zijn.

Hoe is het idee ontstaan om een dergelijk type molen te gaan herbouwen. Het project van De Paauw als hennepklopper is een lang en tevens boeiend verhaal, vol onverwachte wendingen. In het onderstaande wordt dit verhaal in het kort verteld.

Hoe is het begonnen?

Aan het eind van de Nauernasche Vaart ter hoogte van de afwaterings-sluis richting het vroegere IJ-meer in het buurtschap Nauerna (destijds onderdeel van de Gemeente Assendelft) was een laatste restant overgebleven van de in het jaar 1896 gesloopte oliemolen De Pauw. Dit betrof een molenschuur. Uniek was dat in deze schuur ook werd gewoond, ook in vroegere tijden. De molenschuur bevatte een inpandige blokmaalderswoning. Om die reden werd de molenschuur gespaard bij de afbraak van de molen in 1896 en zelfs daarna uitgebreid met meerdere wooneenheden. Zo kon de molenschuur blijvend nog wat renderen. In 2008 overleed de laatste bewoner van de schuur. De schuur bevond zich inmiddels in een desolate toestand, zoals uit bijgaande afbeelding blijkt. Het verval kon bijna niet groter zijn.

Nuchter en zakelijk gezien was het pand rijp voor de sloop. De sloop-

dreiging begon ook steeds groter te worden. Eigenaar van pand en grond, Gemeente Zaanstad, had al aan haar afdeling Grondzaken opdracht gegeven voorbereidingen te treffen om het complex (grond en opstal) te verkopen. De schuur zou dan gesloopt worden om er een aantal nieuwe huizen voor in de plaats te zetten. Daar is gelukkig een stokje voor gestoken, vooral door de inzet van Zaanse erfgoedorganisaties. Op advies van deze organisaties werd het pand op de Gemeentelijke monumentenlijst gezet en daarmee gespaard. Het was Stichting Zaanse Pakhuizen, een vrijwilligersorganisatie met veel ervaring met de restauratie en het beheer van houten pakhuizen, die vervolgens het verdere lot van de molenschuur in handen nam. Deze stichting heeft door middel van fondswerving en een subsidie van de Provincie (het pand werd Provinciaal Monument) het voor elkaar gekregen dat de molenschuur geheel en op een zeer zorgvuldige wijze kon worden gerestaureerd. Uitgangspunt

voor deze restauratie was de situatie van de rond 1857 herbouwde molenschuur, dus vòòr de sloop van de molen in het jaar 1896. In september 2015 werd de restauratie van molenschuur voltooid.

De herbouw van de molen

De mogelijkheid van de herbouw van een molen bij de molenschuur kwam figuurlijk uit de lucht vallen. Wat gebeurde er?

Naast het buurtschap Nauerna ligt sinds begin jaren tachtig een enorme vuilstort, die beheerd wordt door Afvalzorg, een samenwerkingsverband van de provincies Noord-Holland en Flevoland. Afvalzorg zag al in het begin van deze eeuw dat er voor de langere termijn aan de stortmogelijkheden van afval in Nauerna een eind zou komen. Een uitbreiding van de stortcapaciteit zou een doorbreking van de oorspronkelijke afspraken over de tijdelijkheid van de stortplaats en daarmee overschrijding van de limieten van de vuilstort betekenen. Om

Prentbriefkaart van de laatste Zaanse hennepklopper, molen "De Blauwe Arend" te Krommenie, afgebroken in 1913 (foto gemeentearchief Zaanstad).

Een oude foto van oliemolen De Paauw, vlak voor de sloop in maart 1896. De eigenaar zit op een rijtuig rechts van de molen (foto gemeentearchief Zaanstad).

een lang verhaal kort te maken. Het buurtschap heeft na lange onderhandelingen het voor elkaar gekregen dat acceptatie van de uitbreiding van de stort onder meer gecompenseerd zou worden met herbouw van een molen gekoppeld aan de molenshuur. De uitvoerder van deze compensatiemaatregel zou dan logischerwijze

Stichting Zaanse Pakhuizen worden, eigenaar van de molenshuur.

Het was voor het stichtingsbestuur lange tijd een droom geweest om de molen te kunnen herbouwen. Er was al eerder een ontwerp gemaakt voor een nieuwe zogenaamde doofpotmolen: een molentijf, zonder de kostbare

kap met wiken. Voor die optie was reeds een bouwaanvraag ingediend, tegelijk met de aanvraag voor de restauratie van de molenshuur. Echter, de financiële mogelijkheden om dat plan tot uitvoering te brengen, ontbraken nog. De realisatie van zelfs die optie was voor de Stichting voorlopig nog een brug te ver.

De Stichting heeft de opdracht tot bouw van de molen dankbaar aanvaard.

Een nieuwe of een bestaande molen?

Een belangrijke te stellen nieuwe vraag luidde: moet er een nieuwe molen gebouwd worden of zijn er nog oude molentijven te koop die op hun bestaande locatie geen perspectief hebben?

Het idee om een oude molenromp voor de herbouw van de molen te gebruiken kreeg de voorkeur van alle betrokkenen. Er kwam daarbij al snel een mogelijkheid boven drijven. Het was bekend dat er langs de snelweg A7 richting de Afsluitdijk al vele jaren een molentijf stond opgesteld dat om een goede toekomst vroeg. De molenromp betrof molen De Haan, die op de grens van Benningbroek en Sijbekarspel als maalmolen werkzaam was geweest en in het jaar 2006 naar een plek langs de snelweg was overgebracht. Deze romp werd na het mislukken van een bouwproject te koop gezet. De stichting zag een kans voor dit molentijf en heeft de romp en een bijbehorende molenas, na zorgvuldig onderzoek, van de eigenaar gekocht. Het transport in de laatste week van november 2015, vanaf de A7 naar zijn plek aan de Nauernasche Vaart, kan spectaculair genoemd worden. De snelweg moest er tijdelijk, gedeeltelijk voor worden afgezet. Het reuzentransport ging daarbij eerst over de weg en vervolgens over het water, via het IJsselmeer, het IJ, De Zaan en tot slot via de Nauernasche Vaart. Een meerdere dagen durende storm was de oorzaak dat het transport pas na bijna een week voltooid kon worden.

De Paauw, een hennepklopper?

Men zal zich kunnen afvragen, waarom als functie van De Paauw voor een hennepklopper werd gekozen? Wat heeft hennep met de Zaanstreek te maken en in het bijzonder

De oude molenshuur in verval (situatie 2011) (foto Alfons van Schijndel).

met een locatie in het buurtschap Nauerna langs de gelijknamige vaart? Waarom wordt van deze De Paauw geen oliemolen gemaakt, zoals de oorspronkelijke in 1896 ontmantelde molen? In het onderstaande wordt hierop antwoord gegeven.

Hennep en zeildoek vormden eeuwenlang een belangrijk bestanddeel van het economische leven in het nabijgelegen Krommenie en Assendelft. Het Zaanse zeildoek, het canefas, gefabriceerd van de grondstof hennep, kreeg in de wereld een dominante positie. De nabijgelegen zeer omvangrijke scheepsbouwactiviteiten in Zaandam (fluitschepen) en in Amsterdam (VOC- en marinewerven) vormden een belangrijk element voor deze tak van bedrijvigheid. Er moeten gelijktijdig duizenden Krommenieërs en Assendelvers en ook loonwerkers van buiten de Zaanstreek in deze branche gewerkt hebben. Uit oogpunt van werkgelegenheid was de zeildoekweverij de belangrijkste bedrijfstak in de Zaanstreek, en behoorde ook tot de allergrootste in het land, ten tijde van de Republiek. Hennepklopmolens vertegenwoordigden bij de verwerking van hennep tot zeildoek aldus een groot maatschappelijk en economisch belang, niet alleen regionaal, maar zelfs nationaal.

De keus om van de Paauw een hennepklopper te maken was aldus niet vreemd, nee, lag zelfs voor de hand. Zeker als ook rekening wordt gehouden met de aanwezigheid van meerdere, nu nog bestaande en functionerende oliemolens in de Zaanstreek. Het inrichten van de Paauw als oliemolen zou veel minder waarde aan de Zaanse molencollectie toevoegen dan een hennepklopper, die al lang niet meer in Nederland voorkomt.

Er kwam nog bij dat de laatste jaren hennep weer een belangrijk product begint te worden. Hennep is een toekomstbestendige, duurzame grondstof voor vele toepassingen, zoals kleding, voedsel, geneesmiddelen, cosmetica, bouwmaterialen en composieten. Veel ondernemende jonge mensen zijn momenteel op enthousiaste en gerichte wijze bezig om nieuwe toepassingen voor het duurzame hennep te ontdekken. Juist met de functie van hennepklopper biedt molen De Paauw deze

Het transport van het molenlijf van Molen De Haan (foto Alfons van Schijndel).

jonge bedrijfstak de mogelijkheid om de toekomst te verbinden met het verleden. De keus voor een hennepklopper was een logische keus en werd daarom ook breed gedragen.

Huidige stand van zaken

Zoals eerder werd vermeld is de restauratie van de molenshuur voltooid.

Ook het staande werk (het casco) van de molen is gereed. Het complex staat er geweldig bij. Het restauratiebedrijf van Bart Nieuwenhuijs uit Westzaan is momenteel druk bezig het gaande werk, de hennepklopinstallatie, in te bouwen. Dit is niet alleen een omvangrijke, maar vooral ook een weinig eenvoudige klus. Al 100 jaar

De molenshuur na restauratie (foto Alfons van Schijndel).

Molen De Paauw na restauratie (foto Alfons van Schijndel).

functioneren er geen hennepkloppers meer. Er zijn dus geen praktische voorbeelden voorhanden. Hoogstens biedt de tekening van het interieur van een hennepklopper in het 'Groot volkomen Moolenboek' uit 1734, van (onder meer) molenmaker, Jacob Polly uit Zaandam, een uitgangspunt. De bouw van dit unieke gaande werk vormt voor molenbouwer Bart Nieuwenhuijs en zijn medewerkers een

grote uitdaging, waaraan zij momenteel met veel inzet en vernuft werken. De verwachting is dat de oplevering van de complete molen komende zomer zal plaatsvinden. Het molencomplex zal dan feestelijk worden geopend.

Tot slot

Bij de gelegenheid van de opening in september a.s. zal ook een boekwerk over De Paauw verschijnen. Hierin

zal onder meer de geschiedenis van de oorspronkelijke molens De Paauw en De Haan, waarvan het achtkant van de laatste molen gebruikt voor de herbouw, en het gehele proces vanaf redding van de molenschuur tot de herbouw van de hennepklopper uitvoerig worden belicht. Het boekwerk zal veel en prachtig beeldmateriaal bevatten.

Geraadpleegde bronnen:

- Couwenhoven, R. (2015). *1100 Zaanse molens*. Uitgeverij Noord-Holland.
- Engelse, L. den e.a. (2011). Eerste gewin is kattengespinn, De eerste windhennepklopper ter wereld, in: *Tijdschrift Oud Alkmaar*, nr. 1.
- Goudsblom, J. (1948). De hennepkloppers van Krommenie, in: *De Zaende*.
- Kaptein, H. (2012). *Een unieke economie? De Zaanse nijverheid op windkracht, 1600-1800*. Uitgeverij WBOOKS.
- Kaptein, H. (2017). *Nijverheid op windkracht*. Uitgeverij Verloren.
- Tessel, Karen (2016). *De zeildoekweverij in de Zaanstreek*. Presentatie voor vrijwilligers van het Wevershuis op de Zaanse Schans.
- Woudt, K. (1987). *Van Canefas tot Coral, de geschiedenis van een Krommenieër familieonderneming*. Uitgeverij Tufton. ◻

De hennepklopinstallatie van De Paauw in aanbouw (foto Alfons van Schijndel).

Onderdelen van Deense molen vonden een nieuwe toepassing in Nederland

Gerard Sturkenboom

In het septembernummer 2002 van het Deense blad "Møllen", tweemaandelijks tijdschrift van de "Dansk Møllerforening", werd melding gemaakt van het instorten van de restanten van de molen van Lille Ebberup op 1 juli 2002. Het betrof een hoge achtkante stellingmolen met stenen onderbouw, waarvan al jaren eerder de roeden verwijderd waren. In het artikel werd gemeld dat herbouw van deze particuliere molen er niet inzate en dat naar verwachting molenbouwer John Jensen de nog bruikbare onderdelen, zoals bovenas en wielen en spullen van het gangwerk, wel zou kunnen gebruiken bij restauraties van andere molens in Denemarken.

Dertien jaar later besteedde dezelfde Per Gliese die ook het bovenstaande publiceerde, in het mei-juni nummer van "Møllen" aandacht aan hoe het verder was gegaan met het molenrestant van Lille Ebberup Mølle en de nog bruikbare onderdelen. Want wat was het geval? De onderdelen waren niet door molenbouwer John Jensen opgehaald, maar bleken bij navraag al eind 2002 op een "gigantische" vrachtauto met een Nederlands kenteken te zijn geladen en meegenomen. *"Waarom had men in Holland interesse in molenonderdelen uit Denemarken? Er moeten in Holland toch nog voldoende reserveonderdelen voorradig zijn?"* Aldus de kernvraag in het artikel.

In het Deense artikel werd ingegaan op de historie van de molen van Lille Ebberup. Natuurlijk is het ook interessant om te weten wat er uiteindelijk met de onderdelen is gebeurd. Veel informatie (met foto's) is daarvoor verkregen vanuit Nederland, waarbij de auteur van dit artikel als tussenpersoon zijn hulp heeft kunnen verlenen. Hierna ga ik in op de bestemming en het "tweede leven" van de meegenomen

men onderdelen. Maar eerst de historie van Lille Ebberup Mølle.

Historie Lille Ebberup Mølle

Lille Ebberup is een dorp, vallend onder de gemeente Sorø, dat ligt op het westelijke deel van het Deense hoofdeiland Seeland (Sjælland). In 1891 werd Lille Ebberup Mølle als bovenkruier ("hollandsk mølle" of Hollandse molen, zoals dit type in o.a. Scandinavische landen en Duitsland bekend staat) met als functie korenmolen nieuw gebouwd. Het was een stenen stellingmolen waarvan de stelling zeer laag geplaatst was. Ik heb niet kunnen terugvinden of er een voorganger, bijvoorbeeld een standerdmolen, is geweest. Waarschijnlijk is dat niet het geval geweest.

Nadat de molen meerdere keren van eigenaar verwisselde, kwam deze in 1922 in eigendom van Hans Peter Al-

sing Nielsen, grootvader van de huidige eigenaar. Eigenlijk was de ligging voor de relatief lage molen niet zo gunstig; niet op een verhoging in het landschap, zoals je dat in Denemarken met zijn glooiende landschap juist vaak ziet. Vanwege opkomende bebouwing in de omgeving besloot Hans Peters zoon Jens daarom in 1942 om de molen te verhogen. Daartoe werd er een groot achtkant, van een circa 50 km verderop gelegen stellingmolen (de Dampmølle in Birkede bij Viby), aangekocht en overgebracht. De conische, stenen molenromp in Lille Ebberup werd eerst ongeveer gehalveerd en het resterende deel bleek toen nog te smal voor het tweedehands houten achtkant, waardoor er acht steunberen aangebracht moesten worden. De molen werd door molenbouwer Holger Christensen uit Fredensorg tegelijkertijd gemoderniseerd met een windroos

Dampmøllen in Birkede. Het achtkant van deze molen zou in 1942 worden overgebracht naar Lille Ebberup en daar gebruikt bij de verbouwing van die molen (foto verzameling Per Gliese).

Lille Ebberup Mølle, 1942 of kort daarna (foto Holger Christensen).

Lille Ebberup, opname uit de periode 1942 - 1946. De molen is dan juist gereed (foto verzameling Per Gliese).

Lille Ebberup, 1990 (foto Helge Bay).

met tandkrans (zelfkruiging). Ook kreeg de molen wieken met zelfzwiching. De officiële opening vond uiteindelijk na de oorlog plaats, op 30 juni 1946. Voor de inwijding kwamen wel 300 bezoekers en in het lokale nieuwsblad, de "Sorø Folketidende", werd er melding van gemaakt dat de vernieuwde molen een "genot voor het landschap" was geworden. De klantenkring was zeer gevarieerd en tot op middelgrote afstand verspreid; van een politiechef en een rechter in Sorø (op 10 km afstand van de molen) tot een distilleerderij in Slagelse (12

km) en een snoepfabriek annex bakkerij in Korsør (30 km). Ook werd er mengvoeder van gerst en haver gemalen. In de jaren '50 ging de introductie van elektrische stroom op het platteland echter snel. De boeren gingen zelf malen en de omzet van de molen daalde. Begin jaren '60 maalde de molenaar Jens Alsing Nielsen getroffen werd door een beroerte en de molen helemaal stil kwam te staan. Zoon Thor was niet geïnteresseerd in het molenaarschap. Hij bleef wel in het molenaarshuis wonen maar sleutelde

liever aan auto's.

Eenmaal buiten bedrijf gesteld werd de molen aan zijn lot overgelaten. Tot op de fatale dag 1 juli 2002 het achtkant met kap in elkaar zakte en op een naastgelegen schuur terecht kwam. Het aan weer en wind blootgestelde hout van het achtkant was door een nat seizoen extra zwaar geworden, hetgeen de constructie niet meer kon verdragen; aldus de lezing van enkele experts. Per Gliese was één van de mensen die de ingestorte molen kwamen bekijken en fotograferen. Hij sprak toen ook met Thor Alsing Nielsen, die machte-

Molenbouwer Holger Christensen, 1962 (foto verzameling Per Gliese).

Lille Ebberup, ca. 1945 (foto verzameling Per Gliese).

Lille Ebberup Mølle, 2002. Uitgraven van de puinhopen (foto Willem Roose).

Lille Ebberup Mølle, 2002. De oplegger begint al aardig vol te raken (foto Willem Roose).

loos overkwam en alleen maar wilde praten over eventueel hergebruik van onderdelen. De molenbouwer John Jensen zou wel komen om ze op te halen, werd door hem gesuggereerd.

Een tweede (of derde) leven in Nederland

In september 2002 waren Willem Roose en Paul Groen, terugkomend

van een molentour door Zuid-Zweden, op Sjælland bij de restanten van de ingestorte molen van Lille Ebberup uitgekomen en aan de praat geraakt met eigenaar Thor Alsing Nielsen. Het was Willem en Paul al gauw duidelijk dat de toekomst van de nog aanwezige onderdelen onbestemd was. Omdat Thor wel mee wilde werken en afstand wilde doen van die onderde-

len, besloot het Nederlandse tweetal om snel te handelen. Een week later al kwamen ze met een trekker-opleggercombinatie. Lokaal werd een kraan gehuurd. Tijdens het uitgraven kwamen er steeds meer bruikbare onderdelen tevoorschijn. Zo vertrok de trekker met een vrijwel volle 13-meter lange oplegger. Het is niet duidelijk of Willem en Paul toen al concrete

Lille Ebberup, 2015. Dertien jaar na het ophalen van de onderdelen nog een troosteloze aanblik (foto Per Gliese).

bestemmingen in gedachte hadden, maar nu – ruim 15 jaar later – blijkt dat nagenoeg alle onderdelen in verschillende Nederlandse molens zijn terug te vinden en aldus aan een tweede, nieuw leven zijn begonnen. Hierna volgt een opsomming van de bestemming en toepassing van de meeste onderdelen.

Molen De Jonge Sophia te Groot-Ammers
In deze in 2009 gebouwde molen zit de bovenas.

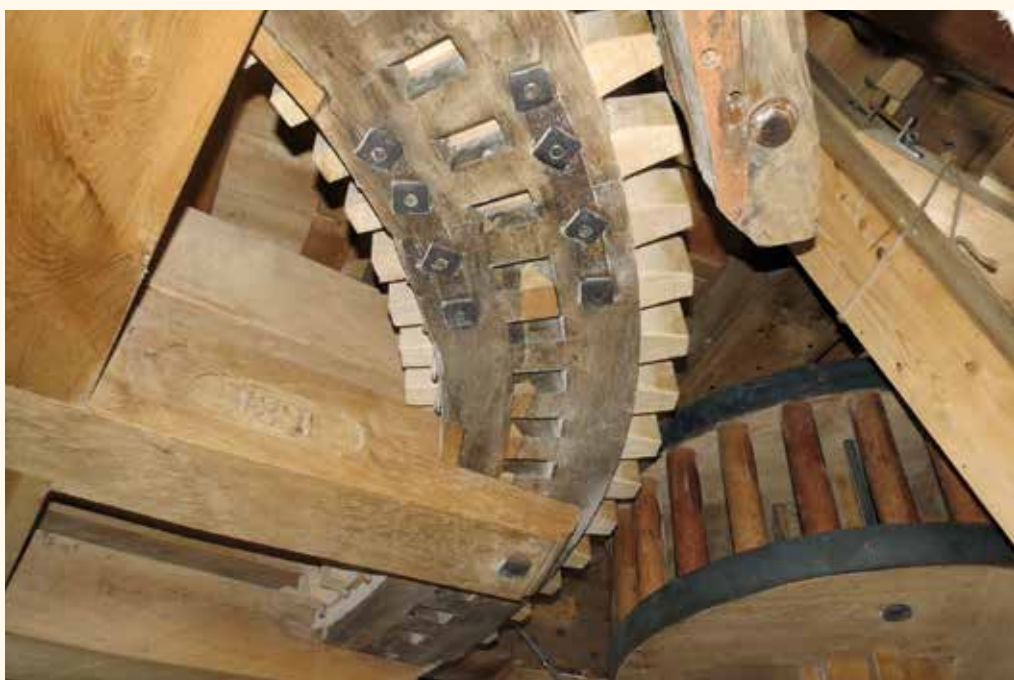
Molen De Jonge Sophia in Groot Ammers, met de bovenas uit Denemarken (foto Rob Pols).

Molen De Valk in Montfoort

In deze molen en het naastgelegen molenaarshuis (huize "Paul Groen") hebben logischerwijs meer onderdelen een nieuwe bestemming gekregen.

In de molen:

- koppel 15der stenen en extra reserve looper
- beugelrijnsysteem van dit koppel
- bovenwiel is spoorwiel geworden in **De Valk** en de vangstukken zijn de afscherming van het luiwerk geworden
- 2 steenspinnen
- graanpletter
- de luias, de oude ijzerbalk is luiboom; een korbeel van Lille Eberup is het buitenlager
- 1 tafelementstuk zit in het toilet van **De Valk**, samen met een stuk bovenschijfloop
- 1 lange bolspil is boventap van de koningsspil van **De Valk** geworden

Molen De Valk in Montfoort. Het spoorwiel met afscherming (foto Gerard Sturkenboom).

In de woning met kantoor:

- 1 windroosstijl en 2 stellingliggers zitten in de kamer van het zontje van Paul; de andere windroosstijl zit in de garage, samen met de kruivloer
- 3 stijlen van het lichtwerk zitten in de hal van het huis
- de achterbalk van de kap zit in het kantoor

Korenmolen De Regt in Nieuw-Lekkerland

In deze molen zijn losse plooiestukken die in Lille Ebberup Mølle in opslag lagen, verwerkt in het bovenwiel. Mogelijk dat deze plooiestukken afkomstig zijn óf van de in 1891 gebouwde molen, óf van de Dampmølle in Birkede, waarmee Lille Ebberup Mølle in de jaren 1942-1946 is verhoogd. In dat geval zou het om een derde "leven" van deze onderdelen gaan.

Korenmolen De Regt, bovenwiel. Links Jan de Vries, molenaar/molenmaker en rechts Wim van der Wal, molenaar (foto Bert Alderliesten).

Molen Maallust in Amerongen. De luitafel (foto Michel Dellebeke).

Molen Maallust in Amerongen

In deze molen is de luitafel afkomstig uit Denemarken (tweede of derde leven).

Molen De Vlijt in Meppel

Voor deze molen, waar vrijwilligers hard werken aan de inrichting van de molen als mosterdmolen, zijn ook meerdere onderdelen uit de opslag in de Seismolen in Middelburg aangeleverd: de koningsspil en het spoorwiel. Dat laatste wiel is na een zeer grondige demontage en wederopbouw onlangs gereedgemaakt.

Molen De Vlijt in Meppel. De koningsspil (foto Kees Vanger).

Hiermee zijn vrijwel alle meegenomen onderdelen hergebruikt. Het is opmerkelijk – of misschien ook weer niet – dat alle delen gebruikt zijn bij herbouwprojecten waar veel vrijwilligers bij betrokken waren/zijn.

Molenonderdelen kunnen meerdere levens hebben

Mocht er na de eerste berichtgeving in 2002 op het meenemen van de onderdelen van Lille Ebberup Mølle in Denemarken al met verwondering en misschien ergernis gereageerd zijn, na de publicatie door Per Gliese in het tijdschrift Møllen in 2015 was daar zeker geen sprake meer van. Eerder was er bewondering over deze "reddingsactie" en trots dat de Deense onderdelen in Nederlandse molens een herbestemming hadden gekregen.

Molen De Vlijt in Meppel. Demontage van het spoorwiel (foto Kees Vanger).

Met dank aan Willem Roose, Paul Groen, Nelly Sonneveld en Per Gliese voor hun informatie en alle fotografen voor het beschikbaar stellen van de foto's. ◻

Molen De Vlijt in Meppel. Het spoorwiel bijna klaar voor montage (foto Kees Vanger).

In memoriam Jan den Besten

Erik Stoop

Een half jaar na zijn vrouw overleed op 9 januari 2018 Jan den Besten. Hiermee is een molenmens in hart en nieren niet meer.

Jan is geboren op 21 mei 1924 in Andel waar zijn vader sluismeester was aan de Afdamde Maas. Toen hij acht jaar oud was verhuisde de familie naar Gorinchem waar ze uitzicht op de Oost- en de Westmolen van de Banne van Gorinchem hadden. Die molens waren voor hem erg belangrijk, want door zijn fascinatie voor deze molens werd zijn uiteindelijke molenliefde ingegeven. In zijn vrije tijd bracht hij vele uren door bij molenaar Peer van der Giessen, die molenaar was op de Westmolen. Al vroeg mocht hij de molen bedienen en vanaf zijn dertiende mocht hij al zelfstandig met de molen malen. Over deze periode kon hij veel vertellen en dat deed hij dan ook met graagte. In mijn opleidingstijd tot

vrijwillig molenaar op de Kortrijkse molen in Breukelen in de tachtiger jaren van de vorige eeuw kon hij hier met smaak over uitweiden.

Tijdens de oorlog, toen hij HTS weg- en waterbouw volgde, werkte hij bij molenmaker Jan Bos. De molens moesten weer voldoende opgelapt worden om weer ingezet te kunnen worden voor de waterhuishouding. Bij diverse molens zijn toen Van Busselneuzen aangebracht, zoals bij de Westmolen in Gorinchem.

Later was hij ondergedoken bij de Oudendijkse molen in Hoornaar en werkte hij in het verzet bij de groep van Jan Snor, oftewel Maarten Schakel, die later burgemeester in Hoornaar zou worden.

In zijn werkzame leven was Jan terechtgekomen bij de Amsterdamse Waterleiding. De Loenderveense molen te Loenen aan de Vecht was eigen-

dom van die maatschappij en werknemers daarvan waren verantwoordelijk voor het werken met de molen. Een opleiding hadden zij hiervoor niet gehad en toen dat "iets te gesmeerd" ging (toen de vang aanliep werd het schuren met reuzel verholpen...) werd de molen aan zijn afdeling overgedragen. In feite dus aan Jan zelf.

Vanaf 1983 werd hij, na een hartinfarct, afgekeurd en kon hij zich volledig op de molens storten. Maar al voor die tijd hadden de molens een plek in zijn werk gekregen, want na de oprichting van de Stichting De Utrechtse Molens kwam hij in het bestuur en de technische dienst. Dat mocht hij in werktijd doen en hij bleef dat doen tot 2002.

Ook in zijn vrije tijd waren de molens belangrijk geworden, zeker toen vanaf 1969 poldermolen De Oude Doorn in Almkerk als weekendverblijf werd gehuurd. Er werd een nog groter beroep op hem gedaan toen kort daarna Arie de Koning hem belde met de vraag of hij een stel enthousiastelingen wilde opleiden tot molenaar. Dat is ook gebeurd waarbij de Loenderveense molen en die in Almkerk als opleidingsmolens dienden. Door de grote toeloop werden ook Jo Voorn en Ir. Mans betrokken bij de opleiding. Voor gebruik bij de opleiding schreef Jan vier geschriften die later gebundeld werden tot het nog steeds gebruikte "Opleiding Watermolenaar". In eerste instantie werd het gestencild en voorzien van originele foto's, later werd het gefotokopieerd en in een ringband gebonden. Nog steeds is dit een voortreffelijk werk dat veelvuldig wordt gebruikt. Zijn grote kennis, met name van wipmolens, heb ik tijdens mijn opleiding en ook daarna vele malen mogen ervaren.

Zijn technische kennis en historische interesse komt naar voren in de vele oude bestekken die hij transcribeerde waarna aan de hand van het bestek

Jan den Besten aan het vangtouw van de Loenderveense Molen te Loenen. De foto werd gemaakt in 1969, in de beginfase van de opleiding tot vrijwillig molenaar (collectie vereniging "De Hollandsche Molen").

een bouwtekening werd vervaardigd. Zo heeft hij vijftig bestekken met elkaar vergeleken. Overigens niet alleen bouwtechnisch, maar ook taalkundig. Zo vertelde hij tijdens mijn opleiding dat het woord mantelbalk oorspronkelijk manderbalk werd genoemd en dat je zelfs de tussenvorm mandelbalk tegenkomt. Een vreemd woord dat hij overigens verklaarde door aan te geven dat het deel "man" in het woord komt van het oude werkwoord "mannen" dat dragen betekent. In je opleidingsperiode maakt zo'n uitleg het onthouden een stuk eenvoudiger.

Restauraties

Voor een aantal molens heeft Jan den Besten het restauratiebestek geschreven. Met name in Utrecht heeft hij aan de basis gestaan van een aantal restauraties. Ook nieuwe molens heeft hij ontworpen, zoals de herbouw van de aan het eind van de oorlog opgeblazen molen van Woudrichem. Van een andere orde was de opbouw van de afgebrande Noordeveldse Molen in Dussen of het completeren van de molen in Werkhoven en de Gaaspermolen in Driemond. Voor al deze molens schreef hij pro Deo het bestek.

Publicaties

Behalve het al genoemde werk Opleiding Watermolenaar zijn er een enorme stroom aan publicaties van zijn hand verschenen. In de bibliotheek van Vereniging De Hollandsche Molen alleen al staan een vijftigtal publicaties vermeld. In een aantal provinciale molenboeken is een hoofdstuk opgenomen dat hij heeft geschreven. Voor een uitgebreide lijst van zijn publicaties verwijs ik graag naar Molinologie nr 31, 2009 waarin een uitgebreid interview met Jan den Besten is opgenomen.

Behalve deze publicaties trad Jan ook geregeld naar buiten met lezingen. Dat hij dit met plezier deed blijkt wel uit een brief aan Gerrit Keunen van 26 maart 1993 waarin hij schrijft: "Met groot genoegen heb ik dit kunnen doen en erg veel applaus, heerlijk!" De inbreng van Jan den Besten in het molenveld is niet te onderschatten. Zowel praktisch als bestuurlijk was hij een man met veel invloed. Met het verscheiden van Jan den Besten heeft de hele molenwereld een groot verlies geleden.

"De Westmolen" te Gorinchem op 18 juni 1941. Dit was één van de molens waar Jan den Besten het molenarsvak leerde (collectie vereniging "De Hollandsche Molen").

Op 5 mei 1996 metselt Jan den Besten een gedenksteen in ter herinnering aan de herbouw van "De Noordeveldse Molen" te Dussen, een project waar hij nauw bij betrokken was (collectie vereniging "De Hollandsche Molen").

Boekbespreking

Kees van Kemenade, *Mensen rondom De Doornboom.* *De laatste windmolen van Hilvarenbeek*

Ton Meesters

De aanleiding voor deze 244 pagina's tellende publicatie was het afscheid van Piet van Rijswijk in 2016 als molenaar van molen "De Doornboom" te Hilvarenbeek. Ruim een eeuw eerder, in 1906, kocht Piets grootvader de molen. De gemeente vond dat het verhaal van de molen en de familie Van Rijswijk vastgelegd diende te worden en Kees van Kemenade kreeg opdracht hiervoor. Het boek, in kleurendruk en op A4-formaat, heeft in aanleg de kenmerken van een traditioneel molenboek, maar is alles behalve dat. De titel verraadt dat het boek gericht is op de mensen rondom de molen en dat in figuurlijke zin. Met als kapstok een aantal thema's zoals onderhoud, het weer en de klanten komt iedereen aan bod die iets met "De Doornboom" van doen heeft. Ook enkele bekende vrijwillige molenaars komen voorbij.

De geschiedenis van de molens in Hilvarenbeek is kenmerkend voor vele dorpen in Brabant. Aan de weg over

't Loo naar Gorp stond sinds mensengeugenis "De Heimolen", die ook wel bekend stond als "De Doornberg", verwijzend naar een toponiem.

Deze standerdmolen werd in 1856 afgebroken en vervolgens werd aan het Voortschepad de nog bestaande stenen molen gebouwd. Deze molen werd ingericht als koren- en schorsmolen. Van Kemenade vermoedt dat de verplaatsing te maken had met de afschaffing van de belasting op het gemaal. De naam voor de nieuwe molen werd "De Doornboom", mogelijk in aansluiting op het plaatselijk zeer bekende verhaal van de ogenschijnlijk onschuldig gehangene. Rond 1860 werden er bij het dorp nog twee stenen molens gebouwd. De molen "De Doornboom" verging het als vele andere molens. In 1905 was er een grote brand, waarna de molen met tweedehands onderdelen werd opgebouwd. Na de Tweede Wereldoorlog kwam de molen buiten bedrijf, waarna de molen uiteindelijk in 1968 door de gemeente werd aangekocht en gerestaureerd. Piet van Rijswijk stelde daarna de molen in werking. Na verloop van tijd ontstond een team van vrijwillige molenaars, die ook weer met de molen gingen malen. De molen heeft als technische bijzonderheid dat de schorsmolen nog aanwezig is. Met de molens in Megen en Raamsdonksveer vormen zij de herinnering aan de vele molens in Noord-Brabant die ook deze functie uitoefenden. Tot zover dat gedeelte van het boek dat ik hiervoor als traditioneel omschreef. Op de volgende pagina's maken we kennis met de mensen die nu direct of indirect met de molen te maken hebben. Uiteraard komen de vrijwillige molenaars uitgebreid aan bod, maar ook de molenaars en de inspecteur van de bliksembeveiliging. In het hoofdstuk over onderhoud aan de molen zien we de

monumentenwacht haar werkzaamheden uitvoeren, de jaarlijkse beoordeling van de houten onderdelen door de houtarts, maar ook de personen die verantwoordelijk zijn voor het dakleer, het nieuwe voegwerk, de elektrische installatie, het schilderwerk en de nieuwe molenstenen. Op deze wijze geeft Van Kemenade een boeiende inkijk in de mensen rondom of achter "De Doornboom". Het maakt pijnlijk duidelijk dat het voortbestaan van een molen niet alleen kan afhangen van één of enkele vrijwilligers. Bij een molen als deze – en vele andere – is een groot aantal mensen, bedrijven, instanties en organen betrokken die zich ten doel stellen om de molen te beschermen, te behouden of te bemalen. Van Kemenade laat zien dat al deze mensen hun eigen achtergrond hebben en daardoor een andere betrokkenheid bij deze molen. Hij heeft als ware een foto van de mensen anno 2016-2017 gemaakt. En juist in dit gegeven schuilt de grote waarde van dit boek.

Het boek is keurig vormgegeven en ook voor de geïnteresseerde die niet inhoudelijk met molens bekend is begrijpelijk geschreven. De tekst wordt ondersteund met goede afbeeldingen. Het is geen sinecure om een boek van deze omvang over één molen te schrijven. Juist door de aanpak die Van Kemenade koos, verveelt de inhoud zeer zeker niet.

Gegevens publicatie: Kees van Kemenade, *Mensen rondom De Doornboom. De laatste windmolen van Hilvarenbeek.* Een uitgave van Kabeljauw, najaar 2017. ISBN 978-90-77747-63-6. 244 blz, formaat A4. Te bestellen bij uitgeverij Kabeljauws. Prijs: € 27,50. Lezers van De nieuwe Molenwereld krijgen € 7,50 korting bij vermelding van het woord "molen". Te bestellen via: www.kabeljauws.nl ◻

De molen "De Doornboom" malend met vier volle zeilen. De molen is maalvaardig, regelmatig in gebruik en heeft een enthousiaste ploeg molenaars (foto Willem van Breenen, 3 mei 2008).

De droom van Nico Jurgens

Keldonk liet zijn molen herrijzen

Jan Scheirs

Het Noord-Brabantse dorp Erp, met de buurdorpen die onder dezelfde gemeente vielen, telde omstreeks 1900 maar liefst vijf windmolens. Uit een van die molens kwam de mengvoederfabriek van Sondag voort en uit een tweede de nog bestaande mengvoederfabriek Franses Gerrits B.V. Van de molens zelf resteerde er tot voor kort geen enkele.

Sedert afgelopen winter is dat anders. Een aantal visionairs uit Keldonk, een van de kleinere dorpen rond Erp, startte in 2003 met het idee om de laatste molen waarvan nog resten aanwezig waren te herbouwen. De van origine Brabantse bouwhistoricus en molenkenner Nico Jurgens was van meet af aan bij de reconstructieplannen betrokken. Als jongeman fietste hij in het midden van de jaren zestig langs de toen nog intacte molen. In 1972 werd die uiteindelijk gesloopt. Deze molen, en de gedachten aan een mogelijke herbouw, lieten Nico zijn hele molencarrière niet meer los. Voor Nico Jurgens is een droom uitgekomen.

Dat de initiatiefnemers in Keldonk, daarbij uiteindelijk gesteund door tientallen vrijwilligers, in hun plannen zijn geslaagd, verdient een groot compliment. De herbouwde molen is een landschappelijke aanwinst voor het dorp en voor het hele gebied rond Veghel, waar recentelijk behalve Keldonk nog twee andere molens uit hun as zijn herrezen: de Kilsdonkse molen bij Heeswijk-Dinther (2009), en de molen van Eerde (2011). Maar de molen van Keldonk heeft door de wijze waarop de reconstructie is aangepakt meer dan regionale betekenis. Het is een opsteker voor de gehele Nederlandse molenwereld, die datgene wat hier verricht is als stimulans en als voorbeeld kan nemen.

In 1849 bouwde bakker Jan Reinder Zetsema in het dorp De Wilp, gelegen in de uiterste zuid-westpunt van de provincie Groningen en pal aan de

grens met Friesland, een nieuwe korenmolen. Het betrof een kleine acht-kante molen met stelling.

Een andere bakker in hetzelfde dorp (de combinatie van bakkerij met molens kwam vaker voor in de streek) liet in 1901 bij zijn bedrijf eveneens een

windmolen bouwen. Waarschijnlijk om concurrentie te voorkomen kocht deze laatste de molen van Zetsema aan in 1903 en liet hem kort daarna slopen. Dat opende de weg voor wederopbouw van de molen in Noord-Brabant, een provincie waar in de

Een stralende, nieuwe molen in afwachting van de opening op 14 april 2018 (foto Ton Meesters).

tweede helft van de 19de en de eerste jaren van de 20^e eeuw de molenbouw nog floreerde, en waar bij nieuw gebouwde molens of bij herstel van oudere molens na brand veel van onderdelen werd gebruik gemaakt die van elders kwamen. Het bijzondere in dit geval was dat de herbruikte molen een korenmolen was en geen poldermolen, en dat hij uit het noorden en niet uit het westen van het land afkomstig was. Degene die de sloopmolen kocht was Christ Raaijmakers uit Aarle-Rixtel. Raaijmakers, die tijdens zijn jonge jaren als leerling molenaarservaringen had opgedaan in Duitsland, liet de Groningse molen in datzelfde jaar 1903 weer als korenmolen opbouwen in Keldonk. Christ Raaijmakers was toen 28 jaar oud. Zijn molenaarschap in Keldonk was echter van korte duur. In 1909 liet hij een nieuwe en grotere molen bouwen in zijn geboortedorp Veghel. Hij verplaatste zijn bedrijf eerst daarheen, en later nog eens naar de Hooijkdonkse molen (een watermolen) in Nederwetten. Op beide laatstgenoemde molens kreeg Raaijmakers nog met onnoemelijk persoonlijk leed te maken: op de windmolen verongelukte een dochtertje van hem doordat zij door het wickenkruis geraakt werd, en in de wiel van de watermolen verdronk een zoon.

Inmiddels was de Keldonkse molen door Raaijmakers van de hand gedaan. Bert van Lith, eveneens afkomstig uit Veghel (dorp Zijtaart) en daar wagenmaker en timmerman van beroep, kocht korenmolen De Hoop van Raaijmakers op 25 november 1908. Hij deed dit ten behoeve van zijn zoon Tinus van Lith (1883 – 1965), die samen met diens zoon Sjef (1923 – 2011) in en rond de molen zou blijven werken totdat er een definitief einde kwam aan het, inmiddels gemechaniseerde, maalderijbedrijf ter plaatse. Dat einde kwam aan het eind van de jaren zestig. Nadat er eerder een eerste, onsuccesvol verlopen poging was gedaan om de in verval geraakte molen te herstellen, verkocht Sjef van Lith in 1969 de molen aan iemand zonder molenaarsachtergrond. Die liet de molen in oktober 1972 tot op de stenen onderbouw afbreken. Het boek "De Brabantse molens", een provinciale geschiedschrijving en inventarisatie van molens die uitkwam in 1974, nam de molen nog op, maar verschoof de beschrijving wel naar het eind van het

Wat er over was in 1977 (foto Nico Jurgens).

boek, waar de meest recente slachtoffers van verwaarlozing en sloop onder de molens (meestal eerst het een, dan het ander) op een rijtje waren gezet. Daarmee leek het lot van de Keldonkse molen in het najaar van 1972 bezeeld, maar dat bleek toch maar schijn.

Reconstructie

Drie factoren droegen aan de uiteindelijke revival van de molen in belangrijke mate bij. Enerzijds het feit dat de ruim vijf meter hoge, bakstenen onderbouw met molenberg of wat van die laatste nog restte steeds in het

landschap zichtbaar was gebleven. Dat trok met regelmaat de aandacht van dorpsbewoners en leidde van tijd tot tijd tot reconstructieplannen of op zijn minst -ideeën. Bijna altijd verwees men daarbij ook naar het teloorgegane molenerfgoed van Erp, waar meerdere stenen molens, waaronder twee grote stellingmolens, het dorps landschap nog tot in de naoorlogse jaren bepaald hadden. De herinnering was dus nooit ver weg. Op de tweede plaats was daar de rol van de Gebr. Adriaens, molenmakers in Weert. Zij, en met name George

De pas gebouwde molen in een maagdelijk landschap. De Ansichtkaart moet uit de periode 1907 – 1909 dateren. De lange spruit is relatief kort, wat erop wijst erop dat deze balk vlak na de overbrenging van de molen uit Groningen nog in het midden van de kap lag (collectie Vereniging De Hollandsche Molen).

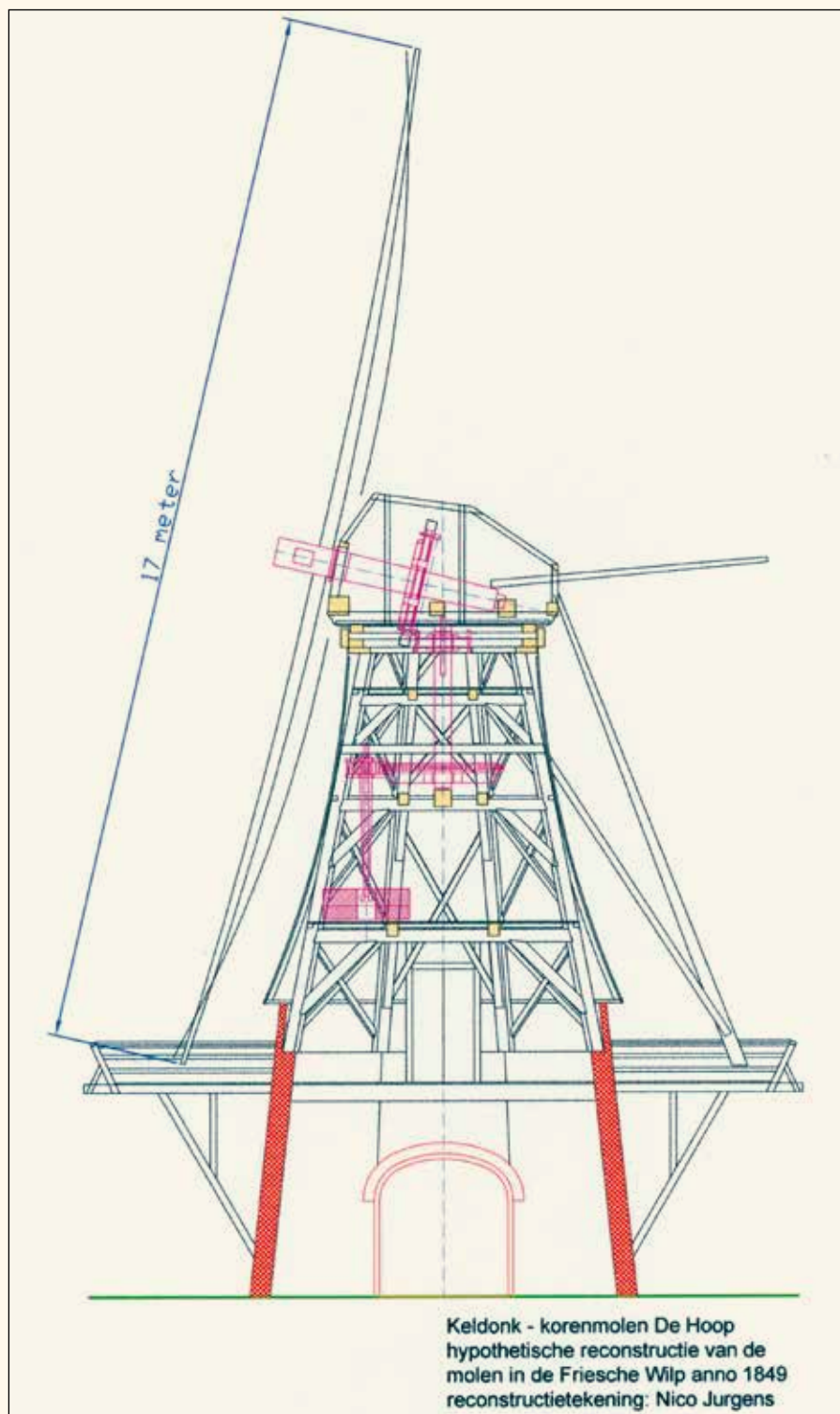

De stichter en eerste mulder van de molen, Christ Raaijmakers, toen hij al geen eigenaar van de molen meer was in Keldonk. Hier is hij, op 22 februari 1909, vereeuwigd met zijn echtgenote Maria Anna van Landsveld, met wie hij kort tevoren getrouwd was (foto collectie Hub van Hees).

Adriaens, braken de Keldonkse molen in 1972 af en verwierven de nog bruikbare onderdelen. Die werden door Adriaens bewaard en deels vernieuwd of aangevuld, met het doel om de molen ooit nog eens te herbouwen in Keldonk, dan wel om de onderdelen te completeren tot werkende molen op of nabij de eigen molenwerf in Weert. Tot aan het begin van de 21^e eeuw kwam het noch tot het een, noch tot het ander. Door de welwillende houding van George Adriaens en zijn broer Jan destijds, en door de blijvende bereidwilligheid bij de volgende generatie van dit molenmakersgeslacht onder leiding van Wim nu, hebben enige belangrijke molenonderdelen (diverse onderdelen in de kap, waaronder de as, het groot wiel en het Engels kruiswerk; het spoorwiel en de koning) naar Keldonk kunnen terugkeren. Daar hebben zij de basis gevormd van de reconstructie. Het achtkant zelf was jammer genoeg niet meer bruikbaar. Op de derde plaats was er de rol van Nico Jurgens, die al in 1972 ter plaatse, maar ook later bij Adriaens opmetingen en foto's maakte. Zijn documentatie en onderzoek hebben er voor gezorgd dat ontbrekende of in slechte staat verkerende onderdelen konden worden aangevuld of vervangen, maar

ook dat er een algeheel beeld is ontstaan van de inrichting en afwerking van de molen zoals die voorheen was. Zo is de nieuwe molen van Keldonk zeer zeker geen exacte kopie van de oude geworden, maar is hij wel bijzonder dicht bij het origineel gebleven. Dat is veel meer dan van de meeste molenreconstructies gedurende de laatste decennia in Nederland gezegd kan worden, en dat is misschien meer nog dan de feitelijke herbouw een

groot compliment waard. Voeg daarbij de rol die Nico als medevrijwilliger in praktische zin heeft gespeeld bij het aansturen en begeleiden van de vrijwillige molentimmerlieden (want: "Een wiel maken, dat lijkt ingewikkeld; maar dat is een constructie in een plat vlak. Een achtkant maken, dat is veel moeilijker, want dat is een constructie in drie dimensies"), en het zal duidelijk zijn dat de bijdrage van Nico Jurgens onmisbaar is geweest.

Vermeedelijk oorspronkelijke toestand en indeling van de molen in De Wilp (tekening Nico Jurgens).

Opname van de molen die uit de periode 1934 – 1939 moet dateren. De loods is immers al aanwezig, terwijl de molenberg rondom nog intact is (collectie Vereniging De Hollandsche Molen).

De vervallende molen in 1966 (foto Nico Jurgens).

Er is hoop

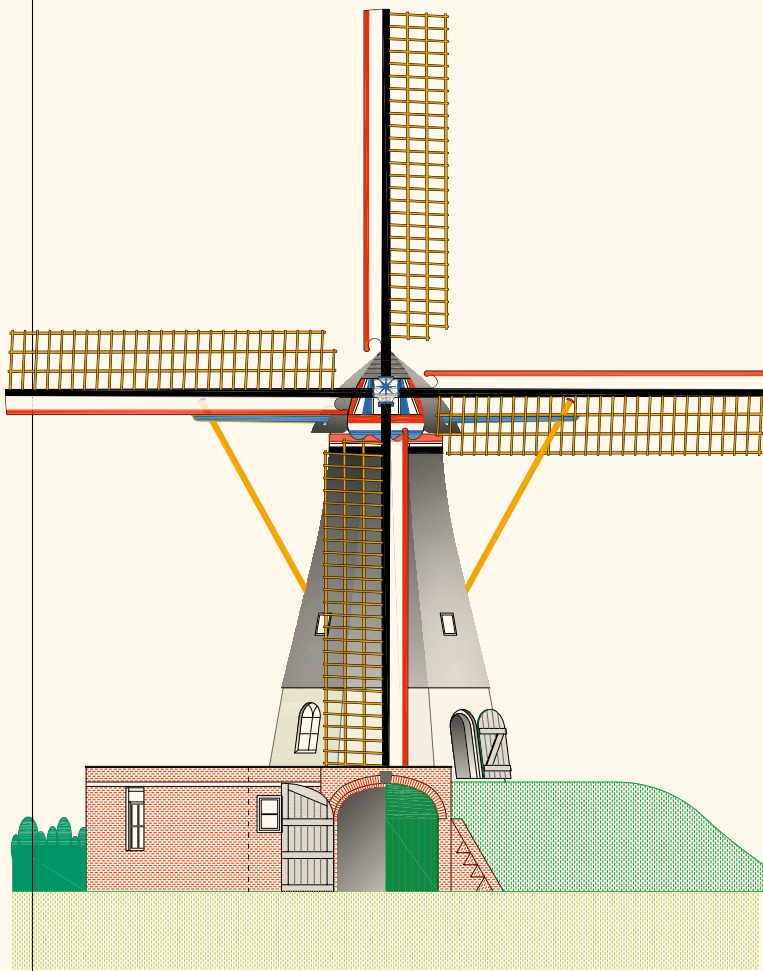
In 2003 ging er in Keldonk, nadat het dorp het veertig jaar lang zonder draaiende wieken had moeten stellen, een andere wind waaien. Vanwege een gemeentelijke herindeling en in verband met een te bespreken structuurvisie zaten burgers bijeen om te spreken over gewenste ruimtelijk ontwikkelingen in het dorp. Hier werd, niet voor de eerste keer,

herbouw van de molen als idee naar voren gebracht. Jan Verbrugge en Joan Hanegraaf omarmden dat idee meteen. Zij waren ook twee van de mensen die later, toen *stichting korenmolen De Hoop Keldonk* werd opgericht, deel gingen uitmaken van het bestuur. Toch was er geen algehele bijval voor hun plan. Zoals dat zo vaak gaat zagen velen aanvankelijk toch vooral beren op de weg. Pas later heeft het ini-

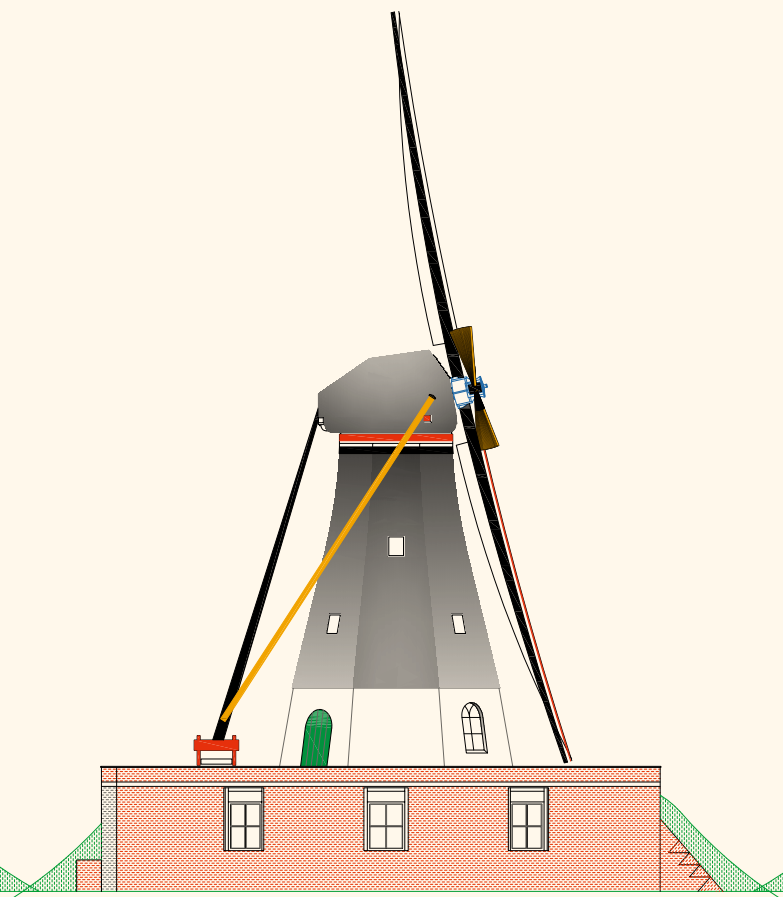
tiatief kunnen groeien tot een plan dat in de samenleving breed gedragen werd, hetgeen een voorwaarde is gebleken voor het hoofdzakelijk met vrijwilligers kunnen voltooien van zo'n groot project. De totale herbouwkosten bedroegen uiteindelijk circa € 450.000. Dat was meer dan het dubbele geweest als alle werkzaamheden door beroepsmensen en tegen betaling verricht hadden moeten worden.

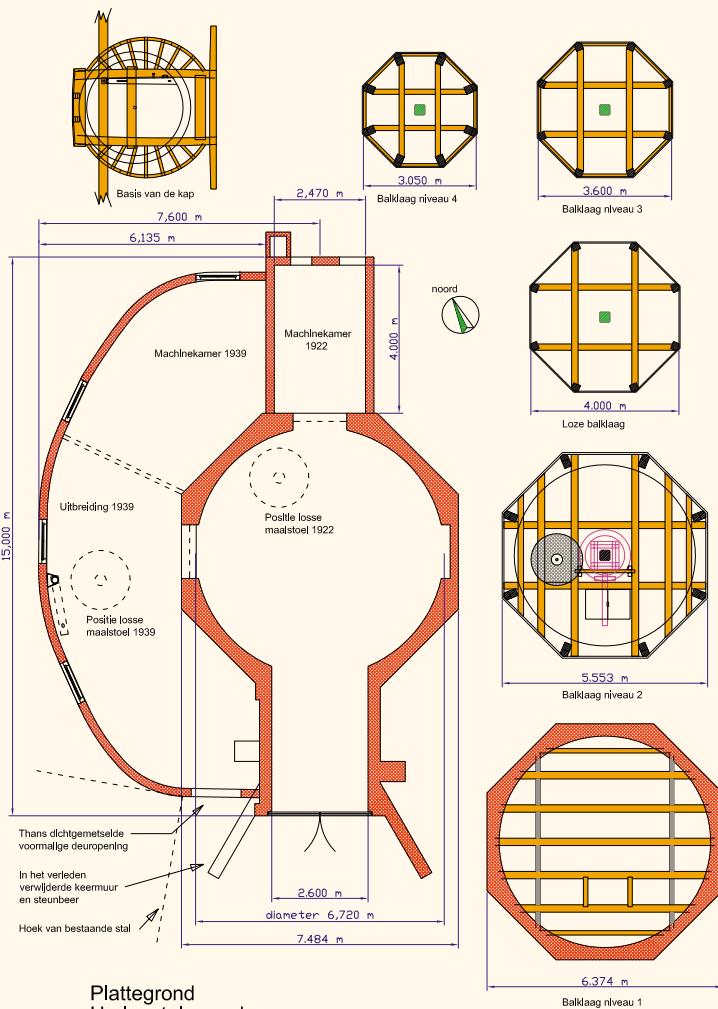
De molen in 1955, gefotografeerd door B. G. Lammers uit Winterswijk. De windaandrijving is buiten bedrijf, maar er wordt onder in de molen nog gemalen. We zien hier voor een dorpskorenmolen een nog gave biotoop, waarvan de kenmerkende elementen (zand, gras, lage struiken, en graan op een aanpalende akker) in de tweede helft van de 20^e eeuw bij de meeste molens definitief zouden verdwijnen (collectie Vereniging De Hollandsche Molen).

Aanzicht vanuit zuidzuidwest

Aanzicht vanuit westnoordwest

23.80 m ▼ top wlek in hoogste stand

14.65 m ▼ top van de kap

12.25 m ▼ bovenzijde romp

11.45 m ▼ niveau 4

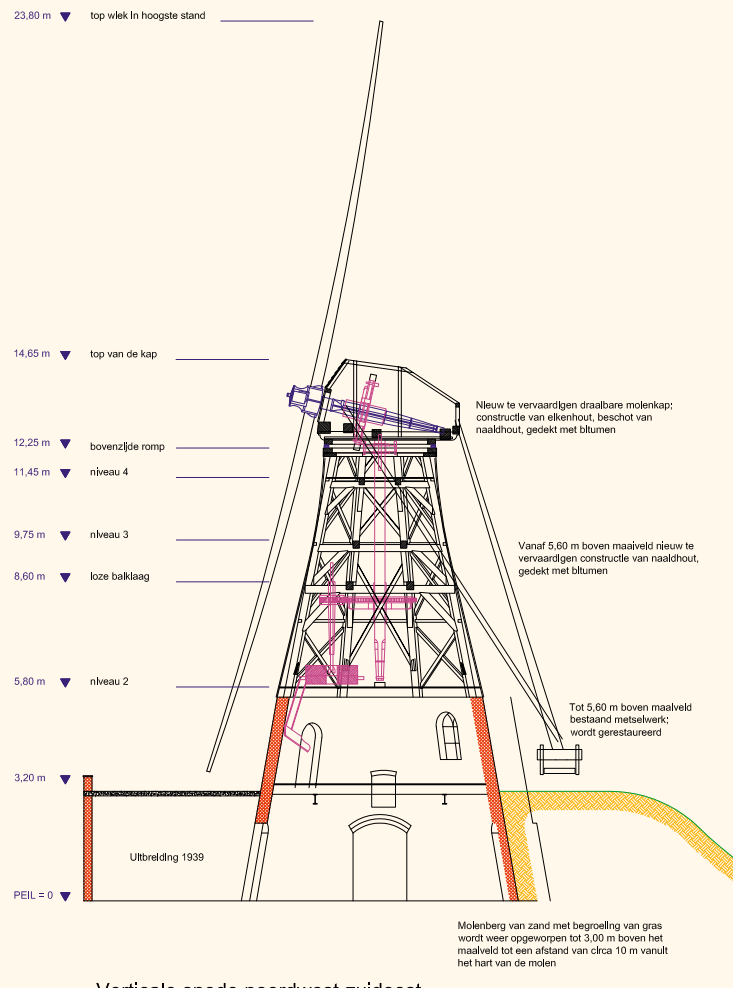
9.75 m ▼ niveau 3

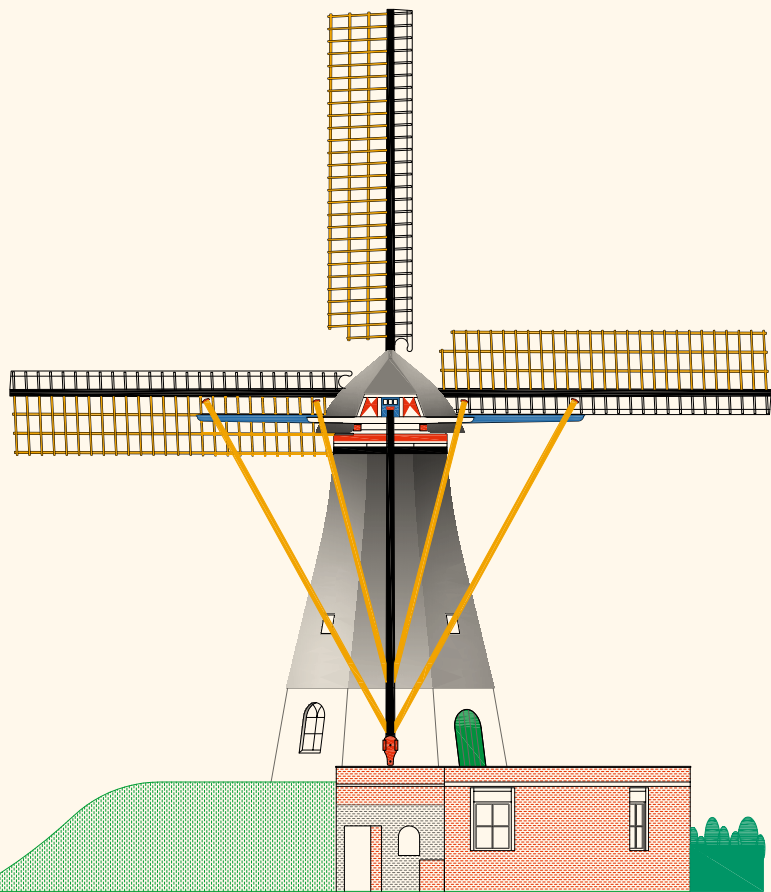
8.60 m ▼ loze balklaag

5.80 m ▼ niveau 2

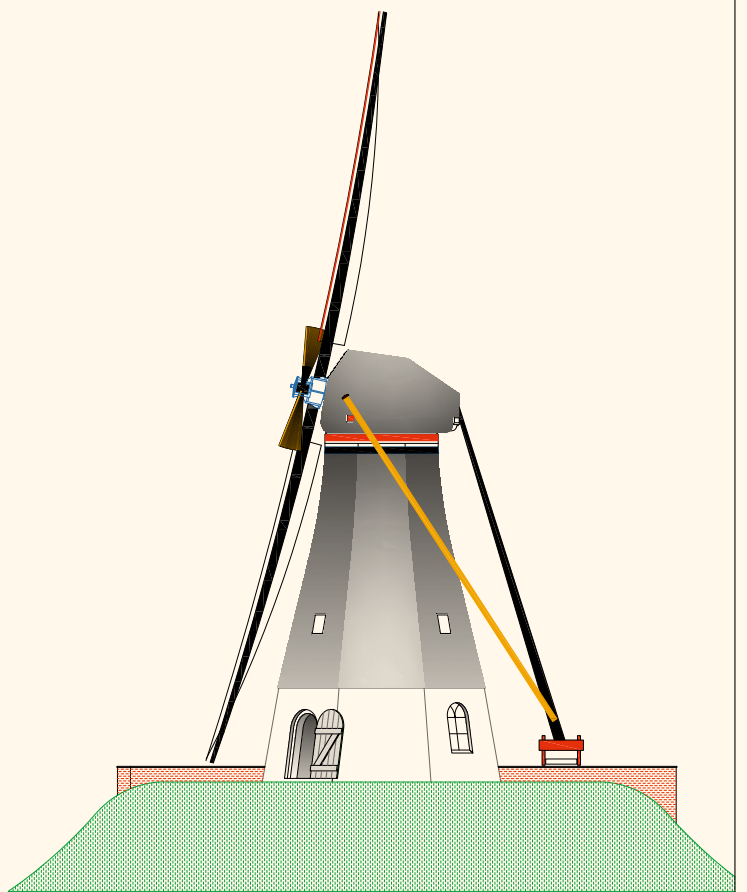
3.20 m ▼

PEIL = 0 ▼

Aanzicht vanuit noordnoordoost

Aanzicht vanuit oostzuidoost

Toelichting

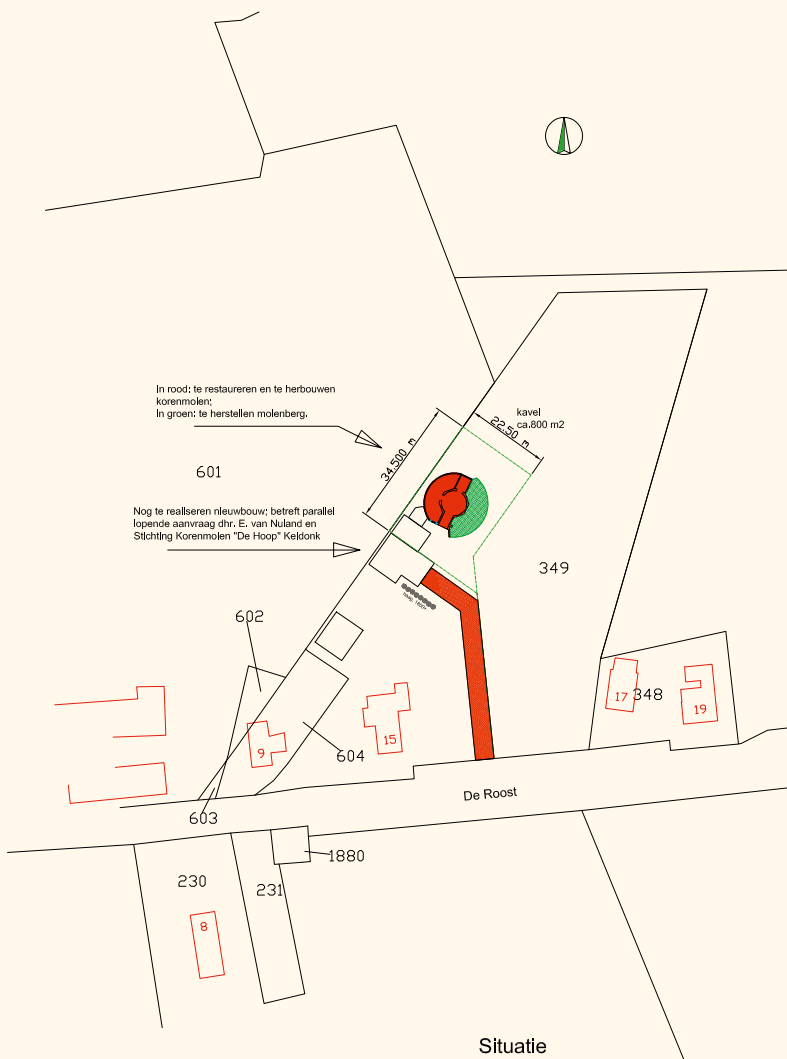
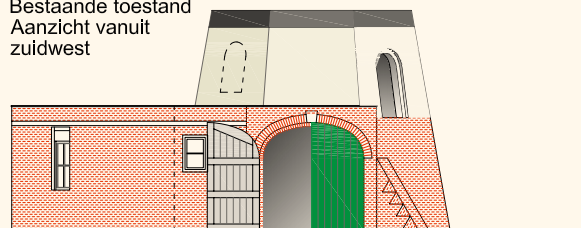
Het plan behelst de restauratie van de nog aanwezige gemetselde onderbouw en de volledige herbouw van de in 1972 afgebroken achtkante houten korenmolen op basis van historische gegevens.

Het gedeelte van de gemetselde onderbouw boven de molenberg resp. aanbouw, wordt gepleisterd en van een gebroken witte muurverf voorzien. De Inkompoort en de aanbouwen behouden schoon metselwerk.

De bovenbouw en de kap van de molen bestaan uit dragende constructies van naalkhout en eikenhout, gedekt met houten beschoot, voorzien van een bitumineuze dakbedekking.

De kleuren die op de geschildeerde delen worden toegepast zijn: rood, wit, blauw en groen; enkele delen worden zwart afgewerkt met een teervervangend product.

**Bestaande toestand
Aanzicht vanuit
zuidwest**

Molenbehoud.nl

Ekster 85
1628 AE Hoorn
tel.: 0229-234444
gsm.: 06-42603840

website: www.molenbehoud.nl
e-mail: info@molenbehoud.nl

Bouwaanvraag

Korenmolen "De Hoop"
De Roost 15A - Keldonk

Aanzichten, plattegrond, horizontale en verticale sneden (schaal 1:100)
situatietekening (schaal 1:1000)

Opdrachtgever:
Stichting Korenmolen "De Hoop" Keldonk
p/a Oudestraat 15
5469 GE Keldonk

Ontwerp:
Nico Jurgens - 20 mei 2009
herzelen 12 augustus 2009

De Molen in Groningen - wat bleef daarvan over in Keldonk?

Hoe de oorspronkelijke molen er in De Wilp heeft uitgezien is onbekend. Er zijn wel veel onderdelen bewaard gebleven, maar de molen is bij de bouw in Keldonk in 1903 en in de jaren daarna flink vertimmerd. Er zijn uit de Groningse periode geen afbeeldingen of beschrijvingen overgeleverd, zodat we ook over de precieze opbouw en inrichting daar in het ongewisse blijven. Nico Jurgens heeft een reconstructie gemaakt van hoe het geweest kan zijn. De tekening daarvan wordt hierbij afgedrukt.

Een belangrijk noordelijk kenmerk is dat de molen drie bintlagen had. Waarschijnlijk lagen de molenstenen in De Wilp op de onderste van die bintlagen. Bij de herbouw in Keldonk moet dat veranderd zijn. De stenen zijn daar op een extra aangebrachte balklaag komen te liggen, die geplaatst werd op de overgang van de stenen voet naar het achtkant. Dat verklaart waarom de oorspronkelijk onderste bintlaag in 1903 omhoog gebracht werd, waardoor er tussen de eerste en tweede bintlaag een zeer klein "tussenzoldertje" (onbeplankt overigens) van amper een meter hoogte ontstond. Zonder die ingreep was er op de nieuwe steenzolder onvoldoende ruimte geweest om de molenstenen met hun aankleding en aandrijving daar onder te brengen. Bij de herbouw in 2017 heeft men deze merkwaardig aanvoelende indeling gehandhaafd.

Wat voor as en roeden de molen in De Wilp gehad heeft, is evenmin duidelijk. Wel moet de molen na de verplaatsing een aanmerkelijk langere vlucht, van ongeveer 21 meter, hebben gekregen. Het boek "De Brabantse Molens" geeft ten onrechte een vlucht op die korter was dan die 21 meter en die dichter in de buurt van de oorspronkelijke roelengte in De Wilp lag.

Ook met die grotere roeden was de vlucht voor Brabantse begrippen echter nog klein te noemen, zoals alles in de molen klein was. Ook de as die waarschijnlijk in 1903 in de molen kwam, een gietijzeren exemplaar van de firma de Weduwe Sterkman uit 's-Gravenhage (daterend uit 1865), was oorspronkelijk te lang en moest worden ingekort tot een luttele 3,40 meter. Nico Jurgens herinnert zich dat het afgezaagde deel van de lange pen van

Molenmaker Wim Adriaens bracht bij de herbouw dit plankje aan op een van de kruisarmen van het groot wiel, ter herinnering aan zijn vader George (1924 - 2015). George Adriaens brak de bovenbouw van de molen af en bewaarde daarna de onderdelen. Een aantal van die onderdelen is bij de herbouw weer in de nieuwe molen teruggekomen (foto Jan Scheirs).

Een kijkje vanaf de kapzoldervloer omhoog. We zien onder meer het nieuwgebouwde achtkant, de door Adriaens na 1972 vervaardigde kap met daarin de oude gietijzeren as en de oorspronkelijke koningsspil, en op de overgang van achtkant naar kap het Engels kruierwerk dat uit de jaren dertig dateert (foto Jan Scheirs).

Bij de verplaatsing van de molen vanuit Groningen werden de molenstenen op een ander niveau geplaatst. Om dat mogelijk te maken werd de onderste bintlaag hoger in de molen gelegd, waardoor die bintlaag en de tweede erg dicht bij elkaar kwamen te liggen. Deze merkwaardige constructie is in de herbouwde molen teruggekomen. Op de foto vallen de bint- of legeringsbalken van douglashout op door hun roodbruine kleur (foto Jan Scheirs).

Op de steenzolder werden voorheen en worden de stenen nu weer aangedreven door een sterrewiel, in plaats van door een rondsel (foto Jan Scheirs).

De maalzolder, met het nieuwgemaakte lichtwerk (foto Ton Meesters).

de as tot aan de sloop in de molen heeft gelegen. Wat voor roeden de molen bij de herbouw in Keldonk kreeg is dan weer niet bekend. Duidelijk is wel dat de molen vanaf enige jaren na de herbouw draaide met tenminste één roede van de Belgische firma Verhaeghe-Decuyper, en dat er een aantal jaren daarna een nieuwe en een tweedehands roede gestoken werden die eveneens geklonken waren (de eerste van de firma Franssen en de tweede van de firma Pot) en waarmee de molen tot aan de sloop is blijven staan. Waarschijnlijk vanwege dat langere en zwaardere gevluucht heeft de herbouwde molen in 1903 een opvallende karakteristiek in het uiterlijk gekregen: de kap werd om stabiliteitsredenen vanuit het midden van de molen ongeveer een halve meter naar achteren verplaatst, hetgeen op oude foto's die van opzij zijn genomen goed te zien is. Dat opvallende kenmerk is anno 2017 echter niet teruggekomen. Andere typische kenmerken van de oorspronkelijke Groningse molen zijn in Keldonk meteen in 1903 of in de tijd daarna gewijzigd. Soms vanwege een kennelijke gehechtheid aan de streekeigen bouwwijze die niet met die van het noorden strookte, soms ook vanuit meer praktische motieven. Een voorbeeld van het eerste is dat de vangstok die de molen in Groningen had niet gehandhaafd bleef maar vervangen werd door de in de streek gebruikelijke vangtrommel. Op die trommel in de huidige molen komen we zo dadelijk terug, omdat het een hergebruikt steenrondsel was. Voorbeelden van het tweede zijn het vervangen van de oorspronkelijke neuten onder de kap door een Engels kruierwerk, en het verleggen van de lange spruit vanuit het midden van de kap naar de meer gebruikelijke plaats tussen groot wiel en voorkeuvelens in. De oudste foto die van de molen bekend is, van omstreeks 1907, laat in vergelijking met later een spruitbalk zien die duidelijk korter is. Daaruit blijkt dat de molen tijdens de beginjaren in Keldonk nog de noordelijke constructie met een middelbalk heeft gehad. Ook het Engels kruierwerk dateert niet uit de herbouwtijd in Keldonk. De firma Adriaens heeft dit aangebracht in 1933. De molen zoals die er bij stond ten tijde van de sloop, maar ook de huidige gereconstrueerde molen, toont in

de aandrijving van de molenstenen via het staakijzer nog een opvallende bijzonderheid (de molen had oorspronkelijk twee koppels stenen, waarvan er later een werd uitgebroken om plaats te maken voor een mengketel; in de nieuwe molen is één koppel stenen teruggekomen). De bijzonderheid is het feit dat het spoorwiel geen wiel met staven, een rondsel dus, aandrijft, maar een wiel met radiaal geplaatste kammen. Zo'n wiel kunnen we een sterrewiel noemen. We dachten eerst nog dat dit sterrewiel uit Groningen zou zijn meegekomen, maar Nico Jurgens hielp ons snel uit de droom. Het wiel, dat uit een andere molen afkomstig moet zijn, is pas in de Keldonkse periode aangebracht en heeft waarschijnlijk het oorspronkelijke wiel met staven vervangen.

De vangtrommel in de molen die tot 1972 aanwezig was, was een oud rondsel, en de steek daarvan bleek te corresponderen met die van het spoorwiel. Het aantal kammen in het sterrewiel, waarvan de steek dan weer niet precies met die van het spoorwiel overeenkwam, was bovendien groter dan het aantal staven in het voormalige rondsel. Dit leidt tot de conclusie dat men in Keldonk op enig moment de overbrengingsverhouding van de molen heeft willen verkleinen, en dat men daartoe het rondsel heeft vervangen door een wiel dat toevallig voorhanden was (en dat niet precies paste en evenmin de meest geschikte uitvoering had).

Ontwikkelingen in het bedrijf

Voor Christ Raaijmakers bleek de molen al snel na de oprichting te klein. Dat ruimteprobleem bleef ook bij de volgende eigenaren bestaan, en het werd nog eens verergerd door de ontwikkelingen in het bedrijf, met name de mechanisering en de groeiende behoefte aan opslagruimte die niet alleen de productie maar ook het verhandelen van veevoerders met zich mee bracht.

De eerste ruimtelijke en technische uitbreiding bij de molen bestond uit de aanbouw van een machinekamer aan de noordoostzijde van de molen in 1922. In die nieuwe ruimte kwam een verbrandingsmotor (een petroleummotor of een ruwolliemotor, dat is niet duidelijk) te staan die een koppel molenstenen aandreef dat op een maalstoel kwam te liggen en in de molenruimte zelf geplaatst werd. Mogelijk

werd bij die operatie ook het tweede koppel molenstenen boven in de molen al uitgebroken en buiten tegen de molenberg neergelegd.

Het doorbreken van het metselwerk van de voet van de molen, dat nodig was om de aandrijving van de maalstoel via een riem mogelijk te maken, moet niet veel moeite hebben gekost. Vanaf de oprichting was de molen namelijk voorzien van een enkele inrijpoort aan de zuidkant, maar op de andere drie windrichtingen waren aan de ronde binnenzijde van de molen verdiepte nissen uitgespaard, alsof men eventuele latere uitbreidingen al had voorzien.

In 1939 werd tot een tweede uitbreiding besloten, toen men het westelijke deel van de molenberg liet afgraven en vervangen door een gemetselde ruimte die als opslagruimte en tevens als nieuwe machinekamer dienst ging doen, ditmaal voor een Crossleydieselmotor.

Inmiddels was er in 1934 ten zuidwesten van de molen ook al een losstaande opslagloods gebouwd, aanvankelijk grotendeels van hout, later voorzien van betonnen wanden en gedekt met golfplaten.

Foto's laten zien dat de molen vanaf de jaren vijftig niet of nauwelijks meer gebruikt werd. De molen draagt dan al geen zeilen meer en de bedekking van de kap en romp met asfaltpapier, alsmede het hekwerk van de roeden raken zienderogen in verval. De handel en het bedrijf blijven nog voort-

gezet worden tot in de jaren zestig. Enkele jaren later volgt sloop.

De wederopstanding van de molen vangt vervolgens aan in de nieuwe eeuw.

Na de lancering van de eerste ideeën in 2003 moest er nog draagvlak gecreëerd worden. Dat lukt op een informatieavond die in het dorp gegeven wordt in 2006 en nadat er al wat voorbereidend werk, in zake het zicht krijgen op subsidiebronnen die mogelijk aangeboord zouden kunnen worden, was verricht. In dat jaar sluit ook Nico Jurgens aan. In 2007 wordt de stichting opgericht, die er in 2008 in slaagt het restant van de molen met 800 m² grond eromheen aan te kopen van de particuliere eigenaar. Vervolgens duurt het toch nog enkele jaren voordat in fases verder gewerkt kan worden. In 2011 wordt de stenen voet aangepakt, en vanaf 2016 wordt gewerkt aan de constructie van een geheel nieuwe, achtkantige romp van naaldhout. Dat werk gebeurt in een tijdelijke hal die naast de molen is geplaatst. Begin 2017 is het achtkant dan op de voet gehezen, en vervolgens wordt de molen in hoog tempo afgebouwd. Nagenoeg alle bouwactiviteiten zijn verricht door vrijwilligers, met steunsoms van bedrijven die de onderneming hebben willen sponsoren. Kap en gaande werk zijn geleverd door de firma Adriaens die ook de leiding had bij het plaatsen van achtkant, kap met staart, roeden en gaande werk.

In totaal zijn zo'n 70 vrijwilligers bij

De molen had altijd maar één inrit. Deze is afgesloten met nieuwe deuren die geconstrueerd zijn zoals het betaamt en die op de oude wijze worden gesloten (foto Jan Scheirs).

de herbouw betrokken geweest. Zij waren ook zonder specifieke vakken-inzetbaar bij allerlei activiteiten, zoals het sjouwen van bouwmaterialen, het stenen bikken, en bijvoorbeeld het uithakken van gaten voor de pen- en gatverbindingen in het achtkant. Zonder anderen te kort te doen, moeten drie personen daarbij met name genoemd worden. Twee ervan hebben met hun inzet en vakmanschap bij het herstel van de voet en de romp van de molen een leidende rol gespeeld. Dat waren Jan van Wanrooij, die veel gemetseld heeft, en Harry van den Biggelaar die vooral heeft getimmerd. De derde was Jan Franssen, die voor een noodkap op aanvankelijk de molenvoet en later het achtkant zorgde, maar die vooral zijn werkgever Verbruggen Mechanisatie enthousiast heeft weten te maken voor het lassen van twee geheel nieuwe roeden.

Toekomst?

Nu is de molen klaar. De opening vond plaats op zaterdag 14 april, op een mooie dag zonder wind. Hierbij werden alle betrokkenen nog eens uitgebreid in het zonnetje gezet en ontving de voorzitter van de stichting, Jan van de Vossenbergh, een koninklijke onderscheiding. Daarna was er 's avonds nog een groot feest voor iedereen, gevolgd door een open dag op zondag.

De Keldonkse gemeenschap heeft een prachtprestatie neergezet, waar nog lang met voldoening en vreugde op zal worden teruggekeken. Het bestuur van de stichting beseft echter maar al te goed dat het karwei hiermee niet af is. De zorg voor de molen in de toekomst bestaat niet alleen uit het genereren van inkomsten om daarmee het bouwkundig onderhoud veilig te stellen. Het bestaat ook uit aandacht voor de biotoop, want hoewel de ligging van de molen in het landschap magnifiek is, rijst het geboomte al op in de verte.

Maar de zorg moet toch op de eerste plaats gericht zijn op het in bedrijf houden van de molen. Opdat niet alleen de wicken draaien, maar dat er ook weer graan gemalen wordt met molenstenen, een activiteit die gedurende een eeuw cruciaal is geweest voor de veehouderij in deze streek en die aan de basis heeft gelegen van de mengvoederindustrie die er wortel heeft geschoten. Met drie gediplomeer-

Op 17 maart 2018 ontving Nico Jurgens een prijs van het Molengiftenfonds voor Vernuft en Volharding. De onderscheiding werd aan hem uitgereikt vanwege zijn bouwhistorisch onderzoek aan molens, en in het bijzonder voor zijn bijdrage aan de reconstructie van de molen van Keldonk. Door het bouwhistorisch onderzoek van Nico gedurende zo'n 25 jaar kon de kwaliteit van vele molenrestauraties verbeterd worden. De prijs werd in Amsterdam aan Nico (rechts op de foto) uitgereikt door Lennard Pigeaud, een achterkleinzoon van de stichter van het fonds en lid van het stichtingsbestuur (foto Erik Stoop).

de vrijwillige molenaars die staan te trappelen en met één vrijwillig molenaar in opleiding moet dat ideaal verwezenlijkt kunnen worden. Op die manier wordt in Keldonk niet alleen de molen maar ook het ambacht van molenaar in stand gehouden. Wij feliciteren alle betrokkenen bij de molen met het behaalde resultaat en wensen hen veel succes met de uitdagingen die nog voor hen liggen.

Bronnen:

- Nagenoeg alle bouwhistorische informatie is ontleend aan geschreven stukken van de hand van Nico Jurgens en aan gesprekken met hem.

- Overige historische informatie is geput uit het boek van Huub van Hees, *Op verhaal met De Keldonkse molen*. Het boek kost € 19,95 en is te bestellen via de website van de stichting Korenmolen De Hoop Keldonk: www.keldonksemolen.nl
- Informatie over de recente ontwikkelingen en het verloop van het reconstructieproces is verkregen uit gesprekken met bestuursleden van de stichting, Jan van de Vossenbergh en Jan Verbrugge. Bestuursleden van de stichting en Nico Jurgens hadden destijds gelukkig ook nog de kans met oud-molenaar Sjeff van Lith te spreken, uit wiens mond veel gegevens over de geschiedenis van de molen opgetekend konden worden. ○

Molen aan de Dorpsstraat in Pesse afgebroken

Jerry N.J. Vondeling

Bouw van de molen aan de Dorpsstraat

In 1862 vroeg Johannes Hartsuiker, molenaarsknecht wonende te Ruinen, vergunning aan voor de bouw van een molen gelegen op een perceel grond gelegen te Pesse, en kadastraal bekend in de gemeente Ruinen in sectie E. No. 362. Toestemming werd verleend mits dat de te bebouwen molen ten minste zestig (60) ellen van openbare wegen zal moeten verwijderd zijn, indien de roeden niet boven zwikstellingen zullen draaijen, en tenminste dertig (30) ellen wanneer dat wel 't geval mogt worden.

Indien Hartsuiker binnen het jaar geen gebruik gemaakt zou hebben van de aan hem verleende vergunning kwam deze te vervallen. De gemeente Ruinen zou daar op toezien: afschrift dezer toezenden aan: *Burgemeester en Wet-houders van Ruinen tot informatie en met uitnodiging om na verloop van een jaar te bezigtigen, of aan deze vergunning aldan niet is gebruik gemaakt.*

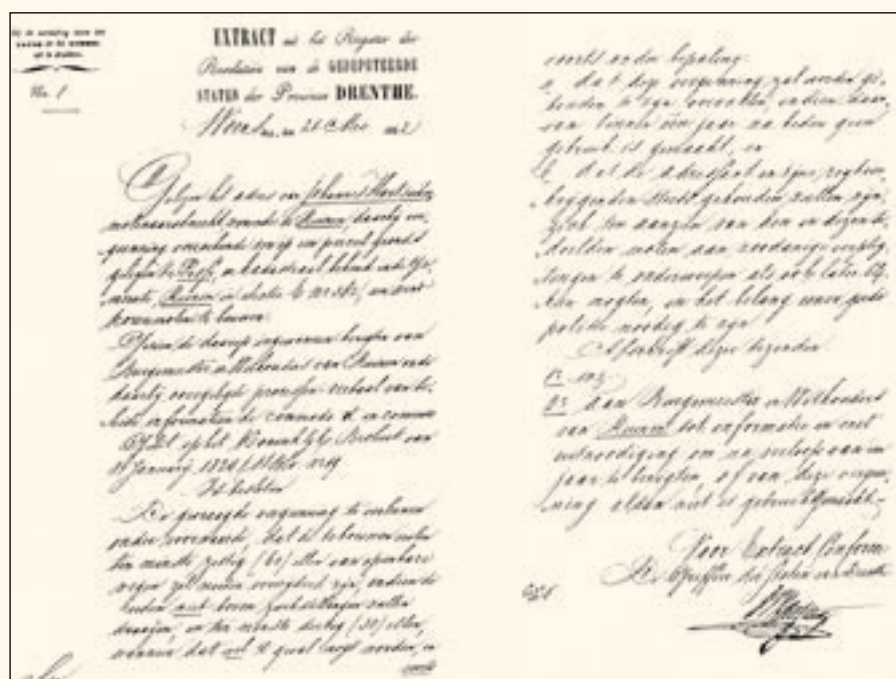
Molenaar A. Smit Rzn voor zijn molen (foto collectie mw. Metselaar-Smit).

De molen aan de Dorpsstraat te Pesse (foto collectie mw. Metselaar-Smit).

Het bouwwerk werd opgetrokken aan het begin van de Dorpsstraat. Omdat ter plaatse destijds nog weinig wind-

belemmering was en de molen op een hoog punt van de es kwam te staan (12 meter boven NAP) werd hij als grondzeiler gebouwd, achtkantig, met een, naar oude foto's geschatte vlucht van zo'n 18 meter.

Het besluit van Gedeputeerde Staten van d.d. 21 mei 1861, waarin toestemming wordt verleend aan Johannes Hartsuiker om een molen te bouwen.

In December 1886 blijkt uit advertenties in de Meppeler Courant dat de molen met bijgelegen woning en bouwland, op verzoek van de kinderen van wijlen Johannes Hartsuiker en zijn vrouw geveild wordt. Koper werd Piet Mulder, winkelier te Beilen. In Augustus 1909 werd de molen verhuurd aan Albert Smit. Tot dan toe molenaarsknecht in Loon nabij Assen bij molenaar Westerling. Op 13 Mei 1919 kocht de huurder de molen, het woonhuis en 2,5 ha. bouwland en turfveen zonder ondergrond in Nuil voor de somma van f 5.500.

Motor en onttakeling

In 1921 laat Smit een HA-ES stationaire 20 PK dieselmotor plaatsen in een motorhuis ongeveer drie meter van de molen. Sindsdien was de mo-

len dus niet meer afhankelijk van de wind. Vijf jaren later, tijdens een storm in 1926 wordt één van de houten roeden van de molen gerukt. Op 11 maart 1926 bericht De Provinciale en Drentsche Courant het volgende: *10 maart 1926; door den hevigen storm werd hedenmorgen een wiek afgerukt van den molen toebehorende aan den molenaar A. Smit Rzn. Ook liepen vele daken averij op.* Na deze storm liet molenaar Smit zijn molen onttakelen

In november 1928 staakt Smit het molenaarsbedrijf. Hij had last van rugklachten en het molenaarsvak met het vele sjouwwerk werd te zwaar voor hem. In plaats van molenaar werd hij nu boer en liet een boerderij bouwen tegenover de molen en in februari en maart bood Smit de molen te koop aan in het vakblad 'de Molenaar'.

Silo

Zo werd alles, in 1930, verkocht aan Klaas de Groot. Na diens overlijden werd het molenbedrijf voortgezet door twee zoons, Jan en Albert. In deze tijd werd overgeschakeld op elektriciteit en werd gemalen met een hamermolen. Tevens werd een bedrijfsloods tegen de molen geplaatst. Het binnenwerk en kap werden door een molenbouwer uit Dalfsen verwijderd. In de

De gehavende molen op 15 April 1927 (foto collectie mw. Metselaar-Smit).

molen werden silo's geplaatst voor de opslag van allerlei soorten graan.

Om gezondheidsredenen beëindigen de Gebroeders De Groot eind jaren tachtig van de 20^e eeuw de malerij en heeft de molen zijn functie als zodanig verloren.

Verval

Het bouwwerk raakt daarna langzamerhand in verval en vogels nemen hun intrek in de molenromp. In 2005 is helaas geconstateerd dat het achtkant als verloren moet worden

beschouwd. Redding van dit achtkant was duurder dan nieuwbouw.

Afbraak

Na het overlijden van de Gebroeders De Groot gaat het molenrestant over naar de dochters. Op 5 januari 2018 verkopen zij het geheel aan de familie Metselaar-Smit, nazaten van molenaar A Smit Rzn. Zij hebben de boerderij, molenrestant en bijgebouwen aangekocht om op deze plek een bedrijfshal te kunnen bouwen van hun familiebedrijf. Er wordt besloten om hiervoor de molenromp en bijgebouwen af te breken. Op woensdag 18 oktober 2017 werd in de Hoogeveense Courant vermeld dat toestemming hiertoe verleend was.

SLOOPMELDINGEN (datum besluit)

- Dorpsstraat 26, Pesse, slopen van een kapschuur, een schuur en een molen (6 oktober 2017).

De melding van sloop in de Hoogeveense Courant (18 oktober 2017).

Enkele maanden later, op 16 januari 2018 werd begonnen met de verwijdering en afvoer van de daken van de bijgebouwen zodat op 23 januari begonnen kon worden met de sloop. Op

De vervallen romp tussen de in afbraak zijnde bijgebouwen (opname J.N.J. Vondeling 23 januari 2018).

De vervallen romp na afbraak van de bijgebouwen (foto J.N.J. Vondeling 23 januari 2018).

verzoek werden eerst de bedrijfsloods en bijstaande kapschuur afgebroken zodat er nog een kans was om het molenrestant dat door deze gebouwen was ingebouwd in zijn geheel te kunnen fotograferen. Daarna werd de volgende dag verder gegaan en begon de afbraak van de molen.

's Morgens vroeg, op woensdag 24 januari werd om half negen aangevangen met de afbraak van het molenrestant. Onder toezien oog van, op afstand staande, eigenaars en geïnteresseerden werd eerst op vakkundige wijze de houten deur van de romp verwijderd, waarna al snel de veldmuren aan de 'slopershamer' ten prooi vielen. Het was de intentie om daarna

met de grijper het achtkant om te trekken, maar de oude dame gaf zich niet zomaar gewonnen en stuitte, tot tweemaal toe, gewoon weer terug op haar plek. Na het verwijderen van wat meer muurwerk en een derde poging stortte het oude achtkant naar beneden en viel met luid gekraak op de grond. Daarna werd het met de grijper uit elkaar gehaald en werden enkele, nog in redelijke staat verkerende legeringsbalken apart gelegd voor hergebruik door de eigenaar.

Nadat ook de laatste balken uit het stenen onderstuk gehaald waren, werden de veldmuren stukje voor stukje afgebroken en netjes opgeruimd. Aan het einde van de middag was alles zo

Restanten van de molen aan de Dorpsstraat Pesse. (foto J.N.J. Vondeling 24 januari 2018).

netjes opgeruimd, dat alleen een betonnen grondplaat nog herinnerde aan het molenrestant dat hier de ochtend ervoor nog gestaan had.

Enkele balken met inscripties uit vroegere jaren en andere onderdelen, zoals bijvoorbeeld de houten roeden die in 1926 waren afgerukt en als balken elders dienst hadden gedaan, werden bewaard. En zo komt er na honderden jaren een einde aan een lange, interessante Pesser molengeschiedenis. ◻

De afbraak van de molen aan de Dorpsstraat te Pesse (foto J.N.J. Vondeling 24 januari 2018).

Alsof er nooit een molen gestaan heeft (foto J.N.J. Vondeling 24 Januari 2018).

Ouderdom molens blijkt door jaarringenonderzoek anders dan gedacht

Jan Hofstra

Wanneer men de provinciale molenboeken of de molendatabase eens doorneemt, dan komt men nog diverse molens tegen waarvan het bouwjaar niet bekend is. Bij molens die zijn voorzien van een gedenksteen is het bouwjaar gemakkelijk vast te stellen (zie afbeelding 1). Bij grote poldermolens geven de polderarchieven meestal het bouwjaar prijs, al moet men daar soms voorzichtig mee zijn. In het archief van de Waterloospolder (Rijpwetering) bijvoorbeeld, is alleen een bouwbestek van een achtkante molen te vinden die in 1775 een wipmolen verving. Volgens overlevering was deze molen bij werkzaamheden in brand geraakt, maar aangezien de huidige molen geheel overeenkomt met het bouwbestek rees daarover twijfel. Nu was de molen van de Waterloospolder een tijd verzekerd bij de Onderlinge Brandwaarborgmaatschappij, enkel voor polder-watermolens. Dat was nog een echte onderlinge verzekering; men hoefde namelijk geen

KENNISGEVING

Aan het Polder-Bestuur van de Hargpolder

Dat op 23 Mei de Polder van Rhencol eene schade heeft gelyd van.....	f	280.—
Op 7 Junij de nieuwe Nootdorpsche Molen moet worden vergoed.....	f	90.—
Op 25 Junij de Molen van de Waterloospolder totaal is afgebrand en die schade bedraagt...	f	8000.—
Op 6 Julij de Gerreevanger Molen onder Nieuwolda ten gevolge van Brandschade door onweder is vergoed.....	f	258.80
Op 6 Julij de Polder van Kromme en Geer en Zijde, onder Ouderkerk a/Y eene schade lley van.....	f	538.25
Op 15 Augustus van de Binsendijksche en Buitenveldersche Polder onder Nieuwer-Amstel voor Brandschade is uitbetaald.....	f	772.50
Op 9 December totaal is afgebrand, de Molen N°. 217, in den Blokklandschen Polder onder Ter-Aar.....	f	4300.—
te zamen.....		f 15130.55
Ter vergoeding waarvan, met goedvinden van Heeren Commissarissen is ongeschlagen 13 Cents over ieder Honderd Gulden ingescheven Kapitaal, bedragende ten uwen laste over <i>f 8900</i> f 11.67		
waarbij komt voor kwitantie en regel.....		30
in alles.....		f 11.27

UWEd. gelieve te zorgen, dat, overeenkomstig de bepalingen en op ponaaliteit bij Art. 14 van de Reglement, en in de Acte van Deelnameing verzoet, deze gelden vóór of uiterlijk op den 15 Maart 1857 promptelijk en FRANCO worden betaald, ten Kantore van den Boekhouder, op de Keizergracht bij de Roorstraat, N.N. 355, te Amsterdam, onder de kwitantie voorhanden rijn zal, en men dagelijks tot de Ontvangst zal noceren, des voormiddags tot 11 en des namiddags van 2 tot 3 ure.

DE HOOFD-INSCHIEDE DER ONDERLINGE BRANDWAARBORG
MAATSCHAPPIJ, ENKEL VOOR POLDER-WATERMOLENS,
te deffijn van,
H. VAN VEEREN.
Boekhouder.

AMSTERDAM, 1 Februarj 1858.

2. Kennisgeving van de Onderlinge Brandwaarborgmaatschappij, waaruit blijkt dat de molen van de Waterloospolder op 25 juni 1857 geheel door brand verloren is gegaan (archief Hargpolder).

1. De stichtingssteen in de Cornwerdermolen laat wat betreft het bouwjaar weinig te raden over (foto Jan Hofstra).

premie te betalen, maar iedere brandschade werd over de deelnemers omgeslagen. De administratiekosten waren ook laag, want op kantoor zat maar één boekhouder die alle deelnemers ieder jaar berichtte welke molens het afgelopen jaar schade hadden opgelopen. Zo kwam uit het archief van de Hargpolder een kennisgeving van de maatschappij tevoorschijn van 1 februari 1858, waarin valt te lezen dat op 25 juni van het voorgaande jaar de molen van de Waterloospolder totaal was afgebrand en dat de schade f 8900,00 bedroeg (zie afbeelding 2). De molen moet daarna dus gewoon volgens het oude bouwbestek zijn herbouwd.

Van korenmolens is vaak minder bekend. In recentere tijden werden korenmolens immers bijna altijd door particulieren gesticht. Bouwgegevens blijven meestal maar een paar generaties in een familie bewaard en ook de korenmolens zelf kwamen vaak betrekkelijk snel in andere handen. Van sommige korenmolens is wel het bouwbestek bewaard gebleven, maar het gaat daarbij bijna altijd om stadsmolens die door een stad zijn gesticht. Stadsarchieven hebben meestal een langer leven dan familiearchieven. Op oude kaarten kan men wel zien of er in een bepaald jaar al een molen op dezelfde plaats aanwezig was, maar

3. Drie generaties bemalingswerktuigen naast elkaar bij Opmeer: de in 1654 als schepradmolen gebouwde Kaagmolen, het in 1879 gebouwde hulpstoomgemaal uitgerust met een centrifugaalpomp, en helemaal rechts het volautomatische vijzelgemaal (foto Van Reeuwijk bouwmeester).

dit kan net zo goed een voorganger zijn geweest. Wel kan worden gezien dat er vóór een bepaald jaar nog geen molen stond, maar als de huidige molen tweedehands is, weet men nog niet zoveel over de ouderdom. Bij de industriemolens in de Zaanstreek is vaak de windbrief bewaard gebleven, waarin toestemming werd gegeven voor de bouw van de molen. Maar ook hier is het mogelijk dat de molen later nog eens herbouwd is. Wel kan vaak aan de constructie en het hout worden gezien of het om een heel oude dan wel om een vrij jonge molen gaat.

Bouwhistorisch onderzoek

Op mijn werk (bij Van Reeuwijk bouwmeester) wordt voor bouwhistorisch onderzoek al enige tijd gebruik gemaakt van jaarringenonderzoek. Van balken waar nog bast aan zit kan namelijk de kapdatum van de boom worden vastgesteld. Bij de Kaagmolen te Opmeer/Spanbroek staat bijvoorbeeld ondersteboven "anno 1654" te lezen in een boventafelementstuk. De vraag was of dit het bouwjaar van de molen was of dat het boventafelement toen werd vernieuwd. Op de kaart

die Joost Janz. Beeldsnijder in 1575 maakte van het noorden van Holland staat namelijk al een achtkante molen op die plaats aangegeven (zie afbeelding 4). De stijlen van de molen zijn van ruw beslagen eikenhout. Met een holle boor is uit twee stijlen een boor-

monster genomen. Uit het onderzoek bleek dat de bomen waaruit de stijlen zijn gemaakt, in 1653 zijn gekapt. Hieruit volgt dat de molen inderdaad in 1654 gebouwd moet zijn en dat er in die periode soms maar weinig tijd zat tussen kappen en verwerken. Met

4. Fragment van de kaart van Joost Janz. Beeldsnijder (1575), waar de Kaagmolen al als achtkante molen wordt aangegeven. De Heerhugowaard was toen nog niet drooggemaakt.

5. Holle boor om boommonsters uit houten balken te kunnen nemen (foto Van Reeuwijk bouwmeester).

6. Kunststofgeleider voor de holle boor (foto Van Reeuwijk bouwmeester).

dit voorbeeld zal duidelijk zijn wat voor waardevolle informatie dergelijk onderzoek kan opleveren.

Dendrochronologie

Jaarringenonderzoek of dendrochronologie (wetenschappers mogen graag dik doen met moeilijke woorden) is de wetenschapsdiscipline die zich bezighoudt met het dateren van houten voorwerpen. In streken waar sprake is van seizoenen, vertonen bomen duidelijke groeiringen. Dat komt omdat de boom in het voorjaar een groeispuurt maakt, terwijl in de winter de groei vrijwel stilvalt. De leeftijd van een omgezaagde boom is gemakkelijk te bepalen door het aantal ringen te tellen. Daarbij zal het opvallen dat de ringen vaak ongelijk van dikte zijn. Dat komt doordat in goede zomers de boom harder groeit dan in slechte zomers. Uitgaande van de bast van een net gevelde boom kan men dan terugtellen en zien welk jaar goed en welk jaar slecht was. Nu groeien populieren veel sneller dan perenbomen en ook bomen van dezelfde soort zullen meestal op de klei sneller groeien dan op zandgrond, maar al deze bomen hebben in dezelfde streek dezelfde afwisseling tussen goede en slechte jaren ondergaan en zullen dus hetzelfde patroon in de ringen vertonen. Sommige bomen kunnen meer dan duizend jaar oud worden en dankzij deze bomen kunnen we al duizend jaar terug in de tijd de opeenvolging van goede en slechte jaren te-

rugzien. In veenmoerassen worden dikwijls nog hele stammen gevonden waar het jaarringenpatroon deels overeenkomt met deze bomen. In Nederland is het dankzij deze vondsten inmiddels mogelijk om terug te gaan naar de laatste ijstijd, zo'n tienduizend jaar geleden.

Het komt er dus op neer dat de jaarringen een soort streepjescode vormen die kan worden vergeleken met wat bekend is. Door een monster uit een stijl of korbeel te boren kan van iedere jaarring worden gevonden in welk jaar deze is gevormd. Nu heeft men aan een boommonster uit een gekantrecht stuk hout niet zo veel, want hiermee kan men alleen de leeftijd van iedere jaarring vaststellen. Ook al zijn die ringen voor het begin van de jaartelling gevormd, de boom waaruit dat hout is gezaagd kan wel vorig jaar gekapt zijn, dus over de leeftijd van de balk zegt dit niet veel. Maar als er een stuk bast aan zit, dan hebben we met de laatste groeiring van de boom te maken en weten we in welk jaar de boom gekapt moet zijn. Voor het kunnen dateren van een houten balk is de aanwezigheid van de laatste groeiring dus wel een voorwaarde.

Met behulp van de jaarringen kan niet

alleen de leeftijd van hout worden bepaald, maar vaak is het ook mogelijk het groeigebied van de boom te achterhalen. In koude streken zijn de jaarringen van dezelfde boomsoort namelijk veel dunner dan in warmere streken. Ook extreem weer is vaak streekgebonden en laat zijn sporen na in de jaarringen.

Monsters

Het nemen van monsters blijkt niet altijd even eenvoudig. Zoals gezegd is het een voorwaarde dat de buitenste kant van de boom nog aanwezig is. Het gaat hier dus om de spintlaag, die heeft gediend voor het vochttransport en het transport van voedingsstoffen. Vaak is deze buitenste laag minder van kwaliteit dan het kernhout en insecten zijn vaak dol op de achtergebleven voedingsstoffen. Wanneer er veel houtwormgaten in aanwezig zijn, gebeurt het dikwijls dat deze buitenste kant uit elkaar valt. Op afbeelding 5 is een holle boor te zien waarmee een monster kan worden genomen. Men kan niet zomaar met zo'n boor gaan boren, want in de meeste gevallen zal de boor weglopen. Om die reden wordt er eerst een geleider op het hout bevestigd (zie afbeelding 6). Na enige centimeters boren zoekt de boor zelf zijn weg wel en zou de geleider weg kunnen. Bij het terughalen van de boor komt het monster soms mee, maar vaak blijft dit in het hout staan (zie afbeelding 8). Het moet dan zo diep mogelijk worden afgebroken.

7. Het nemen van een boommonster (foto Van Reeuwijk bouwmeester).

8. Het eruit peuteren van het monster (foto Van Reeuwijk bouwmeester).

9. Het boommonster (foto Van Reeuwijk bouwmeester).

10. Bovenste legering van molen De Lastdrager te Hoogwoud. Duidelijk is te zien dat er flink wat ruimte zit tussen de kruisende bintbalken (foto Van Reeuwijk bouwmeester).

Met het nemen van de monsters blijven er wel gaten achter, maar ten opzichte van het hele gebouw zijn deze beschadigingen beperkt.

In het volgende zullen enkele molens de revue passeren waar het jaarringenonderzoek opmerkelijke resultaten heeft gegeven.

Waarland

Van de molen van de voormalige polder Waarland was bekend dat hij er in 1571 al was. Bij deze molen is het achtkant van eiken en liggen de legeringsbalken los van elkaar (zoals bij afbeelding 10). Dat laatste is altijd een aanwijzing voor een zeer oud achtkant. Uit het jaarringenonderzoek bleek dat de bomen waarvan de stijlen zijn gemaakt al in 1530 zijn gekapt. Op dat moment werd het achtkant van Waarland even het oudst bekende achtkant van Nederland.

12. De Groenveldermolen van de polder Valkoog te Sint Maarten. De bomen waaruit het achtkant is gemaakt, blijken in 1525 al gekapt te zijn (foto Van Reeuwijk bouwmeester).

Korenmolen De Lastdrager Hoogwoud

Van deze molen werd gedacht dat hij in 1645 werd gebouwd. De molen heeft het uiterlijk van een binnenkruier en uit oude prenten bleek dat hij in Hoogwoud inderdaad een tijd binnenkruier is geweest (zie afbeelding 11). Uit het jaarringenonderzoek kwam naar voren dat de molen van inlands eiken is gebouwd. De bomen daarvoor zijn in 1525 al gekapt. Aangezien er voor 1600 op de plaats van de molen geen molen aanwezig was, moet de conclusie zijn dat het hier om een tweedehands molen gaat. Waarschijnlijk heeft de molen eerst elders als schepdradmolen dienst gedaan.

Mogelijk is deze molen het prototype geweest van de typische Noord-Hollandse achtkante korenmolengrondzeilers, zoals nog aanwezig in Oude Niedorp, Middenbeemster en Den Oever, waar de maalstenen onder op halve zolders liggen.

Polder Valkoog Sint Maarten

De Groenveldermolen van de polder Valkoog heeft ook onmiskenbaar een oud achtkant waarvan de legeringsbalken los van elkaar liggen. Het laatste provinciale molenboek geeft als bouwjaar ca. 1560 op. De bomen waarvan het achtkant is gemaakt blijken evenwel in 1525 al gekapt te zijn. De molen is dus ouder dan gedacht en zal rond dezelfde tijd als De Lastdrager zijn gebouwd. Uit het onderzoek bleek ook dat de kap rond 1751 vernieuwd moet zijn.

Koggemolen Aartswoud

Dit is de laatst overgebleven molen van het waterschap "De Vier Noorder Koggen", dat ooit door 24 molens werd bemalen. De meeste molens van deze 13524 ha grote polder stonden bij Medemblik, maar ook bij Aartswoud stond een aantal molens. Uit het onderzoek bleek dat het achtkant rond 1541 gebouwd moet zijn. De kap moet in 1856 zijn vernieuwd.

Damlandermolen Bergen

Dit is een kleine binnenkruier, waarvan gedacht werd dat hij ergens rond 1700 werd gebouwd. Uit het jaarringenonderzoek bleek echter dat de bomen waaruit de stijlen zijn gemaakt al in 1578 zijn gekapt. De molen is

11. Gezicht op Hoogwoud anno 1753 door D. van de Burg. Korenmolen De Lastdrager is hier duidelijk nog afgebeeld als binnenkruier.

dus een stuk ouder dan werd aangenomen.

Zijpermolen OT 't Zand

Uit de houtmonsters bleek dat het achtkant van deze molen rond 1600 moet zijn gebouwd. Van de Zijpe is veel kaartmateriaal bewaard gebleven en rond die tijd is in de buurt van de huidige molen nog nergens een molen te bekennen. Pas op de kaart van Zoutman uit 1664 is op die plek voor het eerst een molen te zien. De conclusie kan worden getrokken dat het hier dus om een tweedehands molen gaat. Dit zou ook het afwijkende model van de molen kunnen verklaren. Ten opzichte van andere molens uit die tijd lijkt het net of de stijlen onder wat zijn ingekort.

Spinnekop polder Wieuwens in Oosterlittens

Van dit soort molens is zelden het bouwjaar bekend. Wel valt op de kadasterkaarten van rond 1830 te zien dat ze er meestal al waren of in ieder geval een voorganger hebben gehad. Aan de balken van deze molen was duidelijk te zien dat het om een oude molen moest gaan. De hoekstijlen bleken van inlands eiken te zijn gemaakt, gekapt in 1689.

De Groene Molen Joure

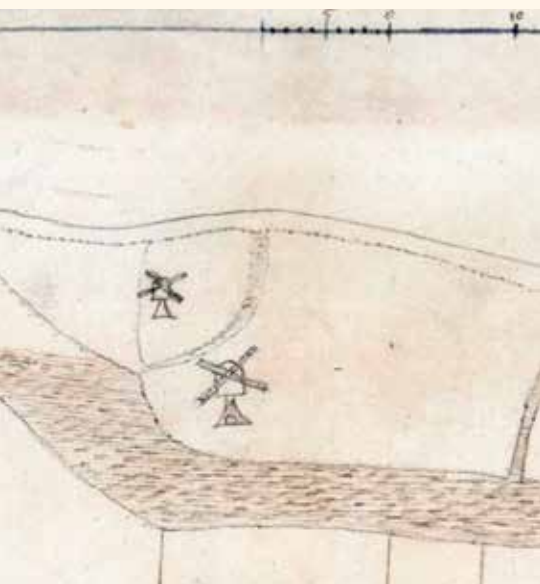
Deze stelling/spinnekopmolen is een opmerkelijke verschijning omdat het geen korenmolen is maar een gewone

13. De spinnekop van de polder Wieuwens bij Oosterlittens is bekend vanwege de grote stapeling van de bovenas, nodig om het wiekenkruis vrij te laten draaien van het wijde onderhuis. Dit onderhuis blijkt al rond 1690 gebouwd te zijn (collectie Vereniging De Hollandsche Molen).

15. De Groene Molen kan na de laatste restauratie zowel op de motor als op windkracht water malen. De hoekstijlen van de molen blijken uit in 1696 gekapte eiken te komen. De huidige molen moet daarom zeker als grondzeiler zijn gebouwd (foto Van Reeuwijk bouwmeester).

14. Fragment van de opmetingskaart uit 1692 van het terrein rond Heremastate te Joure. De onderste molen is aangegeven op de plaats van de huidige Groene Molen.

poldermolen. Op een opmetingstekening van het terrein rond Heremastate uit 1692 zijn al twee gewone spinnekoppen te zien (zie afbeelding 14). Het minuutplan van het kadaster van 1830 geeft nog één molen weer. Jhr. Valerius Lodewijk Vegelin van Claerbergen is dan eigenaar van de molen. Hij is grietman (burgemeester) van Haskerland en bewoner van Heremastate. Deze molen zal veel last hebben gekregen van het park rond Heremastate en zal daarom later zijn verhoogd. Bij de laatste restauratie bleek dat de molen oorspronkelijk een houten onderbouw heeft gehad. De balken daarvan bleken nog gedeeltelijk in het metselwerk te zitten. Uit de molen is een zestal monsters gehaald, waarvan er maar drie gedateerd konden worden. Eén hoekstijl van de toren of het onderhuis bleek uit een in 1697 gekapte boom te komen. De bomen waaruit het onder-tafelement was gezaagd bleken rond 1815 gekapt te zijn. Het tafelement is dus rond dat jaar vernieuwd. Of dit gewoon onderhoud was of dat de molen toen op een onderbouw is gezet, is niet met zekerheid te zeggen. Wel is het aannemelijk dat de huidige molen als grondzeiler is gebouwd.

Molen 't Lam Woudsend

Bij de vorige molens was het een grote verrassing dat de molens een stuk ouder waren dan gedacht, maar het omgekeerde komt ook voor. Van korenmolen 't Lam in Woudsend werd aangenomen dat hij voor 1698 was gebouwd. Wel was bekend dat de molen een standerdmolen als voorganger heeft gehad. Het jaarringenonderzoek bracht evenwel aan het licht dat het grenen achtkant omstreeks 1742 moet zijn gemaakt. De bomen daarvoor zijn afkomstig uit het stroomgebied van de Elbe en zijn in de winter van 1739 op 1740 gekapt. Niettemin is het voor het noorden van het land een oud achtkant, want de huidige achtkante molens daar zijn meestal pas 100 jaar later gebouwd.

Houtzaagmolen De Rat IJlst

Van deze molen was bekend dat hij uit Westzaandam afkomstig was en in 1828 in IJlst werd herbouwd. In het boek "Ontheemde Zaanse Molens" van Arian M.H. Smit valt te lezen dat op 4 juni 1632 aan Claes Cornelisz een windbrief werd afgegeven voor een oliemolen in het Noordeinde van de Molenbuurt. Bij de verkoop van

de molen in 1650 blijkt deze molen De Walrot te heten. Hij werd later ook wel De Rot genoemd. Rond 1666 moet deze oliemolen zijn verbouwd tot houtzaagmolen. Alle reden dus om de molen te IJlst een hoge leeftijd toe te dichten. Het jaarringenonderzoek wees echter uit dat de bomen waaruit het achtkant is gemaakt pas in 1707 werden gekapt. Het hout bleek afkomstig uit de provincie Brandenburg, ten westen van Berlijn. Volgens Ron Couwenhoven is het waarschijnlijk dat de molen in 1711 nieuw is gebouwd te Westzaandam.

Overige objecten

Jaarringenonderzoek kan natuurlijk ook voor andere objecten waardevolle gegevens opleveren. In de Zaanstreek kon van een paar schuren worden aangetoond dat ze nog uit het molentijdperk stamden en veel ouder waren dan gedacht. In Friesland was er vrij recent een particulier initiatief om onderzoek te doen naar boerderijen rond Wommels. Door stichtingsstenen in het woongedeelte leken veel boerderijen niet zo oud, maar het houtskelet van vrij veel boerderijen bleek nog uit de 16^e eeuw te stammen. ◻

16. Het jaarringenonderzoek levert ook geregeld minder oude dateringen op. Bekend was dat houtzaagmolen De Rat te IJlst afkomstig was uit Westzaandam en hij zou daar al voor 1683 zijn gebouwd. Het bouwjaar blijkt echter 1711 te zijn (foto Jan Hofstra).

De molenfoto's van Joop Vendrig

Dick Kenbeek

In januari 2013 overleed op 77-jarige leeftijd molenfotograaf Joop Vendrig. Hij is jarenlang actief geweest als fotograaf van molens en wat daaromheen speelde, onder andere voor Molenwereld. In die hoedanigheid was hij bij vele molenaars, molenmakers en molenliefhebbers bekend, niet in het minst door zijn aangename persoonlijkheid. Na zijn overlijden is zijn collectie in het bezit gekomen van auteur, die de foto's uitgezocht en geordend heeft. Mede gezien het belang van deze collectie is een verantwoording in dit blad wel op zijn plaats.

Joop was geboren en getogen in Oudewater, dat ook de woonplaats van auteur is. Hij volgde een technische opleiding en werd verwarmingsmonteur. Op een zeker moment leerde hij slagersdochter Jopie van Bruggen uit Nijkerk kennen en daaruit volgde in 1967 een huwelijk. Zo werd het Joop en Jopie en uit het huwelijk werden twee dochters geboren. Hij kwam uit een rooms-katholiek gezin, maar voor zijn vrouw ging hij over naar het protestantisme.

Ergens in de jaren zeventig van de vorige eeuw is Joop molens gaan fotograferen op dia's. Hij vond dat zo leuk dat hij daarvan zijn hobby maakte. Hij ging regelmatig op pad, meestal in het gezelschap van zijn vrouw en hond Bobbie.

Rond 2003 is Joop digitaal gaan fotograferen en dat maakte het mogelijk zijn werk te delen met anderen en actief te worden voor diverse molenorganisaties. Behalve Molenwereld werden dat de SIMAV (Stichting tot Instandhouding van Molens in de Alblasserwaard en Vijfheerenlanden) en De Hollandsche Molen. Voor deze laatste organisatie heeft hij veel gebeurtenissen vastgelegd zoals jaarvergaderingen, de activiteiten in het Jaar van de Molens in 2007 en verschillende restauraties en molenopeningen.

Joop Vendrig gefotografeerd bij een van zijn vele fortorapportages.

Hiervoor kreeg hij een bescheiden onkostenvergoeding. Voor de SIMAV heeft hij diverse restauraties in detail vastgelegd.

Kennismaking

Ik was enigszins bekend met de activiteiten van Joop door een tentoonstelling met molenfoto's van hem in de plaatselijke bibliotheek en door zijn foto's in Molenwereld en het blad Molens. Het kwam er echter niet van om contact te zoeken totdat in 2004 door een vervroegde uittreding tijd beschikbaar kwam om de molenhobby weer actief op te pakken.

De eerste ontmoeting met Joop volgde bij het steken van nieuwe roeden in korenmolen De Windhond in Woerden in het najaar van 2004. Daarna zijn we verscheidene keren samen op

pad geweest. Daarbij was Joop een goede introductie bij molenaars en molenmakers.

Eind 2006 onderging het leven van Joop een grote verandering door het overlijden van Jopie na een periode van geestelijke en lichamelijke achteruitgang. Joop moest alleen verder en dat viel hem niet mee. Wel ging zijn oudste dochter, lerares op Sint Maarten, regelmatig met hem op molenpad als ze over was in Nederland, maar Joop zocht meer. Dat deed hij op een moderne manier, via internet. Uiteindelijk vond hij een goede vriendin in Jo uit Venlo. Het betekende wel bijna elk weekend een flinke rit van Oudewater naar Venlo en dat begon hem op den duur zwaar te vallen. Toen hij een appartement in Venlo kon betrekken behoorde dat tot het verleden. Ons contact beperkte zich verder tot het sturen van kerstkaarten.

Eind januari 2013 kwam via Johan Bakker het bericht dat Joop zijn abonnement op Molenwereld had opgezegd en dat riep de nodige vragen op. Contact met zijn vriendin leerde dat Joop ernstig ziek was en het einde nabij. Enkele dagen later was hij al overleden. Ik kon nog een mooie foto van Joop bij de Meerburgermolen opsturen die vergroot en ingelijst een plaats kreeg op zijn kist en bij Jo thuis.

Collectie

Voor mij was het duidelijk dat de molenfoto's van Joop niet verloren mochten gaan. Gelukkig bleek zijn vriendin daar net zo over te denken. Kort na de begrafenis werd ik dan ook vriendelijk in Venlo ontvangen waar ik het nodige in ontvangst mocht nemen: Ruim tachtig Cd's met molenfoto's en een doos met zo'n negenhonderd molendia's. Tijdens mijn bezoek arriveerde ook een brief van de Geschiedkundige Vereniging Oudewater omdat daar bekend was dat Joop ook

Molenthousiast Vendrig was onafscheidelijk van zijn camera. Hij heeft vele molens in Nederland vastgelegd.

veel opnamen van Oudewater had gemaakt. Dat leverde nog eens een doos met zeshonderd dia's op.

Een eerste onderzoek van de Cd's leerde dat de collectie verre van compleet was. Zo waren de opnamen van onze gezamenlijke molentochten er niet op te vinden. Een telefoontje naar Venlo leverde na enig zoeken een externe harde schijf met veel digitaal materiaal op die ik bij een volgend bezoek ook mocht meenemen. De inventarisatie van de collectie Vendrig kon beginnen.

Van te voren stond voor mij vast dat ik de collectie Vendrig niet uitsluitend voor mijzelf zou willen behouden. Naar mijn overtuiging hoorde dit materiaal thuis bij instellingen die dit zorgvuldig konden beheren en desgewenst delen met het molenveld. Ik dacht hierbij aan Stichting Levende Molens in Roosendaal en Stichting Molendocumentatie in Amsterdam die ook de molendocumentatie van

De Hollandsche Molen beheert. Aan beide kanten bleek belangstelling te bestaan en ook Johan Bakker wilde voor Molenwereld graag een kopie hebben. Vervolgens diende het materiaal gesorteerd te worden.

Al gauw liep ik tegen een aantal problemen aan. Joop gebruikte in het begin een systeem om zijn opnamen te benoemen met 'provincie, inventarisatienummer, molennaam, zijn eigen naam en een volgnummer'. Rond 2005 heeft hij dit verlaten en helemaal niets meer benoemd en ook niet ondergebracht onder plaats of molennaam of anderszins. Dat betekende een hoop uitzoeken en thuisbrengen. Nu ben ik al meer dan veertig jaar molensliefhebber en -verzamelaar van afbeeldingen en heb ik alle provinciale molenboeken, ook de recente. Toch zitten er wat betreft herkenning van molens een aantal hiaten in mijn kennis. Zo lijken Alblasserwaardse wipmolens soms sterk op elkaar en dat

geldt in zekere mate ook voor binnenkruiers en bergmolens. Gelukkig kon ik een beroep doen op Willem Roose die vrijwel altijd de mij onbekende molens prompt kon thuisbrengen. In de enkele gevallen dat Willem het ook niet wist, kon ik een beroep doen op andere molensliefhebbers. En al doende leerde ik snel bij.

Een ander probleem was veroorzaakt door een computercrash zonder dat Joop een back-up gemaakt had. Het heeft hem toen veel moeite gekost (een deel van) de bestanden terug te krijgen. De schrik zat er goed in met als resultaat dat Joop te pas en te onpas back-up's maakte op de externe harde schijf die in mijn bezit was, soms wel vier 'lagen' diep. Dat betekende een groot aantal mappen die schijnbaar identiek leken maar het toch niet waren. In de praktijk betekende dit dat alles nagekeken moest worden om nieuwe opnames er uit te vissen. Verder trof ik een groot aantal familieopnamen aan en foto's van Oudewater en naaste omgeving die ook apart gezet en gesorteerd moesten worden om later hun weg naar de geëigende personen te vinden. Een tijdrovend karwei. Bovendien koesterde Joop het adagium 'het zijn maar pixels' en legde zich bij zijn reportages bepaald geen beperkingen op wat betreft het aantal opnames.

De molens zijn uiteindelijk gesorteerd op provincie, plaatsnaam en, bij meerdere molens in een plaats, op molennaam. Bij reportages van omvangrijke restauraties ook nog op datum om het overzichtelijk te houden.

Tijd

Het uitzoeken van zo'n molencollectie is geen activiteit waar je continu mee bezig bent. Zo werkte ik met tussenpozen aan de collectie en was eind voorjaar 2014 het digitale deel gesorteerd. Daarna moesten nog tachtig Cd's doorgewerkt worden, maar dat ging betrekkelijk snel. Als laatste volgde een check op dubbelingen. Na verwijdering hiervan bleef een collectie over van ruim 33.000 opnamen. Ik durf wel te zeggen dat met inbegrip van de duplicaten er haast twee keer zoveel 'onder de muis' zijn doorgedaan. Najaar 2014 zijn kopieën van de collectie op twee USB sticks overgedragen aan Stichting Levende Molens en Stichting Molendocumentatie. Op 14

Joop Vendrig maakte zeer uitgebreide fotoreportages van restauraties, zoals hier een rapportage van molen "Het Haantje" te Weesp.

september 2014 werd ik in Roosendaal ontvangen door John Verpaalen van eerstgenoemde stichting die zich verheugd toonde dat de collectie ook aan Levende Molens werd toevertrouwd. Wellicht zullen te zijner tijd van een aantal opnames prentbriefkaarten te koop aangeboden worden. Op 19 oktober 2014 was Stichting Molendocumentatie aan de beurt, waar Erik Stoop op het kantoor van De Hollandsche Molen de sticks in ontvangst nam. Een selectie van de opnames zal zijn weg wel vinden op de website Allemolens.nl.

Analyse

De computer biedt de mogelijkheid de eigenschappen van mappen te bekijken en dan worden ook het aantal bestanden getoond. Dat maakt het interessant te kijken waar Joop allemaal actief was geweest. Verdeeld over de diverse provincies en de evenementen ziet de collectie molenfoto's er als volgt uit:

Provincie	MB's	%	Files	%
Groningen	1620	2,6	1101	3,3
Friesland	1470	2,4	904	2,7
Drenthe	938	1,5	614	1,8
Gelderland	3420	5,5	1876	5,6
Overijssel	720	1,2	522	1,5
Utrecht	5990	9,7	3113	9,2
Noord-Holland	3530	5,7	2543	7,5
Zuid-Holland	30900	49,9	17469	51,8
Zeeland	2680	4,3	1350	4,0
Noord-Brabant	6630	10,7	2462	7,3
Limburg	1130	1,8	621	1,8
Evenementen	2900	4,7	1153	3,4
Totaal	61928	100	33728	100

Het zal niet verbazen dat, mede gezien Joop zijn activiteiten voor de SIMAV, de provincie Zuid-Holland wat betreft het aantal afbeeldingen er met kop en schouders bovenuit steekt. En in deze provincie staan ook de meeste molens. Provincie Utrecht volgt op afstand en de molens in deze provincie zijn vanuit Oudewater dan ook snel bereikbaar. Bovendien zijn er in de afgelopen jaren veel Utrechtse

molens gerestaureerd. Verder is Joop regelmatig op pad geweest in Noord-Holland, Noord-Brabant en Gelderland en heeft in mindere mate ook de andere provincies bezocht. Een drukbaasje kun je wel zeggen, zeker als men ook in aanmerking neemt het aantal familiefoto's en opnamen van en gebeurtenissen in Oudewater. Die zijn nog eens goed voor 11.800 respectievelijk 4500 foto's.

Waarde

Naar mijn mening ligt de grootste waarde van de collectie Vendrig in de documentaire sfeer waarvoor Joop molenrestauraties en –openingen vastgelegd heeft. Zo zijn er uitgebreide reportages van molenrestauraties in de Alblasserwaard, bijvoorbeeld van de Hoekmolen in Hei- en Boeicop en de Graaflandsche Molen en de Jonge Sophia in Groot Ammers. Dat geldt ook voor molens elders zoals de verplaatsing en opbouw van de voormalige Bosmolen (nu Lagewaardse Molen) in Koudekerk aan den Rijn en de restauraties van Het Haantje in Weesp en de Garstenmolen in Nigtevecht om maar enkele te noemen. Ook hadden de complexen in Kinderdijk en Streefkerk regelmatig zijn aandacht evenals de Kilsdonkse Molen te Beugt.

Wat verder opvalt is dat Joop de nodige aandacht aan het inwendige van molens besteedde, een aspect dat bij menig molenfotograaf vaak onderbelicht blijft. Zo zijn er prachtige opnames van gaande werken, onderdelen van het interieur van korenmolens en de inrichting van de ondertoren van bewoonde wipmolens.

Voor De Hollandsche Molen is Joop onder andere actief geweest rond het Jaar van de Molens in 2007 en zodoende zien we daar Prins Friso voorbij komen in zijn functie als Beschermheer van de Vereniging. En natuurlijk zitten er ook vele prachtige opnamen tussen die op zichzelf al de aandacht verdienen van de molenliefhebber.

Tot slot

Joop Vendrig heeft een groot aantal molens digitaal vastgelegd in een nu nog tamelijk recent verleden waarvan de opnames met het verstrijken van de tijd alleen maar waardevoller zullen worden. Hem is hiervoor veel respect verschuldigd en het is goed dat de collectie zich nu in zijn geheel bij enkele molenorganisaties bevindt die deze kunnen beheren en delen met de molenwereld.

Een punt van zorg betreft nog de circa negenhonderd molendia's van Joop waarvoor nog geen oplossing is gevonden. Deze zijn nog een heel stuk ouder dan het digitale gedeelte en zouden na selecteren, sorteren en

scannen een zeer waardevolle aanvulling op de collectie kunnen vormen. Het is te hopen dat hier op termijn

een oplossing voor komt zodat de collectie Vendrig uiteindelijk compleet bewaard kan worden. ◊

Nogmaals een foto van Joop Vendrig, die de restauratie van molen "Het Haantje" in Weesp zeer nauwkeurig vastlegde.

De molen(s) van Terwolde

Dick Zweers

Op 6 april 1973 werd Terwolde opgeschrikt door een grote brand. De molen van Joop Vorderman aan de Wijkseweg ging toen verloren. Dit herkenningspunt was altijd van verre te zien, beter dan de middeleeuwse dorpskerk die, gelegen op een rivierduin aan een dode IJsselarm, met haar lage toren een bescheiden rol in het dorpsilhouet vervulde. Voor mij persoonlijk, geboren in deze streek en opgegroeid in Terwolde, leidde de brand van 1973 tot een besmetting met het molenvirus. Als jongste lid van de in 1972 opgerichte Oudheidkundige Kring Voorst was dat gevolg ook haast onontkoombaar. Wat verder aan mijn molenleven bijdroeg, dat was dat mijn ouders me altijd hebben gestimuleerd bij mijn interesse in geschiedenis en oude gebouwen. Toen de brand een feit was, bracht mijn collega Jan Abelskamp (we werkten op het Architectenbureau Wijma in Velp (Gld.), gespecialiseerd in de restauratie van monumenten) me in contact met zijn broer Dik. Hij heeft mij als zijn eerste leerling opgeleid tot vrijwillig molenaar. Na mij zouden nog vele anderen onder Dik hun molenaarsdiploma behalen. Dik Abelskamp overleed in 2011.

Na de brand van 1973 was er in Terwolde een molenstichting opgericht, die tot herbouw wilde komen en een ambachtelijk functionerende molen wilde realiseren. Ik maakte ook deel uit van die stichting. Uiteindelijk leidden de activiteiten van de stichting tot succes. Dat is mede te danken geweest aan de onbekrompen raad en steun van Dik Abelskamp. Tussen de eerste stappen en de opening van de herbouwde molen verstreken maar liefst zeventien jaren, die gevuld waren met tegenslagen. Door het aanvaarden van een drukke werkkring in Amsterdam moest ik mij in maart 1985 als actief bestuurslid uit de stichting terugtrekken. Bert van Rijswijk ontfermde zich toen over de voorbereidingen tot herbouw en maakte ook

de tekeningen daarvoor. De herbouwde molen kreeg in 1989 zijn gevlucht nadat eerst nog de as voor een nieuw exemplaar was gewisseld, en werd uiteindelijk in 1990 geopend.

In de geschiedenis van de, zo'n zestig jaar geleden nog, overwegend agrari-

sche Terwoldse gemeenschap was voor de molens een belangrijke rol weggelegd. Mens en dier werden gevoed met graanproducten die nu eenmaal pas na bewerking eetbaar zijn. In onze tijd vervullen veel molens voornamelijk nog een toeristische functie en lijkt de bediening door vrijwilligers

Het steken van een nieuwe roede in een voorganger van de huidige molen op de Wiek (buurtschap De Wijk) in Terwolde in 1948. Het steigertje achterop de kap droeg de installatie waarmee de as werd doorboord (collectie André Nibbelink).

De in 1942 gesloopte molen van Siebelink aan de Molenweg, noordelijk van het dorp. Op deze plaats stond de oudste molen van het dorp, een standerdmolen die in 1537 in de bronnen opduikt. Opname vóór 1940 (collectie Vereniging De Hollandsche Molen).

steeds minder op het zwoegen en ploeteren in die 'goede oude tijd' die nog niet eens zo ver achter ons ligt. De molens konden hun taak volbrengen zolang de eigenaren uit eigen middelen het onderhoud van hun 'werkpaard' bekostigden. Er is sindsdien veel veranderd. Er zijn zelfs molens die deel uitmaken van een pretpark en andere die daar op een wat andere manier enigszins op lijken. Zonder monumentenstatus gaan de meeste molens onherroepelijk verloren. Dat ze vóór alles monument zijn (een herinnering aan het verleden) wordt niet door iedereen even sterk beleefd. Overigens heeft de molen in Terwolde sinds 1973 geen monumentenstatus meer. Het was tot in 2015 wel een echt levende molen.

Omstreeks 1990, bij gelegenheid van de opening van de herbouwde molen in Terwolde, verscheen van de hand van J. H. Hermsen 'Molenhistorie van Terwolde'. Dit op archiefbronnen gebaseerde overzicht van de molen-geschiedenis van de dorpen Terwolde en Nijbroek is een zeer toegankelijk geschreven werk dat primair is bedoeld voor historisch geïnteresseerden uit de omgeving. We nemen de nu geboden gelegenheid te baat om licht te werpen op aspecten die daar niet behandeld werden.

Verder dan destijds gaan we hier in op molinologische en technische aspecten. We geven wat ruimer aandacht aan een viertal (!) pogingen om een

molen van elders te demonteren die in Terwolde zou herrijzen. In deze bijdrage beginnen we met een beschrijving van de molens die achtereenvolgens in Terwolde zelf stonden, en gaan dan over naar de 'kandidaten' die in aanmerking leken te komen om na de brand van 1973 naar Terwolde te worden verplaatst. Zo pogen we enkele wederwaardigheden aan de vergetelheid te onttrekken.

In een vervolgafl levering proberen we te achterhalen wat er bekend is over de constructie en datering van de oude molen die in 1976 op de Deventer Klinkenbelt is gedemonteerd en naar Terwolde werd verplaatst. Nu hypothesen van destijds een ietwat eigen leven zijn gaan leiden, willen we bezien welke feiten er over de bouw-geschiedenis en datering bekend zijn. Op welke ideeën is deze in 1990 tot stand gekomen en in 2015 jammerlijk verbrande 'nieuwe' molen geënt geweest? Op die vragen zullen we een volgende keer nader ingaan.

Om ons huidige verhaal een historisch kader te geven, geven we nu eerst een samenvattend overzicht van de geschiedenis van het dorp Terwolde en vertellen iets over de identiteit van de streek en haar bewoners.

Het dorp, haar bevolking en geschiedenis

De eerste berichten over 'den kerspell van der Wolde' (spelling 1370) dateren uit 1295. In 1995 schreven we erover in een publicatie over 'De

kerk van Terwolde'. De naam van het dorp is ontleend aan de Woudermark (woud; dialectvorm *wold*) die samen met de Bursenermark en de Tuylermark het dorpsgebied heeft gevormd (Vredenberg, z.j.). Vredenberg veronderstelt dat zich hier voor het eerst in de periode 500-750 na Chr. mensen hebben gevestigd. Ongetwijfeld zijn er sinds de verschijning van zijn publicatie nieuwe archeologische gegevens aan het licht gekomen. Het onvoorspelbare gedrag van de onbedijkte IJssel, aldus Vredenberg, maakte vaste bewoning voor de laaggelegen gebieden vrijwel onmogelijk. Hij beschrijft hoe het nabije Wilp (als kerspel; een kerspel of parochie is een zelfstandige kerkelijk-bestuurlijke eenheid) de oudste vermelding kent, zelfs drie jaar eerder dan Deventer, terwijl Vaassen en Voorst volgden, respectievelijk in 765, 891 en 893. Eerst omstreeks 1295 duikt behalve Terwolde ook Twello, de hoofdplaats van de gemeente Voorst, in de geschiedenis op. Dit late ontstaan van nieuwe kerspelen is mogelijk te verklaren uit een sterke toename van de bevolking in dit gebied destijds. Het vermoeden bestaat dat er tussen Twello en Terwolde een moederkerk heeft gestaan waaraan iedere herinnering is uitgewist.

Terwolde maakt tegenwoordig deel uit van de uitgestrekte gemeente Voorst die op de linker IJsseloever tegenover Zutphen en Deventer is gelegen. Op 1 januari 1812 werden

Twello en Wilp als twee zelfstandige gemeenten afgesplitst van Voorst. Op 1 januari 1818 werden de gemeenten Nijbroek, Twello en Wilp opgeheven en bij Voorst gevoegd. De huidige gemeente heeft ruim 24000 inwoners waarvan bijna de helft in Twello is gehuisvest. De historische verwevenheid van de twee dorpen Nijbroek en Terwolde en het grillig verloop van de dorpsgrenzen hebben ertoe geleid dat de vroegere molens veelal gezamenlijk worden beschouwd. Nijbroek, gesticht in 1328 en tot kerspel bevorderd na afscheiding van de parochie Terwolde in 1339, werd omgracht en verkreeg stadsrecht, maar bleef klein.

Opmerkelijk is dat dit gebied in de middeleeuwen viel onder de Proosdij van Sint-Lebunus te Deventer die haar gezag rechtstreeks aan de bisschop van Utrecht ontleende. Bestuurlijk echter was de oostelijke Veluwezoom trouwplichtig aan de Gelderse hertogen. Bisschoppen en hertogen voerden geregeld strijd met elkaar en de bevolking moest lijdelijk toezien hoe deze conflicten over hun hoofden werden uitgevochten. Onder die omstandigheden deed de reformatie hier pas in 1593, laat (en moeizaam), haar intrede. De bewoners van dit deel van de IJsselstreek zijn, voor zover kerkelijk verbonden, overwegend protestant en over het algemeen nogal liberaal in levenshouding. Op de grote IJsselhoeven, die meestal in pacht werden uitgegeven, heerste welvaart. Vruchtbare grond en een goede afzet op de nabije stedelijke markten waren bepalende componenten. Heel anders was de situatie op de kleine boerderijtjes van de zandgronden die meestal boereneigendom waren. Een opmerkelijk verschil in mentaliteit tussen klei en zand is in deze streken nog altijd waarneembaar. We noteren nog de opmerkelijke afwezigheid van adellijke huizen en geestelijke instellingen sinds mensenheugenis. Die zijn of waren bij verschillende dorpen in de omgeving wel aanwezig.

Een echte kern had Terwolde tot in de 20^e eeuw niet. Die is veel later rondom de dorpskerk ontstaan. Daar stonden in 1830 slechts een schooltje, een pastorie, twee grote boerderijen waarvan de kleinste tevens herberg was, en nog twee gebouwtjes, mogelijk woningen. De bevolking woonde verspreid in een omvangrijk buitengebied. Daar stonden ook de molens. De bevolkings-

groei bleef beperkt en is de laatste decennia maar mondjesmaat toegenomen. Inmiddels is ook de agrarische sector in omvang sterk verkleind. De vrij hechte dorpsgemeenschap bewaarde in zekere zin haar eigen identiteit. Vrijwel iedereen meende na 1973 dat ook de molen weer overeind moest worden geholpen, maar dat was eenvoudiger gezegd dan gedaan. De naam van dokter H.R. van der Molen dient hier met ere te worden genoemd. Op 27 juli 2001 overleed Hendrik Roelof van der Molen (geboren in Groningen op 13 februari 1907), die wereldfaam verwierf met zijn flebologiekliniek in Terwolde. Dankzij zijn onvermoeibare ijver en doorzettingsvermogen is de nieuwe molen er toch gekomen. Maar zoals we weten was het op 31 augustus 2015 weer raak: de bliksem sloeg in en de molen ging opnieuw verloren. Het is goed dat Van der Molen deze brand niet meer heeft meegemaakt. De verbrande en gelukkig goed verzekerde molen is door hernieuwde daadkracht nu al weer herbouwd. In december 2017 was daarmee ook het dorps-silhouet weer compleet. Of de hoop dat dit weer een levende molen wordt realistisch is, moet nog blijken.

Hendrik Roelof van der Molen verwierf tot over onze grenzen roem doordat zijn in 1934 gestichte huisartsenpraktijk uitgroeide tot een flebologische polikliniek. Zonder zijn onvermoeibare inzet om een molen te bouwen die gezonde producten kon leveren, was de brand van 1973 het definitieve einde van de Terwoldse molengeschiedenis geweest (collectie Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde, 2001, 1817-8)

Geschiedenis van de Terwoldse molens

Op de geschiedenis van de molens in Terwolde en Nijbroek is Hermsen uitgebreid ingegaan. We volstaan hier met een samenvatting. De eerste vermelding van een molen is uit 1537 en heeft betrekking op een standplaats ten noorden van het dorp. Daar stond een bovenkruier uit 1876 die in 1942 verdween. Een voorganger verbrandde in 1876 door blikseminslag. Dat was zeker een standerdmolen, die op een hoogte in het landschap stond. De nieuwe molen werd een houten bovenkruier die op dezelfde belt werd gebouwd en van een lage stelling was voorzien. Opmerkelijk genoeg werd deze als *stenen wintkooornmolen* aangeduid (Hermsen, p. 23). Kennelijk werden destijds standerdmolens als houten molen aangeduid. De bouw van een stenen voet was in die tijd iets nieuws en zo werd dan de hele molen als stenen molen beschouwd. Wanneer we bedenken dat de molen van Veesen, een achtkante stellingmolen uit 1825, vanaf de grond van hout is, is dat ook weer niet zo heel verwonderlijk. De molen van Wijhe (1703) daarentegen heeft een (lage) stenen voet.

De oudste vermelding in Terwolde is weliswaar 1537, maar omdat de Nijbroekse molen misschien al in 1328 bestond, is het denkbaar dat het oudere Terwolde toen ook een molen had. Voorst had al in 1296 een windkorenmolen en die van Wilp en Duistervoorde worden in 1360 en 1456 voor het eerst vermeld (Hermsen, p. 9). Details omtrent een molen die in 1537 bestond kennen we niet. Wel weten we dat in de Tachtigjarige Oorlog het dorp ontvolkt raakte. Plunderingen en brandschattingen bezochten Terwolde vele malen. In 1510 werd zelfs een groot deel van de omgeving in de as gelegd.

De Nijbroekse molen op De Geere bestond dus mogelijk al in 1328. Als opvolger van een standerdmolen verrees hier op onbekende datum een zwaargebouwde achtkante grondzeiler die in 1960 verdween. Na 1850, toen inmiddels de molendwang geschiedenis was en een nieuwe gemeentewet nieuwe vestigingen faciliteerde, kwamen er op de buurtschap De Wijk en op de halverwege Apeldoorn gelegen (Terwoldse) buurtschap De Vecht, nieuwe particuliere molens in bedrijf.

Op de Vecht bouwde men een acht-kante stellingmolen. De molen, later van de familie Koekkoek, is na oorlogsschade onttakeld en in 2016 is het restant (sinds lang slechts een stenen onderbouw) gesloopt.

In 2017 verrees uiteindelijk de vierde molen op rij *op de Wiek* (buurtschap De Wijk). Van de drie voorgangers verbrandden er twee door blikseminslag; een lot dat, zoals boven vermeld, in 1876 ook al de molen aan de noordkant had getroffen. In de nabijheid van grote rivieren kunnen donderbuien zeer heftig zijn omdat ze het water niet oversteken. Hangt er een bui aan de overkant dan is er weinig gevaar. Aan 'onze kant' kan het er ongenadig toegaan.

De generatie van mijn grootouders sprak steeds over "de mölle van Dieperink". Die familie was van 1859 tot 1948 eigenaar. Latere generaties spraken van "de mölle van Vorderman" (1948-1973). Het geven van namen aan molens kwam in het oosten van ons land eerst lang na de Tweede Wereldoorlog in gebruik en lang niet overal (de naam De Ooievaar droeg deze molen pas sinds een restauratie in 1967). Toen de eerste molen ter plaatse in 1895 verbrandde, was Alexander Gradus Dieperink eigenaar. Hij had de molen in 1859 verworven. Met zijn zoon Bernardus staat hij op de oudste molenfoto die van Terwolde bekend is. De molen waar het om ging verrees in 1854 als grondzeiler. In dat jaar verwierf Abraham Ledeboer uit Brummen een stukje grond dat werd afgesplitst van het naastgelegen erve Peppelenkamp, een pachtboerderijtje. Destijds en nog tot na 1970, woonde hier de familie De Weerd. In 1854 verleende de Minister van Financiën aan Ledeboer vergunning om *eenen windkorenmolen* te stichten. Ledeboer wenste een koren- en pelmolen te bouwen maar moest een keuze maken. Van deze molen is een sterk bijgetekende foto voorhanden (collectie Vorderman). In hoeverre deze afbeelding betrouwbaar is weten we niet. Ernaast stond het nog bestaande maalderijgebouwtje 'de stoom' waarin met motorkracht werd gemalen. Het is aannemelijk, maar niet geheel zeker, dat de stoommaalderij al in 1895 bestond. Hoewel het een grondzeiler was reikte het gevluht niet tot het maaiveld. An-

De in 1854 gebouwde grondzeiler op de Wiek, verbrand in 1895. Op de voorgrond Bernardus Dieperink (1864-1916) en zijn vader Alexander die de molen in 1859 van Abraham Ledeboer had gekocht. Alexander was afkomstig uit Vragender, waar ook de molenaarsfamilie Gunnewick thuis is (collectie Vorderman, Terwolde).

De mölle van Dieperink in volle actie met een verdekerde buitenroe. Foto van W. Voerman, abusievelijk gedateerd in 1972. In 1948 werden Ten-Havekleppen aangebracht. Deze foto dateert waarschijnlijk van kort na de Tweede Wereldoorlog. Opvallend is de diepe zeeg die kennelijk ook in combinatie met verdekking voorkwam (collectie Vereniging De Hollandsche Molen).

ders dan in de database verdwenen molens beschreven staat, had deze molen een stenen of een ommuurde voet. Uit overlevering vertelde ons Joop Vorderman dat de platte wagen die op de foto zichtbaar is, werd gebruikt voor het op- en afzeilen van de molen. Misschien was die molen uit allerlei tweedehands materiaal samengesteld.

Door blikseminslag ging deze grondzeiler in 1895 dus verloren. Onze oude buurman, Jan Mulder (aannemer-metselaar), vertelde me destijds hoe hij zich als achtjarige die brand herinnerde. Zijn oom Hermannus Mulder metselde de onderbouw van de molen die in 1973 verloren ging. Wellicht is de fundering van de in 1895 verbrande molen gebruikt voor de bouw van een nieuwe. Dat zou de opvallend slanke gestalte van de nieuwe molen kunnen verklaren. Deze molen is gebouwd door de firma F. ten Zijthoff & Zoon, die zich in 1878 aan de Deventer Haven vestigde. Later ging deze firma over tot het bouwen van maalderij-installaties onder de naam Ten Zijthoff-Bloemendal en nog later gingen beide compagnons uit elkaar waarna ze ieder hun firma onder eigen naam hebben voortgezet. Toen de molen in Terwolde in 1973 was verbrand hebben we deze firma's benaderd met de vraag of er zich in hun archief nog gegevens of tekeningen bevonden. Men deed ons mee dat de bouwtekeningen en archivalia kort tevoren waren vernietigd. Ook de molen in Putten (1899), sterk afwijkend van die in Terwolde, bouwden zij.

Streekeigen kenmerken

Het leeuwendeel van de molens in de IJsselstreek heeft of had een lange spruit als middelbalk. Zo ook Terwolde. Een ander gedeeld kenmerk is aanwezigheid van een stenen onderchtkant of voet van twee etages, waarvan de bovenste als maalzolder dient. De steenzolder ligt op stellinghoogte, op welk niveau zich ook het tafelmant bevindt. Het grenen achtkant had twee bintlagen. Vanaf de stelling is het grenenhouten achtkant ommetseld in halfsteens werk, terwijl bij vele andere molens in de regio deze afdichting in potdekselwerk is uitgevoerd. Ook details van de stelling zijn voor de streek kenmerkend: hoekliggers worden gesteund door hoekschoren

De mölle op de Wiek vanaf de staartzijde gezien. Omdat het gevlucht naar het noordoosten is gekeerd en de deuren open staan, was de molen toen zeker nog op windkracht in bedrijf. Deze foto dateert waarschijnlijk van kort vóór 1948 (collectie De Kramer, Vereniging De Hollandsche Molen).

en daar tussenin heeft elk veld vier liggers die door een buitensluiting worden gedragen. De delen daarvan zijn door middel van een ijzeren staaf-anker langs de buitenkant met elkaar verbonden. Tussen de hoekschoren heeft ieder veld twee tussenschoren. Schoren en liggers zijn 24 en 40 in getal. Al evenmin zeldzaam is hier de toepassing van stalen liggers onder de maalzolder. Deze uitvoering zal bij de wat oudere molens (nog) niet voorkomen. De liggers zijn gepositioneerd in het verlengde van de inrijdeuren, die aan de zuidkant waren gesitueerd. Een houten balklaag in dwarsrichting steunt op deze liggers. De tweede geheel houten balklaag lag op stellinghoogte. Een tweede *uitrijpoort*

lag in het noordoostelijke veld. In het oostelijke gevelveld op het niveau van de maalzolder bevond zich een deur met eronder, als ik me goed herinner, een glijgoot. De as was van het fabriekaat Prins van Oranje en moet in 1896 zijn gegoten. Het nummer van deze in 1973 gesneuvelde as was 1465. In de onvolprezen assendatabase is zodanig veel informatie te vinden dat aan het jaar van gieten niet hoeft te worden getwijfeld. Door deduceren en combineren mogen we vaststellen dat het bouwjaar en het gieten van de as overeenkomen. Het zou dan wel heel toevallig zijn als deze as uit een andere molen afkomstig is geweest. Ook zullen er waarschijnlijk al bij de bouw ijzeren roeden zijn gestoken. Gege-

Actiefoto genomen in 1948 tijdens het vervangen van de binnenroe die meteen Ten-Havekleppen kreeg. Ten Have combineerde zijn remkleppen in het begin wel met een verdekking op de andere roe (al dan niet al aanwezig), zoals bij De Bataaf in Winterswijk, in Oudorp, Terwolde en in Warnsveld ook. Een diepe hekstand op de roe die dan verdekkerd is, levert trekkracht die de beperkte breedte van de kleppen compenseert (collectie André Nibbelink).

vens op AlleMolens beperken zich tot de vermelding van ijzeren roeden op De Vecht. Op alle oude foto's zijn de roeden bij Dieperink zodanig recht dat het onwaarschijnlijk is dat ze van hout waren. Het waren zeker geen borstroeden. Voor dat verschijnsel moeten we verder terug in de tijd. Uit informatie bij Hermsen en uit plaatselijke overlevering blijkt dat de familie Dieperink niet onbemiddeld was. Dat kan het verschil verklaren met de twee jaar later gebouwde molen in Twello (Duistervoorde), die pas in 1938 een tweedehands ijzeren as kreeg. Verschil in welstand verklaart ook het aanbrengen van Ten-Havekleppen in Terwolde (in 1948), terwijl Duistervoorde bij dezelfde molenmaker slechts stroomlijnneuzen bestelde. De stroomlijnneuzen van Ten Have waren veel spitsner dan die van Van Bussel, die zich in de wind beter gedragen. Neusremkleppen kwamen

hier overigens toen nog zelden voor. De vlucht was 23,50 m (Gelders Molenboek, 1969). Toen de laatste Dieperink eigenaar was, was Gerrit Pellenberg de mulder. Gerrit Pellenberg heb ik wel eens bezocht. Hij had een grote foto van *zijn* molen aan de schoorsteenmantel hangen en bezat een indrukwekkend album met foto's en knipsels over molens. Gerrit Dieperink verkocht in 1948 zijn molenbedrijf aan de toen 40-jarige Jo Vorderman die vijf jaar later ook de goederen van hem kocht. Gerrit Dieperink stond bekend als een groot liefhebber van levende molens. Dat uitte zich ook in zijn bereidheid om Jo Vorderman te stimuleren de molen veel te gebruiken. In 1948 betaalde hij een nieuwe roede (de oude was slecht) die van Ten-Havekleppen werd voorzien. In 1955 werd een hamermolen in gebruik genomen. Zoon Joop Vorderman werd in 1971 eigenaar († ok-

tober 2015). In dat zelfde jaar werd de molen rijksmonument. Een grondige restauratie vond plaats in 1967. De verdekking maakte daarbij plaats voor fokken. In 1973 kwam dan de fatale brand. De vermeende oorzaak was kortsluiting.

De kandidaatmolens voor de wederopbouw na de brand van 1973

De eerste: Stormink in Twello

Al kort na de brand bezochten we bij de firma Lekkerkerker hun molen aan de Oude Rijksstraatweg in Twello. Deze stond daar bekend als de molen van Stormink. Op deze plaats werd in 1840 een beltmolen gebouwd met een zwaar eikenhouten achtkant. In 1903 was de familie Stormink eigenaar. Ze bouwden in 1903 het nog bestaande molenaarshuis (Oude Rijksstraatweg 35) en de molen kreeg toen een hoge gemetselde onderbouw. Deze molen stond in 1973 op de nominatie te worden afgebroken omdat hij voor uitbreiding van een bedrijf in de weg stond. We vullen de door de database Verdwenen Molens geboden informatie aan. De daar vermelde naam De Goede Hoop is plaatselijk onbekend. Hoewel Ten Bruggencate twee nummercodes hanteert, kunnen we ons moeilijk voorstellen dat er van twee molens sprake is geweest en dat er in 1903 een nieuw achtkant is gebouwd. Het in 1975 gesloopte achtkant maakte immers een vrij oude indruk en was ook heel solide. Theoretisch is het nog denkbaar dat er in 1903 een gebruikt achtkant is verworven maar waar is dan het oude achtkant uit 1840 gebleven? Het oude achtkant moet in 1903 zijn gerezen. Het gevlucht van 20 meter kreeg op enig moment zelfzwiching op beide roeden, mogelijk ook al in 1903. Dit gevlucht werd verwijderd in 1927 of wat eerder. Dat dit achtkant niet naar Terwolde kon worden verplaatst was voor onze werkgroep/stichting een teleurstelling. Het was een stevig geheel dat in oktober 1975 naar beneden werd getakeld en tot brandhout werd gezaagd. Dat was niet om financiële redenen zoals onze bron vermeldt, maar omdat de provinciale molenambtenaar het idee van overplaatsing resoluut van tafel veegde. Er is nog een opmetingstekening die indertijd is gemaakt om er silo's in te kunnen bouwen.

◀ De mōlle van Stormink in Twello. Vóór het verwijderen van het gevluht in 1926 waren beide roeden voorzien van zelfzwichting. Achter aan de kap is het bedieningsmechanisme van de kleppen nog aanwezig (collectie Vereniging De Hollandsche Molen).

De tweede: Großheide (Ostfriesland)

Onze voorzitter werd gewaar dat molenmaker Medendorp (Zuidlaren) de hand had weten te leggen op de molen in Großheide (Landkreis Aurich), eigenaar Fleßner. Deze molen had een stevig grenenhouten achtkant en was inwendig compleet en in goede staat. Dit alles was voor demontage beschikbaar en werd onze stichting aangeboden. Medendorp was bereid het achtkant met kap en inventaris naar Terwolde over te brengen. Toen in Terwolde in 1975 een vergadering werd belegd om knopen te kunnen doorhakken, kwam de molenmaker niet opdagen. Naar later bleek heeft hij de gaande werken in 1976 in Dalen (De Bente) opgeleverd en het achtkant in 1981 in Arnemuiden heropgebouwd.

Deze molen was net als die in Terwolde in 1896 gebouwd en het achtkant zou precies op de toen nog bestaande onderbouw hebben gepast. Kleeberg vermeldt op deze locatie een omstreeks 1880 gebouwde grondzeiler die in 1896 in opdracht van Andreas Fleßner werd vervangen door de laatst bekende stellingmolen. Het is eventueel denkbaar dat deze grondzeiler is gerezen en op een nieuwe onderbouw werd geplaatst. Op de enige foto die we kennen is een lange spruit te zien, maar inmiddels had deze molen een windroos voor zelfkruiging. Het gevluht was in betere dagen voorzien van zelfzwichting. Was deze verplaatsing doorgegaan, dan zouden zelfzwichting en zelfkruiging in Terwolde zijn gehandhaafd, zoals in 1977 in Nijeveen gebeurde.

In Großheide bleef de stenen onderbouw staan en waren er in 1989 nog plannen voor completering. Inmiddels is daar alles gesloopt. Tegenwoordig is het perceel bezit van Jens Fleßner Landhandel-Müllerei.

De gaande werken werden zoals boven vermeld in De Bente (bouwjaar 1814) geplaatst. Deze molen heeft

◀ Mühle Fleßner, Großheide. Foto door W. O. Bakker, 1963 (collectie Vereniging De Hollandsche Molen).

een vrij lichtgebouwd eiken achtkant (mededeling Frans Rutten). In Dallen waren de oorspronkelijke gaande werken nog in 1969 aanwezig. De maatvoering van de gaande werken uit Großheide paste echter niet goed, zodat er in 1976 heel wat gehakt en gezaagd moest worden om het gewenste resultaat te bereiken. Uiteindelijk werd het bijbehorende grenen achtkant pas in 1979-'80 in Großheide gedemonteerd en in het jaar daarop in Arnemuiden voltooid. Bij die gelegenheid werd ook het *Ostfriesische* achtkant uitwendig rigoureus gewijzigd om de uiterlijke vorm zo goed mogelijk te laten lijken op die van de in 1977 verbrande molen. Was de overplaatsing naar Terwolde doorgegaan, dan was daar een solide achtkant verzezen met een compleet binnenwerk en een windroos.

De derde: Marienhaf

Kleeberg (p. 355) meldt dat hier in 1744 een olie- en pelmolen van het type standermolen stond. In 1745 wordt bericht dat er uitsluitend toestemming wordt gegeven voor het verwerken van *Graupen* (gepelde gerstkorrels) en *Grütze* (grutten). Er bestaat nog een afbeelding van deze molen. Voorts werd ook in 1975 nog beweerd dat deze molen uit *Holland* afkomstig zou zijn. Wat preciezer is: https://de.wikipedia.org/wiki/Liste_der_Windmühlen_in_Ostfriesland. Daar wordt beschreven hoe deze molen in 1776 als opvolger van de standermolen is gebouwd en dat de gemetselde voet in 1821 met één etage is verhoogd. De verhoging van 1821 diende om een pelwerk in te kunnen bouwen. Het grenen achtkant was in 1976 niet in al te perfecte staat. Het

heeft drie bintlagen en binnen hing nog een sfeer van vervlogen tijden. Maalderij- en pellerij-installaties waren compleet en er waren interessante werktuigen uit de twintigste eeuw aanwezig. Een fraai voorbeeld van historische gelaagdheid waar de geschiedenis van het malen en pellen was af te lezen. Deze molen was laatstelijk voorzien van zelfzwiching, maar het gevlucht was in 1961 al verwijderd. De vlucht was 22 meter. Molenmaker Dunning vergezelde ons en hem was gevraagd offerte uit te brengen voor het verplaatsen van het achtkant met kap en inventaris naar Terwolde. De familie Friesenborg was sinds 1897 eigenaar en bood haar molen te koop aan voor Terwolde, in 1975 of 1976, toen we hen bezochten.

In Ostfriesland werd men echter steeds kritischer op *das Mühlensterben* en kwam de overheid tot het kloekke besluit om deze molen met onmiddellijke ingang tot beschermd monument te verklaren. Er ging een brief uit naar de familie Friesenborg en de stichting in Terwolde. Na dit besluit werd de molen verkocht aan de gebroeders Scheweling, die tussen 1974 en 1983 voor restauratie zorgden. Er kwam een opvallend grote nieuwe kap tot stand en een nieuw gevlucht zonder wiekverbetering. Dit gevlucht is inmiddels gestreken.

De vierde: Deventer

In 1976 vond de aankoop plaats van de molen van Kreeftenberg in Deventer. Deze was in 1926 van zijn gevlucht beroofd en miste ook de gaande werken. We werden in de gelegenheid gesteld om deze molen volledig op te meten en werden daarbij gastvrij ontvangen door de familie Kreeftenberg. De demontage vond plaats na voorbereiding en onder begeleiding van de aannemer A. J. Bessels te Wilp, die dit werk als vrijwilliger op zich had genomen. Eenmaal in Terwolde opgeslagen moest er nog veel worden overwonnen. Een eerste beoogde locatie dicht bij de verbrande molen bleek niet haalbaar en toen naast de vroegere molen een plaats werd gevonden, bleken niet alle onderdelen nog bruikbaar. Deze tegevaller had een planwijziging tot gevolg, zodat er uiteindelijk een stenen onderbouw is gerealiseerd (die

Mühle Friesenborg, Marienhaf. Op de ver naar achteren uitgebouwde kap was een windroos geplaatst waarvan op de foto nog sporen te zien zijn. Ook nu is er een windroos. Opname uit 1961 door G. Ottevanger (collectie Vereniging De Hollandsche Molen).

de molen in Deventer niet had). De eerste spade werd in 1985 door dokter Van der Molen gestoken.

In 1981 raakte de Witte Molen in Nijmegen in brand en de as, die nadien werd verwijderd, werd voor Terwolde aangekocht en daar gestoken. Behalve kritische opmerkingen die werden gemaakt over bepaalde onderdelen van de onderbouw, kon ook dit besluit niet de goedkeuring van de Gelderse Molencommissie wegdragen. Een as met brandschade leverde onverantwoorde risico's op, aldus de bevoegden. De as werd weer gestreken en draait nu in Duitsland zeer frequent. Terwolde kreeg een nieuwe as en de stichting moest daarvan zelf de kosten dragen, al werd in 1988 voor het eerst een subsidie verleend. De voltooiing en inbedrijfname van de derde molen op deze plaats in Terwolde vonden plaats in 1990. Nie-

Het steken van een nieuwe roede in de molen op de Wiek in 1948 (collectie André Nibbelink).

mand wist toen dat er nog een vierde zou volgen.

Bronnen:

- AlleMolens (<https://www.allemolens.nl/>)
- *Gelders Molenboek* (1968); samengesteld in opdracht van het provinciaal bestuur van Gelderland. Eerste editie. De Walburg Pers.
- Hermesen J. H. (z.j., omstreeks 1990). *Molenhistorie van Terwolde*.
- Kleeberg, W. (1979). *Niedersächsische Mühlengeschichte*. Verbeterde herdruk (oorspronkelijke uitgave uit 1964).
- Vredenberg J. (z.j., omstreeks 1967). *Geschiedenis van Terwolde Nijbroek*.

Over de auteur:

Dick Zweers werd geboren in 1949. Hij is senior-bouwhistoricus en restauratiebouwkundige/specialist inzake onder meer ruraal erfgoed, molens, kerken, kerkinventarissen en orgels. ◻

C O L U M N

Het Moderne Molenleven

Authenticiteit

Tijdens mijn zeer lange afwezigheid als columnist in dit blad vielen mij de volgende zaken op. In 2007 gooit Jos Bazelmans een flinke knuppel in het hoenderhok met zijn essay "Moeten molens altijd malen?", in 2011 komt de RCE met het rapport 'Een toekomst voor molens' en de laatste jaren is er bij De Hollandsche molen veel aandacht voor de her- of nevenbestemmingen van molens, hetgeen in 2015 resulteerde in het rapport 'Molentoeekomst'. De eerstgenoemde publicaties hebben een eerder filosofisch karakter (pleidooi voor het behoud van meer (bouw)historie van molens), de laatstgenoemde heeft voornamelijk een financiële component (subsidies worden minder, dus molens zullen zichzelf wat meer moeten kunnen bedruipen). Beide visies lijken moeilijk te verenigen, maar is dat ook zo?

Een paar jaar geleden gaf ik een rondleiding aan een groep Amerikaanse toeristen in een molen waarvan de begane grond is ingericht als winkel met meelproducten, maar ook met toeristische – laat ik het beestje maar bij de naam noemen – prullaria. "This is not a windmill, this is a giftshop!", tetterde één van de toeristen bij binnenkomst. Toegegeven, het was iemand uit de categorie "vervelende oom die altijd het hardst moet lachen om zijn eigen grappen op verjaardagsfeestjes", maar toch... als zelfs een Amerikaanse toerist zich al enigszins ergert aan een winkeltje (naar mijn smaak best netjes en zeker niet kitscherig ingericht), wat zouden 'gewone Nederlandse bezoekers' er dan wel niet van denken?...

Sinds circa anderhalf jaar is er een schitterende facebookpagina genaamd Molenruïnes /molenrestanten: een soort mo-

linologische variant op het populaire "urban exploring", vol molens die zeker niet kunnen malen. Vele honderden foto's tonen molens in alle staten van ontbinding waarbij de rode draad wellicht het best getypeerd kan worden als 'zo zien molens er uit als de laatste molenaar (of anderszins beheerder) de deur achter zich dicht trekt en er vervolgens *helemaal niets* gebeurt'. Wat opvalt is dat de content voor meer dan 95% bestaat uit foto's van buitenlandse molens, voornamelijk in Duitsland en Denemarken. Ik geloof dat de jonge molenliefhebbers achter deze pagina geenszins de doelstelling hebben om alle Nederlandse molens maar 'lekker te laten vervallen' – in tegendeel – maar ze leggen wel de vinger op een zere plek: attenderen op een schoonheid die wij in Nederland óf maar zo snel als mogelijk hebben 'herbestemd' óf maar zo snel mogelijk hebben afgebroken.

De link tussen beide bovenstaande voorbeelden? Zowel de Amerikaanse toerist als de breed georiënteerde jonge Nederlandse molenliefhebber is op zoek naar een vorm van *authenticiteit*. Bazelmans en alle andere medewerkers van de RCE beleven ongetwijfeld heimelijke genoegens bij het kijken naar de foto's op genoemde facebookpagina. Het voorbeeld van de Amerikaanse toerist laat zien dat er grenzen zijn aan her- en nevenbestemmingen.

Dus: na de winkelmolen, de trouwmolen, de B&B-molen en de museummolen, graag weer wat meer aandacht voor de échte molen. Even pas op de plaats met wéér een vitrinekast, wéér een spotlight, wéér een infopaneel enz. We worden er allemaal beter van. Succes met uw nieuwe inzicht!

WvdL

De Goede Hoop gerestaureerd

Jesse in 't Veld

Het korenmolentje van Mijnsheerenland is na een uitgebreide restauratie weer helemaal draaivaardig. Na meer dan vijftien jaar stilstand draaien er weer wieden langs de oever van de Binnenmaas. In dit artikel een uiteenzetting over het leven en de restauratie van deze bijzondere korenmolen.

De Goede Hoop

Het dorp Mijnsheerenland, gelegen op het Zuid-Hollandse eiland Hoeksche Waard, is in het trotse bezit van twee molens: De Oostmolen en De Goede Hoop. Na de Oostmolen is nu ook De Goede Hoop weer volledig in orde. Bijna volledig weliswaar, want maalvaardig is de molen nog niet. De Goede Hoop kent een rijke historie en is ook bouwtechnisch een vrij bijzondere korenmolen. Om een redelijk compleet beeld van de molen te krijgen, duiken we eerst even diep in de geschiedenis.

Historie

Mijnsheerenland is een van de twee dorpen, samen met het zuidelijker gelegen Strijen, die de eerste windkorenmolens van het eiland hadden. Al in 1455 wordt er melding gemaakt van een standerdmolen op de Blaakse-dijk. De Blaaksedijk was op dat mo-

In "De Molenaar" van 30 juni 1926 vraagt molenmaker Dirkse om een tweedehands gangwerk. Omdat de maatvoering overeen komt en de datum slechts twee jaar verschilt, is het waarschijnlijk dat deze advertentie bij het gaande werk van De Goede Hoop hoort.

ment nog een zeedijk van de polder Moerkerken, die het dorp behoedde tegen het water uit de Oude Maas. Deze 'Blaexe Wintcorenmolen' zorgde samen met de naastgelegen rosmolen voor de meelvoorziening van de dorpen Mijnsheerenland, Heineoord, Maasdam, Puttershoek en Sint-Anthoniepolder. Deze dwangmolen werd in 1612 voor sloop verkocht aan een koper uit Dordrecht, die de molen binnen een jaar en zes weken af moest breken. Pas in 1649 kreeg Mijnsheerenland weer een nieuwe korenmolen, ditmaal gesitueerd aan de oever van de Binnenmaas, dichtbij de kern van het dorp. Tussen 1612 en 1649 lieten de inwoners van het dorp hun granen waarschijnlijk malen op de toen vrij nieuwe wipkorenmolen van Westmaas, die slechts korte tijd heeft bestaan.

In 1649 kreeg Teunis Simonsz. Slooter van de plaatselijke Heerlijkheid ver-

Foto vanaf de Binnenmaas met biotoop. Ten noorden van de molen is de omgeving sterk bebouwd en bebost. Deze richting vraagt in de toekomst nog de nodige aandacht (foto Jesse in 't Veld, 2016).

Het nieuwe gevluicht, voorzien van de oude kleuren. De maatvoering van de borden komt nog uit de jaren '50. De hekkens zijn breed, maar de zeeg is vrij vlak. Het zal dan ook een vlugge molen zijn geweest (foto Jesse in 't Veld, 5 april 2018).

De Potroeden zijn door Vaags uit Aalten volledig gerestaureerd. Het waren op dat moment de oudste roeden die tot dan toe in de werkplaats hadden gelegen (foto Gert Groenenboom).

Close-up van de in de tekst aangehaalde ijzeren zeilarmen. Een unicum in de streek en wellicht daarbuiten (foto Jesse in 't Veld, 5 april 2018).

gunning tot het stichten van de Mijsheerenlandse wipkorenmolen. Voor honderd jaar werd de molen bemalen door verschillende molenaars, waaronder de familie Slooter, Jan Willems van Dalen, Aart Paling, Arij Dam en Gerrit Jans van Stralen. Naast de geldende molendwang moest er, o.a. in 1710, 17 gulden windgeld worden betaald. Hoewel enkele dorpen na 1612 hun eigen korenmolens hadden gekregen, bleef de Sint-Anthoniepolder aangewezen op de Mijsheerenlandse korenmolen. De verbinding tussen de molen en dit buurtschap vond dan ook hoofdzakelijk plaats via het water, waarvoor er bij de molen een haventje was gegraven. Pas vele eeuwen later, in 1822, kreeg deze polder een eigen korenmolen, "De Hoop", tegenwoordig gelegen in Maasdam.

Een nieuwe 'steene' molen

Na amper honderd jaar werd de wipkorenmolen rond 1749 in opdracht van toenmalig molenaar Gijsbert Batenburg vervangen door een nieuwe stenen grondzeiler. Een bijzondere, want vanwege zijn ranke verschijning zou je hem niet zo snel zo oud schatten. De meeste molens uit die tijd zijn vaak wat 'voller' en minder getailleerd. Voor de bouw van de nieuwe molen werd er gebruik gemaakt van de nog goede onderdelen van de voorganger. Zo werd o.a. het spoorwiel opnieuw gebruikt en kregen enkele balken een nieuwe functie als zolderbinten. Waarschijnlijk werd de molen tijdens de bouw uitgerust met twee koppel stenen. Een bijzonderheid aan de molen is het kammenluiwerk dat in de kammen van het spoorwiel loopt i.p.v. een apart luiwiel op de spil. Vanwege de hoge plaats van het spoorwiel, tegen de kapzolder, was er ook geen andere plaats voor het luiwerk beschikbaar. Vanwege deze aparte indeling zijn de staakijzers dan

ook bijzonder lang en is de koningspil bijzonder kort.

Kort na de bouw van de molen vroeg Batenburg samen met de korenmolenaars van Puttershoek, Goidschalchoord en 's-Gravendeel aan de Staten van Holland en West-Friesland toestemming voor het verhogen van het maalloon. De Staten vroegen vervolgens aan het bestuur van Mijsheerenland om hun mening en advies. Het bestuur kon zich niet verenigen met de aanvraag, want "Om de geaffecteerde bekrompentheid van des molenaars bestaan te remarqueeren, dat het voorwendsel van de moolen voor de suppliant en zijn familie geen bestaan zoude hebben, alleszints is geaffecteerd, dat Gijsbert Batenburg, in den Jaare 1730, het Koornmolentie van Mijsheeren-

land van Moerkerken, mitsgaders huijs, schuure en erff heeft gekogt, voor de somma van f 1332,- welk molentie niet alleen Mijsheerenland van Moerkerken, maar ook een gedeelte van de Westmaas, Heijnevoort en Sint Antonij polder (alzo daer geen molens zijn) bemaalt. Vervolgens 't gemelde huijs van tijd tot tijd considerabel verbeetert en gemelioreert heeft, gelijk nog in den voorleeden Jaaren, in plaats van een hout wipmolentie, een nieuwe steene moolen heeft gestigt, daer en boven, seedert den Jaaren 1730, een zwaar huijshouden met kinderen grootgemaakt hebbende, present nog nege kinderen in het leeven, en wij kunnen niet lalaaten, op dit sujet, niet in verheuging over zijn welvaart te berigten, dat geen onzer Burgeren of Ingesetenen, rijkelijker in klederen en van gout, en silver zijn voorzien, dan het huijshouden van opgemelde molenaar, die van een geringe staet is begonne, en het dus verre heeft gebragt, dat hij zijn familie niet alleen deftig onderhoudt, maar alles contant betaalt, een reeks van Jaaren aan anderen. Vervallende daer mede d'eerste gront der voorgegeve sobre staat van den suppliant, en zijn voorgegeve geringe kostwinning."

Close-up van Potroede 1393 met het nieuwe plaatje van Vaags. Deze roede werd in 1883 nieuw geleverd voor molen Landzicht in Numansdorp en tijdens de eerste restauratie in de zestiger jaren hier geplaatst (foto Jesse in 't Veld, 5 april 2018).

Helaas voor Gijsbert ging de gewilde verhoging van het maalloon voorlopig dus niet door. In de jaren die volgen komt de molen meermaals in handen van nieuwe molenaars. Enkele namen zijn De Bruijn, Van Rossum, Reijshouwer, Dekker, Kappeteijn, Landheer, Van der Linden, Boogaart en Oosthoek. In de eerste helft van de 20^e eeuw ondergaat de molen meermaals grote vernieuwingen. Het meest in het oog springt toch wel het gaande werk in de kap, dat in 1928 door de plaatselijke molenmaker Dirkse werd vervangen door een tweedehands gangwerk uit – vermoedelijk – een poldermolen. Het geheel zwartgeblakerde bovenwiel en bovenschijf doen dit ver-

moeden. Blijkens de advertentie van juni 1926 zal ook de vang tegelijkertijd vervangen zijn. Alle vernieuwingen ten spijt, in 1945 kwam de molen, die inmiddels al was vergezeld van een kleine maalderij, buiten bedrijf. Aan het eind van de jaren '50 was de molen inmiddels dermate vervallen dat eigenaar Oosthoek een sloopvergunning aanvraag. De gemeente Mijnsheerenland bleek bereid om de molen voor één gulden te kopen en te restaureren, maar Oosthoek bleek echter financieel niet bij te willen dragen. Om het gevaar van loswaaiende onderdelen te voorkomen kreeg hij in de tussentijd wel vergunning om het gevlucht kaal te zetten. In 1962 kreeg molenmaker Dirkse opdracht van de gemeente, die inmiddels eigenaar was, om de molen te restaureren. Naast het vervangen van zoldervloeren, een voeghout en een koppel maalstenen kreeg de molen ook een 'nieuwe' tweedehands pot-roede, afkomstig uit Numansdorp. Dankzij deze Numansdorpse roe bezit de molen momenteel twee binnenroeden! Om geld uit te sparen verdween er tijdens deze restauratie wel één van de twee koppels stenen van zolder.

Oosthoek kreeg aan het eind van de jaren vijftig van de 20e eeuw vergunning om de molen kaal te zetten. Of dat volledig gebeurd is, valt te betwijfelen. Op bekende oude foto's uit die tijd staat alleen de binnenroede kaal, terwijl de buitenroede nog zeilen draagt. Hielden ze de molen wellicht nog achter de hand? (collectie Vereniging De Hollandsche Molen, 1959).

Biotoop

Tijdens de restauratie van 1962 veranderde niet alleen de onderhouds-

stand van de molen, maar begon ook de omgeving van de molen drastisch te veranderen. De oever van de Bin-

In de jaren dertig van de 20e eeuw was de windvang van de molen nog prima, uitgezonderd wat bomen op het oosten. Zeker vanaf de Binnenmaas moet de molen mooie winden hebben gehad. Links naast de molen staat de maalderij (collectie Vereniging De Hollandsche Molen).

De molen kort na de restauratie van 1962. De windborden zijn op advies van Izaak de Kramer, toenmalig molenconsulent van de provincie Zuid-Holland, wat breder uitgevoerd dan voorheen. De bomen van de burens groeien dan al gestaag door (collectie Vereniging De Hollandsche Molen).

nenmaas bleek een geschikte bouwlocatie voor riantere woningen en ook de nodige nieuwbouwwijken verrezen in een rap tempo rond het molenerf. Omdat de molen geen economische functie meer had en regelingen om-

trent molenbiotopen nog toekomstmuziek waren kwam de molen steeds verder in de verdrukking. Toch kwam er in de jaren '70 al weerstand tegen de bebouwing en begroeiing rondom de molen. Het Zuid-Hollands Land-

Een uniek element in de molen is het kammenluiswerk, dat werkt op het spoorwiel. Deze uitvoering komt waarschijnlijk nergens anders voor (collectie Vereniging De Hollandsche Molen).

schap liet via een brief aan de gemeente weten niet positief te zijn over de geplande nieuwbouw rond de molen. Geadviseerd werd om het landschappelijke karakter rond de molen, met o.a. (lage) boomgaarden en grasland, te behouden. Helaas, de plannen rond de molen gingen alsnog door. Enige jaren later kwam daar het gestaag doorgroeiende groen nog bij en weldra stond de molen bekend als de molen met de meest beroerde biotoop van de streek. Hoewel de omgeving met de jaren verslechterde, bleef de molen op bescheiden schaal draaien. Vrijwillig molenaar Jaap Wols, die nog drie jaar lang knecht op de molen was geweest, liet de molen zoveel als kon draaien en verrichte zelf behoorlijk wat onderhoud. Vooral 's winters, wanneer het met onderhoudswerk wat

Ten zuiden van de molen ligt de Binnenmaas, een afgedamde rivier. Aan- en afvoer van maalgroed vond hier dan ook veelvuldig via het water plaats. Aan de overzijde stond tot 1928 het achtkantje van het Munnikenland van Westmaas, dat door blikseminslag is afgebrand (foto Jan Kraaijenbrink).

Na jarenlange stilstand staat De Goede Hoop er weer fier bij met een (bijna) nieuw gevluht (foto Jesse in 't Veld, 5 april 2018).

Naast de molen zijn ook de bijgebouwen bewaard gebleven. De vroegere maalderij naast de molen doet nu dienst als woonhuis (foto Jesse in 't Veld, 5 april 2018).

minder was, maalde hij er zo nu en dan nog wat maïs mee. Alle inspanningen ten spijt kwam de molen aan het begin van deze eeuw tot stilstand. Vooral het gevluht en de roeden werden erg slecht, maar ook Jaap kon vanwege zijn gezondheid niet veel meer op de molen aanwezig zijn. De omgeving verslechterde echter verder en rond 2010 was het op sommige windrichtingen niet meer mogelijk om het gevluht door te zetten, omdat deze vastliep in een flink uitgelopen haag die inmiddels luizolderhoogte had bereikt.

Plannen voor restauratie waren ondanks de slechte conditie van de molen steeds een punt van aandacht. Vanwege de slechte omgeving leek het weer draaivaardig maken in eerste instantie zinloos. Wel kreeg de molen het nodige onderhoud om hem wind- en waterdicht te houden. Hoewel plannen voor verplaatsing serieus waren onderzocht, is er toch voor gekozen om de molen op zijn originele standplaats te behouden. In samenwerking met diverse omwonenden werd gewerkt aan het verbeteren van de omgeving. Enkele jaren geleden was de omgeving dermate verbeterd dat tot restauratie over kon worden gegaan.

Restauratie

In het prille begin van 2017 werd een aanvang gemaakt met de welverdiende restauratie. Voordat de molenmaker (Vaags, Aalten) van start kon gaan, moest er wel eerst de benodigde centen verzameld worden. Een middel dat de restauratie wellicht mogelijk kon maken, was de deelname aan de Molenprijs van Vereniging De Nederlandsche Molen in 2016, een jaar

voor de restauratie. Hoewel er weken lang een flinke campagne gevoerd is, haalde de molen helaas met 6624 stemmen de tweede plaats. Het financiële gat in de begroting wat hierdoor ontstond werd later alsnog gedicht dankzij een gulle bijdrage van de gemeente. Op 21 februari 2017 dat jaar werden beide potroeden gestreken. Vanwege de bijzondere geschiedenis van deze potroeden is er dan ook

Het spoorwiel van de molen is bijzonder klein en waarschijnlijk nog uit de voorganger, een wipmolen, afkomstig. Het dreef ooit twee koppel stenen aan, momenteel nog één (foto Pieter Dorst, 29 juli 2016).

Het haventje bij de molen was een geliefde plaats voor de jeugd om te spelevaren. De molen is even stilgezet om te poseren voor de fotograaf (collectie Jesse in 't Veld).

besloten om tot restauratie over te gaan i.p.v. vernieuwing. Zoals eerder vermeld kwam één van de roeden uit

Numansdorp. De andere roede was ook niet origineel voor deze molen gemaakt, maar in 1925 gekocht van

Het insteken van de gerestaureerde binnenroede door molenmaker Vaags uit Aalten. Omdat er ter plaatse geen kraan kon komen, is de roede horizontaal in de as geschoven. De askop, voorheen rood geschilderd, is nu geel. De walpen en ster zullen nog wel in een andere tint worden geschilderd (foto Gert Groenenboom).

Op de steenzolder ligt nog één koppel 15der kunststenen. Het bont geschilderde houtwerk geeft het interieur een frisse aanblik. De bintlaag van de luiszolder is gemaakt uit tweedehands eikenhout, waarschijnlijk van de voorganger. Dendrochronologisch onderzoek zal in de toekomst uit kunnen wijzen of dit daadwerkelijk zo is (foto Pieter Dorst, 29 juli 2016).

de torenmolen in Groesbeek. Doordat deze roede jarenlang niet was geteerd na het stilzetten, waren voor enkele jaren de rode, diagonale banen van het rood-wit-blauwe patroon uit Groesbeek weer zichtbaar!

Hoewel de molen ongeveer vijftien jaar niet had gedraaid, was het interieur nog vrij goed in orde. Na het plaatsen en ophekken van de gerestaureerde roeden kon de molen op 17 januari weer zijn eerste omwentelingen maken. Bij de herplaatsing van de roeden is een uniek element behouden gebleven: de ijzeren zeilarmen. Een klein, maar bijzonder detail. De restauratie bood daarnaast een goede mogelijkheid om de kleurstelling van de molen weer terug te brengen naar het vroegere kleurenschema. Hierdoor heeft de molen wel een minder bonte uitstraling dan voorheen, maar versterkt het sobere kleurenpalet het karakter van de molen als werktuig. In mei dit jaar gaat de molen weer officieel open. Naar verwachting zal hij regelmatig op zaterdag draaien en dan ook toegankelijk zijn. Het streven is om de molen in de nabije toekomst weer maalvaardig te maken, zodat hij na vele jaren weer kan doen waar hij meer dan 260 jaar geleden voor is gebouwd.

Molen Buitenweg in Oud-Zuilen hersteld

Een fotoreportage van Dick Kenbeek

► Iets meer dan anderhalf jaar na de brand is het herstel begonnen met veel oorspronkelijk materiaal, aangevuld met nieuwe onderdelen. De ondertoren staat al op de herstelde fundering en het bovenhuis wordt aangevoerd (7 november 2017).

► De dag na de brand. De molen staat nog overeind maar is zwaar beschadigd. Molenaar en molenmakers bekijken de ravage. De vraag wordt gesteld wat er nog te redden valt of dat de molen compleet vernieuwd moet worden (16 maart 2016).

De molen is terug in volle glorie, nu met de Dekkerwieken zoals de molen die lange tijd had. De terugkomst van de molen vormt ook het herstel van het prachtige molenduo met de vlakbij gelegen Westbroekse Molen (7 januari 2018).

► Het bovenhuis klaar voor plaatsing op de ondertoren. Als het op zijn plek staat worden de roeden gestoken. Ondanks de harde en koude wind is er veel belangstelling van omwonenden en molenliefhebbers, de schrijvende pers en RTV Utrecht (22 november 2017).

De belasting op het gemaal

Een eeuwenlange last van in het bijzonder de Groninger molenaars

B.D. Poppen

Over de belasting op het gemaal is veel te vertellen. Met name omdat de overheid bijna drie eeuwen lang talloze ordonnanties heeft uitgevaardigd waarmee aan de korenmolenaars vele verplichtingen, geboden en verboden werden opgelegd. In dit artikel wordt in beknopte vorm een beeld geschetst van deze belasting, die in alle zeven gewesten van het land is toegepast, maar waarbij de Groninger bestuurders wel erg ver gingen in hun bemoeizucht, zodat daaraan dan ook de meeste aandacht wordt geschonken.

Een ordonnantie uit 1623 van het bestuur van Stad en Lande.

De invoering van de generale middelen

De invoering van de belasting op het gemaal heeft alles te maken met het uitbreken van de 80-jarige oorlog 1568-1648. De Nederlandse gewesten kwamen in opstand tegen de Spaanse overheersing en dat betekende oorlog voeren en oorlog voeren kostte geld,

veel geld. Om daaraan te komen werden de generale middelen ingevoerd. Hieronder verstond men indirecte belastingen op consumptiegoederen, zoals bier, granen, zout en agrarische productiemiddelen, zoals vee en bezaaide landen. Ze werden geheven van de producenten en de inning ervan werd verpacht aan particulieren. Tot één van de heffingen behoorde de impost op het gemaal, d.w.z. een recht dat geheven werd op het bij de molenaar ter vermaling aangevoerde graan. Aangezien de gewesten autonoom waren, konden ze zelf de tarieven vaststellen, waardoor de aanslagen zelfs per regio verschilden. In het gewest Zeeland en de Staten van Holland werd deze belasting in 1574 ingevoerd, het gewest Friesland volgde zes jaar later - 1580 en in het gewest Groningen, dat toen bestuurd werd door twee partijen, namelijk de Stad en de Ommelanden, gebeurde dat in 1594. De stad Groningen had in 1568 voor de Spaanse kant gekozen en de Ommelanden voor de Staatse kant. In 1594, het jaar waarin de stad Groning-

en door Maurits en Willem Lodewijk werd bevrijd, werd de stad met de Ommelanden tot één provincie samengevoegd, genoemd het jaar van de Reductie. En daarmee maakten ook zij gezamenlijk deel uit van de Republiek der Verenigde Nederlanden en verplichtten ook zij zich tot de invoering van de generale middelen. De belasting op het gemaal werd dus ingesteld om de oorlogsuitgaven te bekostigen, of zoals het in meerdere documenten staat vermeld "om den tegenwoordigen crych te beter te becosten ende te moegen onderhouden".

De verpachting van de belastingen

De inning van de belastingen werd verpacht aan particulieren. En dit betekende dat de hoogstbiedende het recht kreeg om voor de inning te zorgen. Deze particulier moest wekelijks een evenredig deel van de pachtsom op het kantoor van de ontvanger afdragen en zijn voordeel bestond in het verschil tussen de door hem, volgens het vastgestelde tarief ingevorderde belasting, en de pachtsom.

Placcaet, Resolutie, Generale Ordonnantie, mitsgaders Ordre van Verpachtinghe ende Procederen Item Particuliere Ordonnantien ende Instructien op 't Collecteren ende innen van de Generale Middelen van Stadt Groningen ende Ommelanden van 1666.

De sanering van de molens

Omdat er veel fraude en ontduiking voor kwam besloten de Provinciale Staten van Groningen tijdens de landdag van 25 juni 1628 tot enige ingrijpende maatregelen. In de eerste plaats werd bepaald dat van de 110 molens die er toen waren er 36 windmolens en één rosmolen moesten verdwijnen. Welke molens dat waren was tevoren al vastgesteld en staan in de verslagen vermeld. Oftewel een rigoureuze sanering van het aantal bestaande molens met een derde. Hoe krachtig men deze maatregelen wilde doorvoeren, blijkt wel hieruit, dat de molens die moesten verdwijnen, reeds na 30 juni 1628 niet meer zouden mogen malen. De molenaar die dit verbod overtrad, verbeurde de vergoeding die hem voor het stilleggen van zijn bedrijf zou worden uitbetaald.

In Friesland paste men later een iets mildere methode toe, door een molen die te weinig belasting opleverde, een jaar stil te zetten en de (konings)spil uit de molen te verwijderen.

Tekening van de gevelsteen voor de sarrieshut.

De aanstelling van de cherchers

Een tweede ingrijpende maatregel was het besluit tot de aanstelling van cherchers of controleurs; in Groningen

werd die naam verbasterd tot sarries. Ze ontvingen een jaarlijkse beloning van 130 Carolus guldens oftewel een rijksdaalder per week. Ook kregen ze vrij wonen in een bij iedere molen te bouwen huisje, de zogenaamde sarrieshut.

Ook in Friesland werden, vanaf 1638 "kijkershuisen" gebouwd.

In de rest van de republiek ging men minder ver met het uitoefenen van toezicht op de molens. In Drenthe, Overijssel, Gelderland en Utrecht is nimmer van wachthuizen sprake geweest. In Holland en Zeeland werd in enkele steden in het midden van de 18e eeuw een "toesiender of tellershuisje" gebouwd, soms waren dit wachthokjes; maar ook daar was het beleid milder dan in Groningen.

De sarrieshutten waren eenvoudige huisjes, waarbij in de gevel een Bentheimer zandsteen werd geplaatst, waarin het wapen van de provincie Groningen was gebeiteld met daarboven een vergulde kroon en eronder

De sarrieshut aan de Schatsborgerweg nr. 4, nabij 't Zandt, naast de Leermenster Molen. De opname is van 1942.

het woord SAUVE-GUARDE, dat bescherming, beveiliging, vrijgeleide betekent. Daarmee werd voor iedereen duidelijk gemaakt dat de sarries een door het bestuur van de provincie Groningen aangestelde ambtenaar was, die van haar bescherming genoot. In de periode waarin de belasting op het gemaal heeft bestaan, hebben er in ruim honderd plaatsen een sarrieshut gestaan. In enkele plaatsen stonden er twee en in de stad Groningen hebben ruim twintig sarrieshutten gestaan. Anno 2018 staan er in de provincie Groningen nog zes sarrieshutten. De sarrieshut die het meest gaaf is gebleven staat te Leermens bij 't Zandt. De oorspronkelijke situatie, namelijk molen en sarrieshut komt alleen nog voor bij de koren- en pelmolen 'De Liefde' te Uithuizen.

Meel en zand

De cherchers hadden tot taak om vanuit hun huisjes een waakzaam oog te houden op het gebeuren rond en in de molen en alles wat werd aan- en afgevoerd te controleren, teneinde zo fraude en ontduiking van de belasting op het gemaal te voorkomen. Was het ter vermaling aangeboden graan echter bestemd om als veevoeder te dienen, dan moest de chercher er met een houten lepel 2½ pond fijn zand per mud door heen mengen, zodat het voor de mens niet meer te eten was.

Het zweren van de eed

Fraude en ontduiking bleven echter voor komen en ook kwam het voor dat molenaar en chercher samen fraude pleegden. Daarom moesten de cherchers, molenaars, hun huisgenoten en de knechten een eed zweren, waarbij zij beloofden niets te doen of nergens aan mee te werken, wat tot fraude zou kunnen leiden. Op overtreding van deze eed stond een geldboete van 100 Carolus guldens, of geseling. Voor molenaars en cherchers gebeurde dit onder de molen en in één geval wordt zelfs melding gemaakt van "openbare geeseling aen de Molenroede." Ook was het de molenaars verboden tegelijk bakker te zijn. Gedurende een paar eeuwen werden talloze verordeningen uitgevaardigd, die keer op keer werden herhaald, vernieuwd en aangescherpt.

De uitvoering van de belasting

Voor het laten malen van belaste granen, zoals tarwe en rogge, bestonden

vele regels, geboden en verboden. De molenaar werd gecontroleerd op wat hij in de molen had; waarbij hij dan maar had te zorgen voor een overzichtelijke en toegankelijke uitstalling van alle opslag in volgens voorschrift gemerkte zakken. Hij mocht alleen bij daglicht malen en wanneer hij dat tussen zonsondergang en zonsopgang wilde doen, moest hij eerst een vergunning aanvragen. En werd er 's nachts gemalen, dan moest de hoofdingang open en toegankelijk blijven voor de controleurs.

Een plakkaat uit 1687 van het bestuur van Zeeland.

Korenmolenaars mochten alleen het belaste graan malen en pelmolenaars alleen het gerst pellen en dat in een molen die minimaal 100 meter van de andere molen verwijderd stond. Gort- en boekweitmolenaars vielen niet onder de belasting op het gemaal. Het malen van tarwe of rogge was hun echter niet toegestaan en daarom mochten ze ook geen tarwe- of roggestenen in de molen hebben. En dat werd natuurlijk niet alleen in de gaten gehouden door de cherchers, maar ook door de molenaars die wel onder de belastingplicht vielen.

Het pachtsysteem

Naar het oordeel van zowel het gewestelijk bestuur, als de burgers, verdween een te groot deel van alle heffingen in de zakken van de pachters. Dat die mening klopte was duidelijk te zien aan de rijkdom waarmee de pachters zich omgaven en de grote huizen waarin ze woonden. Men sprak

dan ook van "den opeetende Kanker van de Pachters en Pachtenaren". Toch duurde het tot 1748 eer de maatsdusdanig vol was, dat er overal opstanden uitbraken. Het gewone volk voelde zich uitgebuit en uitgezogen en hun woede richtte zich dan ook op de bezittingen van de pachters en hun handlangers, de cherchers. Overal in het land werden pachtershuizen bestormd en geplunderd en in Friesland en Groningen werden vele sarrieshutten vernield en de cherchers met de dood bedreigd en vaak het dorp uitgejaagd. De overheid greep in door alle verpachtingen op te schorten.

Een ordonnantie uit 1744 van de stad Utrecht.

Stadhouder Willem IV, de prins van Oranje, stelde voor met onmiddellijke ingang de belastingverpachting af te schaffen en dat werd door de gewesten overgenomen. Hierna volgden vele onderhandelingen met de Staten van alle gewesten, welke uiteindelijk, na anderhalf jaar, leidden tot de definitieve beslissing waarin het verpachten van de belastingen verboden werd. Een en ander werd vastgelegd in het zogenaamde Reglement Reformatoir. Ondertussen waren de accijnzen ruim anderhalf jaar niet geïnd, doch nu werden ze opnieuw ingevoerd. Edoch: het enige wat er was veranderd was de wijze van innen, de inners waren echter grotendeels dezelfde lieden gebleven. Ook de sarries werden weer belast met hun werkzaamheden en controleerden als voorheen en hun

huisjes werden alle weer herbouwd. Het ongenoegen was dan ook groot en opnieuw reageerde de bevolking zich af op de cherchers. Toch werd dit nieuwe stelsel doorgevoerd, maar de nieuw aangestelde collecteurs kregen niet het vertrouwen waarop was gehoopt, daarvoor liepen er teveel 'bekende gezichten' in hun gelederen rond.

Het bouwen van een nieuwe molen was afhankelijk van de goedkeuring van de Provinciale Staten en dit gold ook voor de bouw van pelmolens.

Frontpagina van de keure en reglement voor de koren- en meelkeurders te 's-Gravenhage 1767.

De belasting op het gemaal tijdens de Franse tijd

Een ingrijpende verandering tijdens de Bataafse Republiek betrof het met ingang van 1806 in de gehele Republiek geldende nationaal belastingstelsel, met overal dezelfde belastingen en dezelfde tarieven, waardoor er een eind werd gemaakt aan de gewestelijke heffingen.

De belastingen op de voornaamste levensbehoeften, waar onder ook die op het gemaal, bleven echter bestaan, aangezien de sanering van de enorme staatsschuld dit noodzakelijk maakte. Na de inlijving bij Frankrijk, op 1 januari 1812, werd het Franse belastingstelsel in ons land ingevoerd, waarbij het bijzondere was dat dit stelsel geen belasting op het gemaal kende. Dit nieuwe stelsel was echter nog geen twee jaren van kracht, want na het herstel van onze onafhankelijkheid, in 1813, werden de Franse

belastingwetten meteen weer afgeschaft. Er voor in de plaats kwamen de belastingen die in hoofdlijnen waren gestoeld op de oude imposten. Dat gold ook voor de belasting op het gemaal en daarmee voor de molens, die een te belangrijke 'melkkoe' voor de overheid waren en bleven.

Vele vrijheden voor de ondernemers die van kracht waren geworden, zoals het mogen pellen en malen, werden weer teruggeschroefd. Molenaars moesten kiezen hoe ze verder gingen en bij een pelmolenaar werden de maalstenen verzegeld en bij de korenmolenaar omgekeerd.

Door de vele kritiek werd in 1816 besloten tot opheffing van de gemaalbelasting, maar op 21 augustus 1821 werd deze belasting opnieuw ingevoerd en met nog strengere regels. Alhoewel de beperkingen op het ondernemerschap waren afgeschaft, was voor het bouwen, afbreken of veranderen van een molen zowel provinciale als koninklijke goedkeuring nodig.

Nieuw was de invoering van de molenbus, waarin voortaan de eveneens nieuwe kwitanties, in duplo, van de betaalde belasting moesten worden gestoken. De bus werd regelmatig geleegd, waarna de kwitanties werden vergeleken met de administratie van de belastingontvanger. De molenaar kreeg er daardoor nog meer administratieve taken bij.

Uiteraard kwam onder de nieuwe regeling ook weer veel fraude voor, bijvoorbeeld door het als veevoer

Een ordonnantie uit 1823 van de stad 's-Hertogenbosch.

opgegeven graan toch te bestemmen voor menselijke consumptie. Wanneer namelijk tarwe, spelt en rogge tot veevoeder bestemd waren, dan zouden ze onbelast zijn. Daartoe moesten deze granen echter wel "vermengd en gezand" worden (het vermengen met wicken en bonen en het toevoegen van zand).

De "Wet op het gemaal" van 1833

Door de splitsing van Noord- en Zuid-Nederland in 1830 en het daarop uitroepen van de onafhankelijkheid van België, ontstond de noodzaak tot een nieuwe grondwet en in aansluiting daarop werd in 1833 de "Wet op het gemaal" vastgesteld. Deze wet was afgestemd op de kleinschalige, lokaal georiënteerde meelproductie van het molenbedrijf. Er werd in bepaald dat elke partij graan die werd aangevoerd, afzonderlijk in productie moest worden genomen. Veel reeds bestaande verplichtingen en geboden werden ook in de nieuwe regeling opgenomen. Dat alles bezorgde de molenaars weer extra verplichtingen en voor het vervoer van de zakken graan en meel werden zelfs verplichte routes vastgesteld, waarop controleurs toezicht hielden.

De invloed van deze belasting op de economie

Het hier te lande gevoerde protectionistische beleid met de vele belemmerende accijnzen, remde de nijverheid, terwijl in de omringende landen de meel- en broodindustrie zich daarentegen verder ontwikkelde. De industriële revolutie die zich in het buitenland voltrok, had in Nederland nauwelijks enige invloed.

In Engeland, Noord-Amerika, Frankrijk, Oostenrijk en Pruisen werd de stoommachine veelvuldig toegepast in molens en meelfabrieken, maar hier was de verdienste zo laag dat de ondernemers zich zo'n dure uitgave niet konden permitteren. De talloze bepalingen en verordeningen, bedoeld om de invordering van accijns mogelijk te maken en om sluikerij te weren, werkten zeer belemmerend op een vrije ontwikkeling van de bedrijven. Met name de industrialisatie van het maalbedrijf en van de broodbakkerij werd door de belasting op het gemaal geremd.

Pas na de grondwetswijziging van 1848, die mede was vastgesteld door de libe-

De Leermenster Molen met sarrieshut, opname 1950. De molen is in 1957 afgebroken.

rale minister Thorbecke, begon het tijd te keren. Thorbecke was voorstander van het afschaffen van accijnzen om het belastingstelsel te zuiveren van de elementen die nadelig waren voor de

ontwikkeling van de nijverheid. Bij de wet van 13 juli 1855 werd de belasting op het gemaal definitief afgeschaft. Jacob van Lennep dichtte als reactie het volgende:

*Schoon ook de opbrengst van 't gemaal
Geen klein gewicht wierp in de schaal,
Toch klonk het kloek besluit: "Men schaff'
Met Nieuwejaar d' accijsn maar af."*

Vreemd genoeg bleven de gemeenten echter van deze maatregel uitgezonderd, al voerden vele hem wel meteen uit. Zo werd zij in Groningen in december 1855 afgeschaft.

Tien jaar na de afschaffing van de belasting op het gemaal, werd het gemeenten verboden accijns te heffen op gebruiksgoederen, waaronder het gemaal. Weer werden enkele uitzonderingen ingesteld en zo werd het mogelijk dat de Kroon nog vrijstelling kon geven en in 1866 werd die ook aan 48 gemeenten verleend. Zelfs in

► *Berekening van verschuldigde belasting op het gemaal aan principaal, opcenten en zegel met het maalloon, voor het platte land der provincie Groningen. Ingevolge Reglement op de heffing der belasting op het Gemaal d. d. 31 October 1825. Ten dienste van Ontvangers, Korenmolenaars en Bakkers opgemaakt. Te Groningen, bij H. Eekhoff, Hz. 1826.*

1881 bleken nog twaalf gemeenten plaatselijke accijnzen te heffen. Pas in 1886, 31 jaar na de landelijke afschaffing, verdween de gemaalbelasting ook in die gemeenten en zo waren het Vliissingen en Veere die als laatste gemeenten de belasting op het gemaal afschaften.

Tot slot

Alle illustraties zijn gescand door de auteur. Een uitgebreide weergave van dit onderwerp is te lezen in het in 2004 door de auteur uitgegeven boek: 'De belasting op het gemaal in Stad en Ommelanden 1594-1856: een aspect van onze sociaal-economische geschiedenis waarin molenaars en cherschers centraal staan'. 298 p., ill.; A4. Met literatuuropgave en noten. ISBN 90-808503-1-4.

Met indexen op persoonsnamen en plaatsnamen. ◻

De foto toont de koren- en pelmolen "De Liefde" te Uithuizen, gebouwd in 1866, na afbraak van de standerdmolen, waarvan een eerste vermelding is van 1499. Rechts in de hoek is nog net de gevel van het oude molenaarshuis te zien. Direct links van de molen staat de sarrieshut, waarvan een eerste voorganger gebouwd werd in 1630. In die tijd stond de molen nog ten westen van het dorp (foto collectie auteur).

